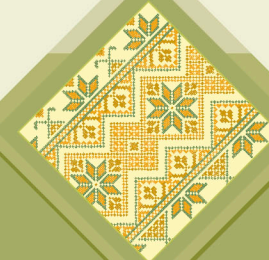
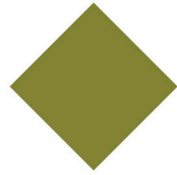

Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної
конференції

Одеса, 23-24 серпня 2023 року

Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти

Міністерство культури та інформаційної політики України
Одеська національна наукова бібліотека

**КУЛЬТУРА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
В УКРАЇНІ: НАУКОВІ, КУЛЬТУРНІ
ТА ОСВІТНІ АСПЕКТИ**

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної
конференції

Одеса, 23-24 серпня 2023 року

Одеса
2024

УДК 008:94](477)(06)

К 90

Упорядники:

Миргород М.В., Герасимова С.М.

Відповідальний редактор:

Арюпіна Л.В.

Редактори:

Майданюк Н.Г., Шелестович І.С.

К 90 **Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Одеса, 23–24 серп. 2023 р. / упоряд.: М.В. Миргород, С.М. Герасимова ; відп. ред. Л.В. Арюпіна ; ред. : Н.Г. Майданюк, І.С. Шелестович. – Одеса, 2024. – 220 с. – Режим доступу:**

До видання увійшли тексти доповідей або тези доповідей, прочитаних на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти» (м. Одеса, 23–24 серпня 2023 р.). Представлені публікації містять теоретичні та практичні розробки українських учених, освітян, педагогів, фахівців бібліотек, архівів, музеїв України з актуальних питань збереження, дослідження, охорони, промоції історико-культурної спадщини України і формування культури історичної пам'яті у суспільстві. Для фахівців та широкого кола читачів.

УДК 008:94](477)(06)

Відповідальність за зміст матеріалів несуть їх автори.

ISBN

© ОННБ, 2024

© Автори статей, 2024

© І. М. Свістунова, обкладинка, 2024

Зміст

Від упорядників.....10

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ.....13

БІРЮКОВА Ірина
Кроссекторальний проєкт «Україна: історія, культура, ідентичність» як середовище фахової співпраці та інструмент промоції історико-культурної спадщини України.....14

КУШНІР В'ячеслав
Досвід і практики міжкультурних комунікацій: історія і сучасність.....20

АМЕЛЬЧЕНКО Юліана, ЗАБІЯНОВ Євген
Бібліотеки Одещини: збереження історико-культурної спадщини.....22

ДЬОМІН Олег
Історична пам'ять і бібліотекознавство: теоретичні аспекти вивчення.....28

СЕКЦІЯ 1

Історико-культурна спадщина і культура історичної пам'яті: збереження, відновлення, промоція

ПОЛІТОВА Олена
Доброчинні проєкти у промоції історико-культурної спадщини: сучасні надбання.....33

СТРЕЛЬЦОВА-НІКОЛЕНКО Анастасія
Способи збереження історичної пам'яті національних меншин в українському культурному просторі: на прикладі поляків Одеси.....37

БОЙКО Віта
Ініціативне документування архівами подій російсько-української війни.....40

ГАВРАШЕНКО Аліна
*Шляхи удосконалення публічної політики щодо захисту
культурної спадщини України*.....42

ГОНТАР Дмитро, ШТИРХУН Тимур, ПОТОЦЬКИЙ Іван
*Мовна ідентичність і родинна пам'ять як складові
історичної пам'яті (за матеріалами власних досліджень)*.....46

СЕКЦІЯ 2

Краєзнавчі та історико-біографічні дослідження у формуванні культури історичної пам'яті

МАРЧЕНКО Наталія
*Життєписи для дітей в Україні: сучасний стан та перспективи
формування культури історичної пам'яті
у біографічному вимірі*.....51

МЕДВЕДЄВ Ігор
*Пошуки концепцій створення краєзнавчих колекцій:
територіальний вимір*.....54

ПАРАЦІЙ Володимир
*Краєзнавчі книжкові «перлини» музейної бібліотеки:
з фондів Бережанського краєзнавчого музею (Тернопільщина)*.....58

БОНДАРЕНКО Вікторія
*Популяризація творчості Христини Алчевської
Педагогічним музеєм України*.....64

БАВОРОВСЬКА Олена
Софія Березанська – легенда української археології.....68

ШУМІЛОВА Анжела
*Місія Івана Семеновича Нечуя-Левицького, письменника-
патріота, в історії України, культурі та освіті*.....73

ЮРЧЕНКО Сергій
*Просвітницька діяльність Сергія Івановича Шевченка
на шпальтах місцевих газет (за матеріалами
Державного архіву Кіровоградської області)*.....77

МАМЧУР Тетяна
*Гербарій Йозефа Конрадовича Пачоського у фондах гербарію
Уманського національного
університету садівництва (УМ)*.....80

БЕЦЕНКО Тетяна, ПУШКАРЬОВ Юрій <i>Використання краєзнавчих матеріалів у освітньо-виховному процесі як підґрунтя для формування культури історичної пам'яті майбутніх військовослужбовців.....</i>	84
--	----

СЕКЦІЯ 3

Інституції культури, науки, освіти як репрезентанти історичної пам'яті: напрями розвитку, досвід, стратегії

ШИШКО Олександр <i>Архівний підрозділ Управління СБУ в Одеській області як важливий осередок репрезентації історичної пам'яті радянського періоду в історії Одещини.....</i>	88
---	----

ГЛАДЧЕНКО Світлана <i>Бібліотеки військових закладів: на прикладі бібліотеки Військової академії м. Одеси. Історія та сучасність.....</i>	92
--	----

КАРТУЗОВ Костянтин <i>Збереження архівних фондів в умовах воєнних конфліктів: досвід Державного архіву Миколаївської області у подоланні викликів та загроз.....</i>	94
---	----

ЯВОРСЬКА Олена <i>Одеський літературний музей під час війни.....</i>	97
---	----

ЛУПАРЕНКО Світлана <i>Культурологічний підхід в освіті і педагогічних дослідженнях.....</i>	101
--	-----

СЕКЦІЯ 4

Історична пам'ять і культурний простір: теоретично-методологічний вимір

МУЗИЧКО Олександр <i>Використання у публічній історії книжкової спадщини української еміграції та діаспори для усвідомлення українцями феномену російської загрози.....</i>	105
--	-----

ГАНАБА Світлана <i>Ідея міжпоколінневої тяглості пам'яті про Голодомор та соціальні наслідки для України.....</i>	109
--	-----

ПЕТРОВА Наталія <i>Пам'ять про Голодомор на Одещині: досвід формування та вшанування в освітньо-виховному процесі.....</i>	112
---	-----

КАЧУРЕНКО Ганна
Форми репрезентації та популяризації знань про Голодомор на прикладі мистецтва та креативних індустрій.....121

ЧИЖ Лілія
Зниклі церкви міста Черкаси.....124

ГРИЦЕВИЧ Юрій
Словник говірки села Млинок, Вараського району, Рівненської області.....130

КОБЗАР Дмитро
Основні тенденції заснування культурно-освітніх закладів у місті Єлисаветграді в кінці ХІХ – на початку ХХ століть.....135

МОСКАЛЕНКО Василь
Окупація та насадження радянської державності в Україні (1917-1920 рр.).....139

БЕЗРУКОВ Богдан
Чорний (Dark) туризм в Україні. Перспективи розвитку після війни.....142

СЕКЦІЯ 5

Інституції культури, науки, освіти як осередки формування історичної пам'яті: практики дослідження та промоції історико-культурної спадщини

ДРУЖКОВА Ірина
Цифрові моделі пам'яток історії як засіб збереження та відновлення історико-культурної спадщини.....146

ЩЕНКО Олена
Віртуальний музей нематеріальної культурної спадщини як інструмент підвищення обізнаності.....150

АПРЯТОВА Марія
Графічна новела як сучасний підхід у промоції культурної спадщини країни.....154

ДЗЮБА Наталія
«Віртуальний музей книги» – онлайн-простір для популяризації дитячої книги.....157

РОВНИЙ Михайло <i>Проблематика формування історичної пам'яті в середній та вищій школі України.....</i>	160
ЯВОРСЬКИЙ Андрій <i>Формування правової культури учнів у воєнний та післявоєнний час.....</i>	164
МАРТИНОВ В'ячеслав <i>Формування історичної пам'яті початку Першої світової війни імперською журналістикою.....</i>	167
НІКОЛЕНКО Дмитро <i>Публікації в соцмережах та на відеохостингах як спосіб популяризації історії українських грошей.....</i>	171
ІВАНОВА Майя <i>Стратегія формування національного культурного простору в Україні у час війни та післявоєнного відновлення.....</i>	174
ТУРОВСЬКА Леся <i>Буктрейлер електронної бібліотечної виставки як жанр дистанційного бібліотечно-інформаційного сервісу.....</i>	178
КРОПОЧЕВА Наталія <i>Інформаційні ресурси мережі освітянських бібліотек: культурні та освітні складові.....</i>	182
САВЧЕНКО Ірина, КУДЛЯК Віктор, САВЧЕНКО Ярослав <i>Збереження історико-культурної спадщини Григорія Сковороди засобами цифрових технологій.....</i>	184

СЕКЦІЯ 6

Пам'ять та комеморативні практики в локальному публічному просторі

КАКОВКІНА Ольга <i>Індустріальні об'єкти України як місця історичної пам'яті: між деколонізацією та війною.....</i>	190
ЯКОВЛЄВ Віталій <i>Увічнення пам'яті жертв нацистського терору на Харківщині.....</i>	195

ДРОЗДОВ Віктор <i>Радянський меморіальний простір на анексованих українських територіях у період пізнього сталінізму.....</i>	199
ЩЕРБІН Лілія <i>Між зникненням і забуттям: місця пам'яті Першої світової війни на Івано-Франківщині.....</i>	203
САХНО Ірина <i>Формування культурного простору пам'яті в Україні: досвід і виклики під час війни на прикладі етнографічного туризму.....</i>	207
ГЕЙ Світлана <i>Перейменування топонімів в Україні під час нацистської окупації в роки Другої світової війни.....</i>	210
СРІБНА Марія <i>Вшанування героїв війни на прикладі виставкових проєктів Національного музею історії України.....</i>	215

ВІД УПОРЯДНИКІВ

23-24 серпня 2023 року в Одеській національній науковій бібліотеці під егідою Міністерства культури та інформаційної політики України пройшла Всеукраїнська науково-практична конференція «**Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти**», яка стала складовою кроссекторального проекту «Україна: Історія. Культура. Ідентичність» і була присвячена Дню Незалежності України. Основними завданнями цього проекту є зміцнення ролі культурних інституцій у збереженні, вивченні, дослідженні та презентації української історії, культури, традицій та досягнень у різних галузях; удосконалення процесу міжкультурної комунікації, посилення партнерських зв'язків та розширення мережі співробітництва, що сприятиме розвитку культурного та освітнього простору України, популяризації знань про багату історико-культурну спадщину України та її внесок у світову культуру, а також утвердження громадянської самосвідомості та зміцнення етнічної ідентичності.

Співорганізаторами конференції стали Державна архівна служба України, Одеська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, Факультет історії та філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Захід проводився також за сприяння та партнерської участі Південного міжрегіонального відділу Українського інституту національної пам'яті, Одеського обласного центру української культури, ВГО «Українська бібліотечна асоціація», ГО «Одеське етнологічне товариство», Ради представників національно-культурних товариств Одеської області, ГО «Міжнародний центр по роботі з українцями за кордоном», ВГО «Бібліополіс».

Мета конференції – висвітлення теоретичних підходів та нових напрямів досліджень, методів і практик у сфері культурної пам'яті в Україні; сприяння обміну науковими знаннями й презентація результатів досліджень та стимулювання подальшої наукової, культурно-просвітницької, виховної діяльності у сфері відновлення та збереження національної пам'яті народу України.

Урочисте відкриття конференції відбулось у відділі рідкісних видань та рукописів ОННБ, учасники з інших міст долучилися до події онлайн на платформі ZOOM.

Учасників конференції привітала **Катерина Орлюк**, начальник відділу соціокультурного розвитку регіонів Управління соціокультурного розвитку Міністерства культури та інформаційної політики України, відзначивши актуальність події. Вона наголосила на важливості таких заходів, що сприяють «консолідації зусиль усіх представників культури для того, щоб ми могли уявити, яку країну ми хочемо будувати, яке сус-

пільство хочемо формувати, яку країну бачити». Пані Катерина зауважила, що на сучасному етапі Міністерство культури та інформаційної політики вживає усіх можливих заходів для збереження культурної спадщини України. Вона поінформувала, що цими днями підписаний законопроект про «Про внесення змін до Закону України “Про культуру” щодо впровадження та ведення електронних реєстрів обліку та управління культурною спадщиною та культурними цінностями України», який має на меті запровадити електронні реєстри в сфері культури для обліку нерухомої культурної спадщини та культурних цінностей України, базової мережі закладів культури, реєстру видавців та майстрів народних художніх промислів; відзначила також низку важливих проєктів у галузі збереження та використання культурних цінностей. Зокрема, звернула увагу на роботу ВГО «Українська бібліотечна асоціація», Державної архівної служби України та інших інституцій за підтримки ЮНЕСКО та ІФЛА щодо масштабного проєкту створення Національної електронної бібліотеки України як загальнодержавної комплексної інформаційної системи, призначеної для збереження та організації доступу через Інтернет на довготривалій основі до електронних (цифрових) документів, що мають наукову, історичну, художню цінність, створення сприятливого середовища для розвитку людського капіталу, а також сприяння міжкультурній взаємодії та інтеграції України в світовий науковий, освітній та культурний простір.

Анатолій Хромов, голова Державної архівної служби України, кандидат історичних наук, відзначив актуальність тематики конференції та засвідчив повагу інституціям, які виконують функції збереження пам'яті, архівам, бібліотекам, музеям, усім, хто має особливу місію – збирати, зберігати, досліджувати та надавати доступ до історико-культурних джерел та ретроспективної інформації. Він побажав учасникам конференції плідної роботи, конструктивних дискусій та цікавих обговорень.

Федір Стоянов, заступник директора департаменту – начальник Управління по роботі з ЮНЕСКО та охорони культурної спадщини Департаменту культури, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Одеської міської ради, у вітальному слові наголосив на тому, що збереження культурної спадщини – це питання виживання нашої нації, а також на важливості об'єднання зусиль культурних інституцій та владних структур у цьому напрямі та роботи з фіксації пошкоджень об'єктів культурної спадщини як одного з першочергових завдань Департаменту.

В'ячеслав Кушнір, доктор історичних наук, професор, декан факультету історії та філософії ОНУ імені І.І. Мечникова, голова Одеської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, очільник Одеського етнологічного товариства та ГО «Міжнародний центр по роботі з українцями за кордоном», заслужений працівник освіти України, підкреслив актуальність теми конференції та взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності, що є основою для визначення моделей, стратегій і тактик державної політики пам'яті.

Ірина Бірюкова, генеральний директор Одеської національної наукової бібліотеки, заслужений працівник культури України, наголосила на тому, що нинішня конференція є важливим етапом у консолідації зусиль науковців, дослідників, викладачів та інших фахівців, що працюють у галузі культури історичної пам'яті та у висвітленні актуальних теоретичних підходів, нових досліджень, методів і практик у сфері культурної пам'яті в Україні. Конференція є майданчиком для дискусій, широкого суспільного діалогу та обміну досвідом між фахівцями різних галузей щодо пріоритетних напрямів у справі збереження та популяризації культурно-історичного спадку України, підвищення рівня обізнаності українців щодо власної історії та культури, формування і збереження української національної ідентичності.

Конференція стала дієвим науково-комунікативним заходом, який поєднав представників державної влади, науковців, викладачів, представників громадських організацій, креативних індустрій, фахівців провідних бібліотек, архівів, музеїв України, зокрема з Києва, Одеси, Дніпра, Івано-Франківська, Ізмаїла, Кропивницького, Кривого Рогу, Луцька, Миколаєва, Харкова, Хмельницького, Бережан (Тернопільська область), Тростянця (Сумська область) та ін.

Актуальність ключових питань, насиченість програми конференції, фаховість, компетентність та широка географія її учасників сприяли багатосторонньому професійному спілкуванню та плідному обміну думками, досвідом, практиками.

Упродовж двох днів роботи було заслухано близько 50 доповідей, які стосувалися проблем збереження, дослідження, захисту і промоції кращих надбань історико-культурної спадщини України і формування культури історичної пам'яті у суспільстві. Пропонуємо увазі читачів тексти доповідей та тези доповідей учасників конференції. Сподіваємося, що вони стануть імпульсом для подальших розвідок та будуть корисними фахівцям і широкому колу читачів.

**Висловлюємо свою повагу та вдячність
співорганізаторам, партнерам та всім, хто
сприяв в організації та проведенні цієї
конференції:**

Державній архівній службі України

Одеському відділенню Національної спілки крає-
знавців України

Факультету історії та філософії Одеського націо-
нального університету імені І.І. Мечникова

Південному міжрегіональному відділу Українсько-
го інституту національної пам'яті

Одеському обласному центру української культури

ВГО «Українська бібліотечна асоціація»

ГО «Одеське етнологічне товариство»

Раді представників національно-культурних това-
риств Одеської області

ГО «Міжнародний центр по роботі з українцями
за кордоном»

ВГО «Бібліополіс»

**ПЛЕНАРНЕ
ЗАСІДАННЯ**

Ірина БІРЮКОВА,

генеральний директор

Одеської національної наукової бібліотеки,

заслужений працівник культури України

м. Одеса, Україна

Кроссекторальний проект «Україна: історія, культура, ідентичність» як середовище фахової співпраці та промоції історико-культурної спадщини України

Кроссекторальні проекти та партнерства є важливою стратегічною складовою діяльності публічних бібліотек в Україні. Привабливість таких партнерств полягає в можливості розширити перелік бібліотечних послуг і культурних продуктів, які можуть отримувати відвідувачі бібліотек, і тим самим підвищити вплив на розвиток людини і суспільства. Протягом останніх десятиліть така співпраця набула також особливих рис – певною мірою, це можна пояснити розвитком креативних індустрій в Україні, а також очевидною потребою в ефективному використанні обмежених фінансових, адміністративних, кадрових, матеріально-технічних ресурсів, які є в розпорядженні інституцій культури, науки, освіти.

Кроссекторальні партнерства створюють додаткову цінність для суспільства, дозволяючи залученим сторонам об'єднувати не тільки ресурси, але й можливості для досягнення результатів, яких вони не змогли б досягти поодиночі. У більш вузькому сенсі, кроссекторальні партнерства також є ефективним способом поліпшення діяльності кожного з партнерів через розвиток потенціалу команди або збагачення програмних проектів організації. Так, некомерційні організації, що вирішують важливі суспільні проблеми, часто відчувають брак ресурсів: фінансових, адміністративних, інституційних, людських. Започаткування кроссекторальних партнерств – це, мабуть, один з найефективніших способів впоратися з труднощами та масштабувати вплив таких інституцій на ширші цільові аудиторії та суспільні процеси.

Важливою запорукою успішної співпраці є й те, що статутні завдання таких інституцій високою мірою є близькими у розрізі завдань гуманітарного розвитку суспільства й держави. І бібліотеки, і музеї, і заклади освіти та науки – всі разом опікуються досягненням цілей, завдань та пріоритетів людського розвитку, нарощуванням інтелектуальних можливостей людини через підвищення її потенціалу для реалізації в усіх сферах життєдіяльності.

Стратегія поєднання зусиль у роботі Одеської національної наукової бібліотеки не є винаходом сучасників. З перших років діяльності найстаршої публічної книгозбірні України її адміністрація зверталася по підтримку й співпрацю до локальних інтелектуальних спільнот, разом із ними втілюючи різноманітні ініціативи – від формування фондів за рахунок пожертв видатних одеситів до систематичних акцій на підтримку книгозбірні, розвитку інституту попечительства впливових та авторитетних у різних сферах осіб, відкриття 1922 року бібліотечного музею, який за своєю функцією відповідав статусу першого музею історії Одеси. Поширеною практикою було й залучення сторонніх інституцій та фахівців на різних етапах розвитку культурно-просвітницької діяльності бібліотеки. Яскравим сучасним прикладом такого співробітництва є виставка-форум «Українська книга на Одещині». Проєкт народився 1999 року в співпраці команди бібліотеки, Книжкової палати України імені Івана Федорова та Української асоціації видавців та книгорозповсюджувачів як програма заходів, спрямованих на стимулювання розвитку книговидавничої справи та книгорозповсюдження, промоцію та репрезентацію сучасної української книги, виховання культури читання на кращих зразках вітчизняної і світової літератури в українському перекладі, проведення благодійних акцій з дарування й передачі бібліотекам м. Одеси й Одеської області сучасних вітчизняних видань, утвердження та популяризацію державної мови. Розширивши коло партнерської підтримки, команда бібліотеки в 2018 році запропонувала нову змістову та організаційну модель події, долучивши професійну комунікаційну складову для працівників бібліотек, музеїв та архівів у вигляді круглого столу «Соціальне партнерство та інновації в бібліотечній галузі: практика і виклики сьогодення». У подальшому ця модель набула самостійної наз-

ви – Інтелект-форум та стала рамковою для всіх наступних подій. З 2019 року Інтелект-форум як щорічний загальнонаціональний комплексний соціокультурний проєкт Одеської національної наукової бібліотеки поєднує Всеукраїнську виставку-форум «Українська книга на Одещині» та професійну програму для працівників бібліотек, музеїв, архівів, центрів культурних послуг – ОдесаБібліоСаміт, які відбуваються одночасно. Проєкт реалізується під егідою Міністерства культури та інформаційної політики України, співorganizаторами проєкту традиційно виступають Українська асоціація видавців та книгорозповсюджувачів, ДНУ «Книжкова палата України імені Івана Федорова», Одеська обласна державна адміністрація, Одеська обласна та Одеська міська ради, ВГО «Українська бібліотечна асоціація», ВГО «Бібліополіс», засоби масової інформації, інші партнери та меценати. Спільними зусиллями ми створили ефективний соціокомунікаційний простір для поглиблення стратегічного партнерства бібліотек та інших закладів культури, науки, освіти, видавничої сфери за сприяння представників владних структур, громадських об'єднань, бізнесу та ін. заради головної мети – підвищення культурного, освітнього, інформаційного потенціалу України.

На сучасному етапі до основних векторів уваги таких кроссекторальних проєктів з популяризації книги і читання серед різних груп користувачів, розвитку інновацій в царині культурних практик, в т.ч. із застосуванням сучасних технологій діджиталізації ресурсів і сервісів, додалися ініціативи, завдання, пов'язані з подоланням загроз і викликів, спричинених російською військовою агресією. Актуальним залишається питання формування у населення України української громадянської ідентичності через систему національно-патріотичного виховання, що має стратегічне значення для подальшого розвитку держави, національної безпеки та успішного майбутнього її громадян. Ці та інші причини стимулювали появу та подальший розвиток ще одного починання ОННБ – кроссекторального проєкту «Україна: Історія. Культура. Ідентичність». Започаткований 2021 року як ініціатива до Дня Незалежності України, запропонована Одеською національною науковою бібліотекою та її партнерами – культурними, освітніми, науковими, громадськими установами та активістами, у наступних роках він набув подальшого розвитку. Нині це щорічний проєкт до Дня Незалежності України, програма якого поєднує науково-комунікативну складову із культурно-просвіт-

ницькою, пропонуючи учасникам проекту не лише взяти участь у роботі фахової науково-практичної конференції, а й відвідати тематичні заходи – лекції, виставки, майстер-класи, обговорення, творчі зустрічі, спрямовані на поширення знань про багату історико-культурну спадщину України та її внесок у світову культуру.

Ключовими завданнями проекту його засновники вбачають посилення ролі культурних, освітніх, наукових інституцій та установ національної пам'яті у збереженні, вивченні, дослідженні та презентації української історії, культури, традицій та досягнень у різних галузях; розвиток процесу міжкультурної комунікації й зміцнення партнерських зв'язків та мережі співробітництва, яка сприятиме розвитку культурного та освітнього простору України; поширення знань про різноманіття історико-культурної спадщини України та її внесок у світову культуру, а також утвердження громадянської самосвідомості та національної ідентичності українців.

Оперативні цілі проекту – забезпечення населення високоякісними і доступними культурними послугами для підвищення його культурного та духовного рівня; розвиток культурної спадщини та збереження національної пам'яті; розвиток бібліотечної справи та розширення аудиторії й обсягів надання інформаційно-бібліотечних послуг через систему соціального партнерства та спільних програм і проєктів; популяризація в Україні та світі подій і видатних постатей української історії, культури, науки; формування у громадян України української громадянської ідентичності на основі суспільно-державних цінностей.

Ми переконані, що такі соціальні феномени, як культура та ідентичність, відіграють важливу роль у утвердженні незалежності та суверенітету держави, оскільки допомагають формувати національну свідомість і зберігати колективну пам'ять про минуле нації, зміцнювати почуття приналежності до своєї держави, її традицій, цінностей та спільної історії, підкреслюють унікальність кожної нації в етнічному різноманітті сучасного світу та є символами національної гордості й мотивацією для захисту держави та її суверенітету.

Участь у проєкті беруть науковці, освітяни та педагоги, провідні фахівці бібліотек, архівів, музеїв України та зарубіжжя, культурологи, представники громадських організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування, креативних індустрій, журналісти, письменники, активне студентство історич-

них, культурологічних, мовних та соціологічних спеціальностей, у співпраці з якими було організовано:

19-21 серпня 2021 року – Міжнародну науково-практичну конференцію «Україна. Історія. Культура. Ідентичність», презентовано мистецьку експозицію «З Україною в серці» дизайнера, графіка, члена Національної спілки художників України Оксани Здоровецької та книжкову виставку «Ми – українці! Ми – незалежні!: до 30-ї річниці незалежності України»;

23-24 серпня 2022 року – Всеукраїнську науково-практичну конференцію з міжнародною участю «Українська історична та культурна спадщина під час військової агресії РФ: досвід, виклики, загрози», публічну лекцію «Незалежність України: історичний вимір», книжкову виставку «Свою Україну любіть!».

У 2023 році команда творців проекту розширює рамки партнерської співпраці та пропонує взяти участь у таких подіях:

- *Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти», 23 – 24 серпня 2023 року;*

- *презентація книжково-ілюстративної виставки «Незалежність Української держави» за участі науковців, краєзнавців, митців, 24 серпня 2023 року;*

- *родинне свято «Борщова екскурсія Одещиною: єдність в різноманітті», 24 серпня 2023 року.*

У програмі свята:

- *кулінарний шоу-кейс «Український борщ: рецепт суспільного здоров'я й сили духу, об'єкт нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО»;*

- *майстер-клас з приготування чорноморського борщу від носіїв традиції та за підтримки майстрів Одеського обласного центру української культури й Одеського вищого професійного училища морського туристичного сервісу;*

- *вікторина про походження слова «БОРЩ» від розмовно-інтеграційного клубу РІКА;*

- *музична програма для дітей та дорослих від майстрів Одеського обласного центру української культури;*

- *квіз «Одеса на мапі України. Любите Одесу, знаєте її історію? Нумо перевіримо!» Модератор: кандидат філологічних наук ОНУ імені І.І. Мечникова, фахівець КУ «Одеський обласний центр патріотичного виховання та організації дозвілля дітей та молоді» Ірина Нечиталюк;*

- *майстер-клас з виготовлення квітів з фоамірану від команди Одеської міської ЦБС для дітей;*
- *майстер-клас з гончарства та південного розпису від майстрів Одеського обласного центру української культури.*

Ми вдячні партнерам, завдяки підтримці яких склався цей проект та щороку збагачується його програма. Це – Державна архівна служба України; Південний міжрегіональний відділ Українського інституту національної пам'яті; Департамент культури, національностей, релігій та охорони об'єктів культурної спадщини Одеської обласної державної адміністрації; Одеський обласний центр української культури; факультет історії та філософії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова; КУ «Одеський обласний центр патріотичного виховання та організації дозвілля дітей та молоді»; Одеське вище професійне училище морського туристичного сервісу; Всеукраїнська громадська організація «Українська бібліотечна асоціація»; ГО «Український клуб Одеси»; ГО «Одеське етнографічне товариство»; Одеська обласна організація Національної спілки краєзнавців України; Рада представників національно-культурних товариств Одеської області; ГО «Міжнародний центр по роботі з українцями за кордоном»; ГО «Бібліополіс»; ГО «Десяте квітня».

Сучасні виклики, як локільні, так і глобальні, стають все більш комплексними і складними. Доволі часто інституції культури вирішують долати ці виклики самостійно. Покладатися на себе, свою перевірену команду, зрозумілі і відточені робочі процеси – корисна навичка, так само як і наявність мотивації та проактивного підходу, але правда в тому, що самих лише наших зусиль і ресурсів може бути недостатньо для вирішення проблеми у масштабі, в якому вона існує. Консолідуючи зусилля науковців і практиків сфери культури, науки та освіти, ми посилюємо один одного у нашій справі та разом сприяємо розв'язанню актуальних питань вивчення та збереження історичної та культурної спадщини, культурних цінностей та національної пам'яті, утвердженню сучасної української ідентичності, формуванню спільних цінностей громадянського суспільства. Ми переконані, що справжня досконалість – це продукт синергії, а тому з вдячністю констатуємо, що перелік партнерських інституцій збільшується і проект має достойну перспективу. Команда ОННБ також відкрита до пропозицій та ідей, які всім нам допоможуть дати українському громадянину, суспільству і державі результат, який посилюватиме нашу колективну спроможність берегти і боронити нашу культуру, історію і майбутнє.

В'ячеслав КУШНІР,

доктор історичних наук, професор,
декан факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
голова Одеської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України,
очільник Одеського етнологічного товариства
та ГО «Міжнародний центр по роботі з українцями за кордоном»,
заслужений працівник освіти України,
м. Одеса, Україна

**Досвід і практики міжкультурних
комунікацій: історія і сучасність**

Залучення досвіду і практик міжкультурних комунікацій до програм, спрямованих на укріплення національної ідентичності є важливою справою. Ідентичністю вважають усвідомлення причетності до певної культури, спільноти. Ідентичностей чимало. Є етнічні ідентичності, національні, професійні та інші. В історичному вимірі вони розвиваються, змінюються. Якщо процес розвитку природний, то він не має негативних соціальних проявів, але якщо він керований упередженою, дискримінаційною ідеологією, насильницькою політикою, то часто призводить до небажаних наслідків, пов'язаних, наприклад, з виникненням міжетнічних конфліктів. Такий досвід і такі практики потрібно вивчати, знати і використовувати для уникнення негативних наслідків. Разом з тим, маємо розуміти роль міжкультурних комунікацій і на сучасному етапі розвитку етнічних процесів, їх вплив на динаміку ідентичностей, особливо в такому розмаїтому етнографічному регіоні, як південь України.

За останні двісті років, зокрема на Одещині, накопичено певний досвід міжкультурних комунікацій, проаналізовано їх роль в етнічних процесах. Полікультурний склад населення сучасної Одещини сформувався у XIX столітті і за двохсотлітній період практики міжкультурних комунікацій впливали на стан ідентичностей місцевих спільнот. Самосвідомість окремих із них залишається стійкою, незважаючи на запозичення та інновації

в традиційних культурах. Інші її втратили, асимілювалися. Наведемо приклади етнічних спільнот двох районів, один з яких репрезентує досвід стійкої ідентичності етнічної спільноти, інший ілюструє досвід акультурації та асиміляції. До першого відноситься Буджак – історико-етнографічний район на півдні України між гирлами Дунаю і Дністра, що географічно входить до території Молдови та Одеської області. У XIX ст. у Буджаку сформувався етнографічно різноманітний склад населення, але з характерною особливістю – компактністю розселення переселенців. І нині у Буджаку компактно проживають молдовани, болгари, гагаузи, липовани та ін. Такий принцип розселення у XIX ст. населення, лояльного до Російської імперії, підтримувався урядовою політикою задля забезпечення стабільності на цій ділянці кордону з Туреччиною, тому у Буджаку комунікації відбувалися в основному всередині кожної компактно поселеної етнічної групи, в однаковому мовному, господарсько-побутовому, звичаєво-обрядовому просторі. За таких умов внутрішні комунікації не підірвали основи традиційної культури, а зовнішні впливи були мінімальними.

Інший досвід спостерігаємо на півночі Одещини, що є частиною Південно-Східного Поділля. У другій половині XIX – на початку XX ст. у цьому районі проживали українці, молдовани, євреї і поляки. В українських і молдовських поселеннях, переважно на торгових шляхах, проживали і євреї, інколи досить численними групами. У цих місцях селилися і поляки, але їх чисельність на початку XX ст. була суттєво меншою. Поляки як меншість поступово інтегрувались у соціокультурне середовище українців. Станом на 1927 рік вони ще усвідомлювали себе поляками, але вже розмовляли українською, переходили навіть на українську святково-календарну обрядовість. Залишилася лише католицька віра та деякі суто польські звичаї. Тобто вони втратили основу, на якій формується ідентичність.

Таким чином, досвід і практики міжкультурних комунікацій засвідчують, що ідентичність є стійкою, не послаблюється інноваційними впливами, якщо етнічні групи проживають компактно, в єдиному мовному і культурному просторі. Етнічна спільнота, яка розосереджена і складає меншість, перебуває у стані активної акультурації.

Юліана АМЕЛЬЧЕНКО,

директор Одеської обласної універсальної
наукової бібліотеки імені М.С. Грушевського,
заслужений працівник культури України

Євген ЗАБІЯНОВ,

завідувач науково-бібліографічного відділу
Одеської обласної універсальної
наукової бібліотеки імені М.С. Грушевського,
м. Одеса, Україна

Бібліотеки Одещини: збереження історико-культурної спадщини

За даними Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, в Україні лише за перші місяці після російського військового вторгнення було пошкоджено та зруйновано чималу кількість бібліотек [4]. За останні місяці війни тільки через підлив росіянами Каховської ГЕС пошкоджено або знищено ще 10 бібліотек [1]. Під час бойових дій значна частина писемної історико-культурної спадщини України була знищена, або пошкоджена, або опинилася під загрозою зникнення.

Нагальна проблема збереження історико-культурної спадщини в бібліотеках України, відновлення її після війни, а також популяризації та розвитку може бути успішно розв'язана завдяки застосуванню сучасних технологій оцифрування. Діджиталізацію історико-культурної спадщини, яка нині особливо активно та цілеспрямовано розвивається багатьма країнами та міжнародною спільнотою, зокрема під егідою ЮНЕСКО, слід розуміти як частину культурної політики, яка намагається зробити важливі культурні матеріали доступними для всіх і зберегти їх у цифровому вигляді, щоб навчати та надихати майбутні покоління [6, с. 68].

Наразі Одеська обласна універсальна наукова бібліотека імені М.С. Грушевського вважає проблему захисту бібліотечних фондів в умовах війни важливою складовою культурної політики української держави. Саме тому ми наголошуємо на посиленні систем захисту духовних скарбів бібліотек та на нагальній необхідності оцифрування

національного історико-культурного надбання. У зв'язку з цим пропонуємо розглянути питання стосовно надання «спеціального статусу» скануванню як обов'язковій складовій бібліотечної діяльності з охорони історико-культурної спадщини. Акцентуємо також увагу на необхідності спільними зусиллями фахівців створювати цифрову інфраструктуру, завдяки якій навіть невеликі книгозбірні могли б без особливих зусиль та безкоштовно зберегти резервні копії своїх історико-культурних фондів для майбутніх поколінь у разі війни чи стихійного лиха. Плюси такої кооперації ми вже відчули на власному досвіді. Прикладом такої взаємодії може слугувати підтримка Одеської ОУНБ громадською організацією «Museum for change» та міжнародним альянсом задля захисту культурної спадщини під час конфліктів ALIPH Foundation за сприяння департаменту культури Одеської обласної військової державної адміністрації у рамках програми «Захист культурної спадщини України та підтримка професіоналів в області культурної спадщини». Для прискорення оцифрування колекцій з фонду відділу краєзнавчої літератури та бібліографії, а також сектору рідкісних видань було надано послуги сканування 10 000 сторінок майстер-копій рідкісних історико-краєзнавчих джерел. Також було придбано чотири книжкові сканери, завдяки чому пришвидшився процес оцифрування історико-краєзнавчої літератури та наповнення унікальним контентом колекцій «Історія Одещини» та «Україніка» цифрової бібліотеки ОУНБ.

На вимогу користувачів бібліотеки для популяризації життя та творчості видатних імен краю новою складовою «Цифрової бібліотеки» став проєкт «Одещина очима письменників», що буде містити матеріали письменників Одещини, які творили під пресингом цензури і заборон, але відіграли важливу роль у формуванні та розвитку культури Півдня України. Уперше в інтернет-мережі нашими фахівцями вже надана можливість завантажити оцифровані видання, що розкривають творчий шлях українського поета, прозаїка, публіциста, лауреата Міжнародної літературної премії імені Олеся Гончара Олексія Шеренговего та поетеси, учасниці українського правозахисного руху, лауреата премії імені Василя Стуса Галини Могильницької [2, с. 170].

Завдяки ініціативі SUCHO (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online) Одеська ОУНБ отримала безоплатний доступ до хмарного сховища NextCloud у серверному центрі в Амстердамі, де вже розмістила всі копії файлів оцифрованих історико-культурних матеріалів з власної цифрової бібліотеки.

Водночас головним завданням бібліотек завжди було та є збирання, зберігання, поширення, виробництво та використання загальнодоступної інформації. Але в умовах соціокультурного виміру інформаційних війн XXI століття бібліотеки повинні трансформувати власний контент на цінний національний потенціал, який здатний забезпечити ефективний захист національного інформаційного простору від інформаційної агресії та маніпулятивних технологій з метою захисту культурно-духовних цінностей українського народу.

Усвідомлюючи важливість «інтелектуальної терапії», на час воєнного стану ОУНБ реалізувала медіапроект з проведення провітницьких лекцій національно-патріотичної тематики. У змішаному форматі – за присутності слухачів у книгозбірні та на платформі Zoom – відомі одеські науковці проводять лекції, кожна з яких присвячена актуальній темі сьогодення. Підкреслимо, що всі лекції доступні на YouTube-каналі ООУНБ та вже використовуються одеськими ЗМІ як цінне джерело інформації. Анонси наступних лекцій постійно з'являються в стрічках новин на особистих сторінках установи у Facebook та Instagram, а також на офіційному вебсайті бібліотеки [3, с. 101].

Формування нового ставлення до національної історії, культури і мистецтва – це фактори відповідності вимогам теперішнього часу – етап в освоєнні духовних і матеріальних цінностей минулого. Бібліотеки України отримали можливість самим визначати, як історико-культурна спадщина буде збережена та доведена до користувачів у разі зовнішніх загроз [7, с. 506].

Збереження історико-культурної спадщини в цифровому форматі та створення власного національно-патріотичного контенту, спрямованих на поширення серед якнайбільшої аудиторії думок, ідей та наукових знань про нематеріальну спадщину нашого народу, передусім про історичний досвід творення самобутньої незборимої нації, – це стратегія збереження бібліотекою національної ідентичності у цифровій формі.

У свою чергу діяльність бібліотек Одещини сприяє піднесенню почуття національної гордості за свою історію, культуру, мову, звичаї та традиції. В час національного єднання України значно збільшився інтерес читачів до її історичного минулого, зростає роль бібліотечного краєзнавства, зокрема його культурно-мистецьких, літературних напрямів.

Цікаво працює за проектом «Пізнай свою малу батьківщину краще» публічна бібліотека Татарбунарської міської ради. В його

реалізації взяли участь усі бібліотеки Татарбунарської громади, за запрошенням доєдналися і бібліотеки інших територіальних громад. У рамках проекту пройшли заходи різного формату: майстер-класи від місцевих майстринь, презентації найкращих вишиванок від бібліотечних користувачів, виставки-інсталяції, етнографічні години, онлайн-презентації та багато іншого.

У Баштанівській сільській бібліотеці місцеві майстрині презентували ляльок-мотанок, вони також розповідали про історію, символіку та ознаки справжньої ляльки-мотанки – унікального явища традиційної народної культури української цивілізації, релікт автентичної культури українців, художній витвір, національний сувенір. Мета цього проекту – пробудити інтерес до культурної спадщини українців; розширити знання про традиції, пов'язані з виготовленням українського народного оберегу – ляльки-мотанки, виховувати і підтримувати пізнавальну діяльність народознавчого і творчого характеру; спонукати до проведення роботи пошукового характеру, до вивчення історії виникнення, видів, способів виготовлення ляльки-мотанки.

Публічна бібліотека Кодимської громади веде величезну роботу з фондами бібліотек, в ході якої реалізовано проєкт «Із забуття – у вічність», завдяки якому виокремлюються старовинні видання. На цей час у бібліотеці відкрито музей та вже зібрано колекцію (понад 50 примірників книг), датованих кінцем ХІХ – початком ХХ століть. Першими музейними експонатами стали коротка історія України М. Грушевського «Як жив український народ» (1915), «Енеїда» Івана Котляревського (1905) та інші [5].

Комунальна установа «Публічна бібліотека імені Євгена Чикаленка Куяльницької сільської ради» підтверджує свій статус дієвого, активного центру із збереження культурно-історичної спадщини краю. При краєзнавчому відділі центральної бібліотеки створено «Краєзнавчий портал», який акумулює краєзнавчі матеріали різних видів (відео, друковані видання, рукописи, усна історія, тематичні конволюти), що допомагають вивчати історико-культурну спадщину Куяльницької громади та зберігати її для наступних поколінь. Бібліотечна спільнота громади є також автором книжкових краєзнавчих видань, основою яких стали краєзнавчо-пошукові роботи бібліотекарів громади, створені в рамках щорічного огляду-конкурсу «Мій рідний край, моя земля». Бібліотекарі також допомагають поетам елегантного віку в підготовці до видання їхніх авторських збірок. Продовжується

активна робота зі створення краєзнавчого фонду; не пропускається жодна можливість придбати для бібліотек авторські збірки місцевих поетів, книжкові видання, присвячені рідному краю, видатним землякам.

Отже, у бібліотеках Одещини здійснюється робота зі збереження історико-культурної національної пам'яті: створюються фонди краєзнавчої літератури, ведуться дослідження у галузі краєзнавства, створюються відділи рідкісних та цінних видань. Успішно проходить оцифровування фондів бібліотек. Краєзнавча тематика залишається одним із затребуваних аспектів бібліотечної діяльності.

Збереження і передача національної пам'яті та її духовно-морального ядра – це справа не тільки усього громадянського суспільства, а й бібліотеки як соціального інституту. Така діяльність бібліотек сприяє росту національної самосвідомості, піднесенню почуття національної гордості за свою історію, культуру, мову, звичаї та традиції.

Список використаних джерел

1. Горлач П. Через підрив росіянами Каховської ГЕС пошкоджено та знищено 10 бібліотек. *Суспільне Культура*. 2023. 13 черв. URL: <https://suspilne.media/506170-cerez-pidriv-rosianami-kahovskoi-ges-poskodzeno-ta-znisenno-10-bibliotek/>
2. Забіянов Є.В. Краєзнавчий контент у російсько-українській інформаційній війні: з досвіду роботи Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М.С. Грушевського. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарних наук у сучасному соціокультурному просторі: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. аспірантів, здобувачів, магістрів*. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2023. С. 167–171.
3. Забіянов Є. В. Робота медіахабу в умовах воєнного стану: досвід Одеської ОУНБ ім. М. Грушевського. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі: зб. матеріалів П'ятої міжнар. наук. конф.*, м. Київ, 23–24 черв. 2022 р. / упоряд. : З. М. Сverdлик, М.М. Цілина. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2022. С. 100–102.
4. Кравченко С., Розколупа Н., Здановська В. Публічні бібліотеки України в умовах російської збройної агресії (результати першого етапу дослідження). *Публічна бібліотека територіальної громади: блог Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого*. 2022. 14 черв. URL: <https://oth.nlu.org.ua/?p=6096>

5. Кузьменко Л. Выставка старинных книг открыта в публичной библиотеке Кодымы. *Одесская жизнь*. 2023. 15 июня. URL: <https://odessa-life.od.ua/article/vystavka-starinnyh-knig-na-postojannoj-osnove-otkryta-v-publichnoj-biblioteke-kodymu>
6. Приходько Л.Ф. Збереження цифрової культурної спадщини – імператив XXI століття (за документами ЮНЕСКО і Європейського Союзу). *Архіви України*. 2019. № 2. С. 67–92.
7. Сирота Л. Збереження культурної спадщини в Україні: використання цифрових технологій. «*Știință, educație, cultură*», *conferința științifico-practică internațională (2020; Chișinău)*. *Conferința științifico-practică internațională «Știință, educație, cultură» = Международная научно-практическая конференция «Наука, образование, культура»* : сб. ст. / науч. коммент.: Захария С. К. (председатель) [и др.]. Комрат : КГУ, 2020. Т. 1: Экономические науки. Сельское хозяйство и перерабатывающая промышленность. Информационные технологии, математика и физика / сост.: Т. И. Раковчена, Р. Н. Коврикова. С. 506–509.

Олег ДЬОМІН,

доктор історичних наук, професор,
завідувач сектору науково-дослідної роботи
науково-методичного відділу
Одеської національної наукової бібліотеки,
м. Одеса, Україна

**Історична пам'ять і бібліотекознавство:
теоретичні аспекти вивчення**

Історична пам'ять – концепція порівняно молода (класична праця М. Хальбвакса «Соціальні рамки пам'яті» вийшла в 1925 р.), але надзвичайно динамічна. Її трансформація стрімко розпочалась у другій половині ХХ ст., доповнюється зараз і, можемо прогнозувати, буде еволюціонувати в подальшому. Правомірно постає питання про співвідношення історичної пам'яті та бібліотеки чи бібліотекознавства у широкому плані, враховуючи функції установи.

В останні десятиріччя ХХ і перші ХХІ ст. концепція історичної пам'яті стала надзвичайно затребуваною у гуманітарних науках. Про це свідчать публікації світової історіографії. В українській історіографії до неї звертаються представники різних гуманітарних наук, що підтверджується численними друкованими працями, конференціями, виставками та ін. Разом із тим, у науках, що пов'язані із бібліотекознавством, питання історичної пам'яті вивчаються вибірково. Показово, що в науково-допоміжному бібліографічному покажчику «Українське бібліотекознавство (1991–2008)» у розділах «Методологія бібліотекознавчих досліджень» і «Теоретичні засади бібліотекознавства» [8, с. 21 – 36] поняття «історична пам'ять» зовсім відсутнє в назвах бібліотекознавчих досліджень. Разом із тим, у наступні роки, особливо в спеціальних журналах і збірках, з'являються публікації, дотичні до проблеми історичної пам'яті.

У первісному варіанті концепції історичної або соціальної пам'яті М. Хальбвакса для бібліотеки, так само як і для архіву, музею, монумента, обряду, місця не знайшлося. Разом із тим, книжка у М. Хальбвакса виступала інструментом відновлення історичної пам'яті як індивідуальної, так і колективної. Проте, за висновками дослідників його творчості, французький вчений вважав, що усю зовнішньо-знакову сторону культури неможливо включати до історичної пам'яті: людський розум буде розслаблятися спроможністю легко отримувати інформацію в книжках, не напружуючи пам'ять [3, с. 17]. Але з часом, коли, за оцінками дослідників, акцент тлумачення поняття змістився із психічної діяльності у бік

знакової культури, бібліотека, як і інші місця збереження документів і речей, знайшла своє місце серед новітньої будови концепції. Вже М. Блок, французький історик, в одній із перших рецензій на твір М. Хальбвакса наголошував на важливості юридичної пам'яті, спочатку як усної, але потім представленої у списках «варварських прав».

У сучасному контексті історичної пам'яті бібліотеки, поряд із архівами і музеями, в українській бібліотекознавчій літературі проходять як «інституції пам'яті», «будинки пам'яті», «мегакультурні центри», «виробничі системи». В енциклопедичному наповненні поняття «історична пам'ять» бібліотека розглядається як один із арсеналів історичної пам'яті. Тобто сутність бібліотек, так само як і інших місць розміщення документів і речей, в рамках історичної пам'яті ще до кінця не визначена. І це означає, що потрібні подальші дослідження і потрібне визначення бібліотек як інструментарію дослідників історичної пам'яті.

У такому варіанті мова повинна йти безпосередньо про певні форми застосування концептуальних положень історичної пам'яті у сфері бібліотекознавства. Найбільш складний, проте й перспективно-продуктивний, аспект інтерпретації підходів М. Хальбвакса пов'язаний із проблемою читання на різних етапах людського життя. Саме в контексті історичної пам'яті може розглядатися та обґрунтовуватися питання про важливість функціонування дитячих, юнацьких, дорослих і різного плану та спеціального призначення бібліотек. Крім того, ряд положень, що витікають із проблем читання, означених М. Хальбваксом, прямо виходять на розробки українських дослідників у сфері соціології читання, психології читання, бібліотерапії.

Вважається, що значний поштовх концепція отримала на початку 1980-х рр. з появою монументальної праці французького історика П. Нора про пам'ятні місця Франції, зокрема про бібліотеки й архіви, які він розглядав як «останки історичної пам'яті». Такий підхід відкриває надзвичайно важливий напрям бібліотекознавчих досліджень щодо місця бібліотек у суспільному вимірі. Він тісно пов'язаний із розробками у сфері національної пам'яті, репрезентуючи численні пам'ятні місця нашої країни, що уособлюють її історичну пам'ять.

На сучасному етапі розвитку бібліотекознавства найбільш пов'язаним із історичною пам'яттю є українське бібліотечне краєзнавство. Воно перекидає практично усі напрями історичної пам'яті: особистості, пам'ятні місця, останки пам'яті тощо. Можливо, саме в цьому секторі його популярності серед читачів та бібліотекознавців. За кількістю публікацій бібліотечне краєзнавство займає провідні позиції, але рідко коли об'єкт вивчення вербально пов'язаний із історичною пам'яттю.

Обличчям бібліотеки є каталог. Друковані варіанти каталогів ХІХ – початку ХХ ст. наочно зберігають тогочасну бібліотечну історичну пам'ять. Сучасну історичну пам'ять подають електронні каталоги. Складніше ситуація із каталогами ХХ ст., особливо великих бібліотек. Отож вивчення

еволюції каталожної справи може бути і є, як свідчить розвиток бібліотечної справи в Україні (конференція «Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек» (Національна бібліотека імені В.І. Вернадського, 1997), публікації тощо) [6, с. 94 – 95], перспективною проблематикою історичної пам'яті бібліотекознавства. Приміром, зі змінами державної політики змінювалось і наповнення каталогів, їх рубрик і складу.

Ще один аспект бібліотекознавства, дотичний до історичної пам'яті, – бібліографічні покажчики. У структурі історичної пам'яті вони відіграють роль бібліографічних (бібліотечних) спогадів. Тобто вони допомагають створювати бібліотечні уявлення. А звідси – з одного боку, формують уявлення, а з іншого – дозволяють маніпулювати уявленнями. Виникає питання щодо розрізнення одного від іншого. Здається, є досить простий шлях визначити, якого типу пам'яті дотримуватися: індивідуальної, колективної, національної, корпоративної, професійної, родинної та ін. Важливо усвідомити місце бібліотеки у цьому процесі. Як здається, роль бібліотеки і бібліотекаря тільки зростає – повертається функція рекомендації читання, яка вкрай необхідна при формуванні будь-якого типу історичної пам'яті.

Перспективним є питання бібліотечних кадрів та історичної пам'яті. Бібліотекар, з одного боку, працює із речами (документами, книгами), тобто виконує технічну роботу, а з іншого боку, він виступає як соціальний працівник – працює із читачами [9, с. 314 – 316]. При цьому, він кожного разу виступає носієм двох зон (зона технічної діяльності і зона особистих відносин) історичної пам'яті. Усвідомлення цього може визначити місце бібліотеки у житті суспільства.

Дотичні до проблеми історичної пам'яті та бібліотекознавства також і питання культурної, бібліотечної спадщини та виховання спадщиною. У США та ряді країн Європи з'явився навіть специфічний виховний напрям – виховання спадщиною (heritage education), і тепер без нього, як стверджується у літературі, неможливо обійтись при баченні сучасної «історичної культури» [5, с. 276]. Так само важливими є питання цифрових проєктів і створення електронних бібліотек [1; 2]; питання матеріалізації пам'яті, виникнення «ринків пам'яті» (комерціалізація бібліотек) та впливу політичних еліт на історичну пам'ять через бібліотеки; збереження традиційних інтер'єрів бібліотек на шляху їх осучаснення, використання досвіду історичної пам'яті в бібліотечній справі тощо. Ряд національних проєктів, розпочатих у 1990-х роках, також ідуть у руслі історичної пам'яті, хоча обґрунтовувались у поняттях тогочасного бібліотекознавства.

Представлені аспекти вивчення історичної пам'яті дадуть найбільший ефект тільки з використанням системних методик. Будь-яка велика українська бібліотека, як правило, має свій музей і свій архів, так само, як архіви та майже усі музеї мають свої бібліотеки, орієнтовані на спеціальні цілі, що суголосні регіональній чи локальній історичній пам'я-

ті. Таким чином реальна історична пам'ять України і українського народу може бути розроблена в усій її глибині та повноті.

Виходячи зі стану української історіографії, співвідношення історичної пам'яті та бібліотекознавства і викладеного вище матеріалу, можна зробити висновок про важливість проблеми та необхідність у зв'язку з цим посилення і загальної уваги до неї, і підвищення рівня науково-дослідницької роботи у рамках бібліотекознавчої пам'яті.

Список використаних джерел

1. Бірюкова І.О. «Скарбниця культури»: віртуальний музей історії Одеської національної наукової бібліотеки як засіб популяризації культурної спадщини. *Проблеми збереження і популяризації культурної спадщини: виклики та можливості*. Львів, 2018. С. 304 – 307.
2. Бірюкова І.О. Цифрові проекти як складова культурно-просвітницької діяльності Одеської національної наукової бібліотеки. *Зап. іст. ф-ту. Одеса*, 2020. Вип. 31. С. 72 – 85.
3. Зенкин С. Морис Хальбвакс и современные гуманитарные науки // *Хальбвакс М. Социальные рамки памяти*. М., 2007. С. 7 – 28.
4. Дубровіна Л., Киридон А., Матяш І. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібл. вісн.* 2017. № 1(257). С. 3 – 10.
5. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорія, дискурс, рефлексії. Київ, 2012.
6. Огляд науково-дослідної роботи наукових бібліотек та вищих навчальних закладів культури України у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства і основ книгознавства за 1996 – 2000 рр. Київ, 2003. Ч. І.
7. Попик В.І. Тенденції розвитку діяльності бібліотек у репрезентації пам'яті про визначних співвітчизників. *Національна і історична пам'ять*. Київ, 2013. Вип. 8. С. 52 – 60.
8. Українське бібліотекознавство (1991 – 2008) : наук.-допом. бібліогр. покажч. Київ, 2019.
9. Хальбвакс М. *Социальные рамки памяти*. М., 2007.

СЕКЦІЯ 1

Історико-культурна спадщина і культура
історичної пам'яті:
збереження, відновлення, промоція

Олена ПОЛІТОВА,

кандидат історичних наук,
завідувач кафедри інформаційних комунікацій
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

Доброчинні проекти у промоції історико-культурної спадщини: сучасні надбання

Історичне протистояння між росією та Україною нині відбувається не лише мілітарно, а й на рівні культурних та мистецьких наративів, що впливають на процеси самоідентифікації країни. Традиція доброчинства та благодійництва завжди була присутня в суспільному житті України, а сьогодні, у зв'язку зі складним фінансовим становищем у культурно-мистецькій галузі, тема меценатства набула особливої актуальності.

Мета повідомлення – розглянути приклади доброчинної діяльності з промоції історико-культурної спадщини в сучасний період, сприяти подальшій популяризації результатів видавничих проектів.

Спільнота меценатів, про діяльність якої йдеться, це випускники Києво-Могилянської бізнес-школи (KMBS) та їх однодумці, об'єднані ідеєю збагатити українство і світ актуальними нині виданнями історичних джерел, показати приклад системної підтримки соціально-культурних проектів. Ця команда фінансові внески намагається завжди робити неопублічно, а у кожній події, зазвичай, бере участь група активістів, які в процесі підготовки проекту долучають до нього людей, що неабайдужі до української історії та мистецтва.

Першим кроком у реалізації цієї мети стало перевидання фундаментальної двотомної праці визначного письменника та історика Валерія Шевчука «Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII століть» [7]. Автор розглянув передумови формування Української держави у XVI–XVIII століттях та акцентував на спробах врятувати українську державність від імперіалістичних зазіхань Речі Посполитої та Московської держави. Ці два фоліанти, кожен обсягом у майже тисячу сторінок, видано у видавництві «Кліо», вони мають вражаюче ху-

дожне оформлення і нині вже надійшли до усіх провідних книгозбірень країни.

У 2020 році завдяки меценатам побачило світ видання «Тетяна Яблонська. Щоденники, спогади, роздуми» [9]. Це унікальна збірка текстів, написаних мисткинею упродовж життя (1917-2005): приватні спогади, щоденникові записи, нотатки з подорожей, історії створення картин. Видання побачило світ завдяки видавництву «Родовід», має 560 сторінок з текстом, малюнками та фотографіями.

Знаковою подією для України стало видання «Літопису Самійла Величка» [1] та його презентація в Національному заповіднику «Гетьманська столиця» у Батурині. Унікальні історичні знахідки, які вдалося здобути завдяки титанічній роботі науковців Інституту історії України НАН України, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та фінансовій підтримці благодійників, сприятимуть вивченню української козацької історії. Особливістю цього видання є унікальні ілюстрації, зокрема портрет Івана Мазепи, що раніше не публікувався, а також ті сторінки з літопису, які 300 років були невідомі. Видавництво «Кліо» взяло на себе відповідальність за якість друку і, завдяки сучасним технологіям у книговидаванні, цей фоліант був виданий у розкішному оздобленні та увійшов до переліку 30 найзнаковіших книжок за роки незалежності України згідно з даними Українського інституту книги.

Саме завдяки благодійній підтримці у видавництві «Кліо» у 2021 р. вийшов і тритомник із серії «Джерела» – описи архівних фондів матеріалів з історії України: «Малоросійський приказ», «Малоросійські справи», «Батуринський архів». На думку науковців, ці видання розширили можливості для нових досліджень історії України [8].

У цей же період у видавництві «Родовід» вийшла також книга Георгія Коваленка «Олександра Екстер» [2]. Це енциклопедія життя та творчості відомої української мисткині, яка зробила значний внесок у становлення вітчизняного авангардного живопису, сценографії та декоративно-прикладного мистецтва початку ХХ століття, однак ґрунтовних видань українською мовою про велику художницю не було.

На початку 2022 року завдяки підтримці меценатської спільноти та видавництва «Кліо» вийшло і доповнене дослідження Тетяни Таїрової-Яковлевої, яке дає відповіді на найактуальніші питання, що стосуються діяльності Івана Мазепи [5]. У роботі використаний матеріал російських та українських архівів, на основі якого авторка

розглядає обставини приходу Мазепи до влади, його стосунки з Петром I, внутрішню політику, особисті та ділові взаємини зі старшиною, а також аналізує причини переходу Мазепи до шведів.

У період від початку масштабного вторгнення росії на територію нашої країни меценатська спільнота активізувалась у підтримці літературних та культурних проєктів. Зокрема, було видано книжку Віталія Ханка про Опанаса Сластьона – класика українського мистецтва, який був графіком, художником-архітектором, орнаменталістом, педагогом, етнографом, дослідником і популяризатором народного епосу [6]. Видання побачило світ завдяки видавництву Олександра Савчука, який є дослідником творчості Сластьона. Книга містить унікальні фотографії, що публікуються вперше.

Важливим проєктом за участі спільноти меценатів є також перевидання у 2022 році книжки великого українського режисера і теоретика театру Леся Курбаса «Філософія театру» [3]. Книжка, що має помітку «Видано під час війни», містить найповнішу на сьогодні збірку текстів Леся Курбаса: це лекції з режисури та практики сцени, протоколи засідань «Березоля», театрознавчі статті, тобто, величезний масив не виданих раніше матеріалів із теоретичної та педагогічної спадщини Леся Курбаса – фундатора модерного українського театру ХХ століття.

На добровільних засадах у видавництві «Кліо» у жовтні 2022 року вийшла друком книжка «Пилип Орлик і мазепинці. Джерела» [4]. Це перша публікація окремих архівних документів доби Івана Мазепи та Пилипа Орлика.

Ми навели лише частину з переліку видавничих проєктів останніх років, здійснених за участі меценатської спільноти. Усі книжки надходять у провідні книгозбірні країни, навіть у ті, які мають попередні видання, адже сучасні видання мають актуальні доповнення, зроблені істориками, культурологами, мистецтвознавцями, та краще оформлені. Безумовно, промоція нових надбань в історико-культурному сегменті вітчизняного книговидання має бути одним із пріоритетних напрямів роботи бібліотечних установ України.

Список використаних джерел

1. Величко С. Літопис / упоряд.: Г. Боряк, Т. Таїрова-Яковлева ; НАН України, Ін-т історії України. Київ : Кліо, 2020. 931 с.
2. Коваленко Г. Олександра Екстер. Київ : Родовід, 2021. 376 с.

3. Курбас Л. Філософія театру / упоряд. М. Лабінський. Харків ; Київ : Видавець Олександр Савчук, 2022. 920 с.
4. Пилип Орлик і мазепинці: джерела / упоряд. Т. Таїрова-Яковлева. Київ : Кліо, 2022. 216 с.
5. Таїрова-Яковлева Т. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». 4-ге вид., допов. та перероб. Київ : Кліо, 2022. 416 с.
6. Ханко В. Опанас Сластьон. Харків : Савчук О. О., 2022. 298 с.
7. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI – XVIII століть. Київ : Кліо, 2019. Кн.1. 792 с.; Кн. 2. 1120 с.
8. Щербак В. Нові можливості дослідження ранньомодерної історії України: «Малоросійські справи», «Малоросійський приказ», «Батуринський архів...». *Київ. іст. студії*. 2022. № 1 (14). С. 136–138.
9. Яблонська Т. Щоденники, спогади, роздуми / упоряд. Г. Атаян та І. Зайцева. Київ : Родовід, 2020. 579 с., [128] іл.

Анастасія СТРЕЛЬЦОВА-НИКОЛЕНКО

Одеське імені А. Міцкевича відділення

Спілки поляків в Україні,

м. Одеса, Україна

Способи збереження історичної пам'яті національних меншин в українському культурному просторі: на прикладі поляків Одеси

Для національних меншин збереження історичної пам'яті є процесом проблемним, але необхідним для виживання та подальшого розвитку. Це пов'язано з рядом факторів, котрі на них впливають. На прикладі поляків, що живуть в Одесі, пропонуємо розглянути фактори, що впливають на процес збереження історичної пам'яті, а також способи її збереження.

По-перше, потрібно розуміти те, що рівень збереження історичної пам'яті залежить від того, якою групою, у якій кількості, протягом якого часу проживає національна меншина на цій території та які вона має зв'язки з історичною батьківщиною. По-друге, ми повинні розуміти, у якому культурному просторі проживає ця меншина. Тобто, треба враховувати як внутрішні, так і зовнішні фактори.

Кажучи про поляків Одеси, ми говоримо про групу людей, кількість якої важко визначити через неактуальність перепису населення 2001 року та його вади, а також через розмитість самосвідомості громадян, яка може варіюватися від визначення «поляк» до «людина з польським корінням».

Поляки селилися в Одесі від часу заснування міста. Вважаємо, що сучасну польську діаспору Одеси можна розділити на дві умовні групи. Перші – це поляки, чії родичі переселилися до Одеси до Другої світової війни. Ці поляки переїжджали до міста, передусім, з території Польщі та приносили з собою сформоване розуміння історичної пам'яті та традицій. Другі – еміграція радянського та пострадянського періоду. Передусім, це поляки, що вже жили у Радянському Союзі або в Україні та перебували вже у зовсім іншому, ніж попередня група, культурному просторі.

Говорячи про розселення поляків в Одесі зараз, ми не можемо виділити певної закономірності. На початку ХХ ст. ця закономірність простежувалася. Поляки селилися, переважно, у так званій «польській колонії» та на Пересипу. Звичайно, частина була розселена у центральній частині міста, не створюючи великих анклавів.

Можемо виділити такі негативні фактори, що впливають на збереження національної пам'яті поляків Одеси:

- змішані родини, у яких не завжди домінує польська культура та мова;

- втрачання класичного зв'язку бабусі з онуками, коли історична пам'ять не передається через покоління; для міста це є характерною ситуацією, зумовленою переїздами або економічними причинами;

- страх старших поколінь передавати інформацію через пресі та утиски у Радянському Союзі;

- відсутність акцентів на історичну пам'ять національних меншин у школах.

Під час війни з'являються ще два фактори:

- популярність бути українцем;

- під час війни набагато гостріше постає розмежування «свій-чужий» та внутрішнє бажання долучитися до «своєї» більшості.

Національні меншини живуть постійно в українському культурному просторі, що охоплює усі сфери життя. Окрім того, національно-культурні спільноти намагаються формувати свій власний культурний простір, що, у певних сферах життя, конкурує із загальнонаціональним.

За більш ніж 30 років діяльності Одеського ім. Адама Міцкевича відділення Спільноти поляків в Україні виробилися певні способи збереження історичної пам'яті національних меншин. Це важливо, бо лише маючи історичну пам'ять, навіть фрагментарну, ми можемо говорити про подальший розвиток національної спільноти.

Можемо виділити такі способи збереження національної пам'яті, які використовує у своїй діяльності Одеське ім. Адама Міцкевича відділення Спільноти поляків в Україні і які побудовані як реакція на зазначені негативні фактори.

- Налагодження міжпоколінневої комунікації. Передача історичної пам'яті національних меншин тісно пов'язана з родин-

ною історією, тому саме на ній і робляться акценти. Спілка заохочує на уроках суботньо-недільної школи та поза ними вивчати родинну історію таким чином:

1. Завдання типу «порозмовляти з бабусею», що крім поліпшення міжпоколінневої комунікації, налагоджує процес передачі інформації про історію родини.

2. Конкурси-інтерв'ю з людьми похилого віку.

3. Запрошення старших членів спілки на заняття, конкурси для молодших з обов'язковим обговоренням фрагментів родинних історій.

4. Заохочення дітей до збирання усної історії. Відвідування старших членів спілки, розшифрування інтерв'ю, їх творче опрацювання.

- Збереження історичної пам'яті через уатракційнення історії. Дітям та дорослим пропонується поглиблювати свої знання за допомогою ігор, неформальних бесід, під час яких заохочуються розповіді про власну родинну історію: брати участь в екскурсіях, у створенні фільмів, проєктів, що дозволяють «доторкнутися» до історичних джерел (газети, стародруки тощо), публікувати інформаційні матеріали у соціальних мережах та у YouTube.

- Підняття власної самооцінки, гордості за те, що ти поляк.

- Пояснення, що твоє буття етнічним поляком не відокремлює тебе від української нації. Маємо на увазі показ спільної історії, акценти на волонтерській діяльності під час війни, розповідь про етнічних поляків, що зараз виборюють незалежність України на фронті.

Використовуючи ці та інші способи збереження національної пам'яті, поляки Одеси не втратили свою ідентичність в українському культурному просторі.

Віта БОЙКО,

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник відділу
європейської інтеграції та міжнародного співробітництва
Державної науково-технічної бібліотеки України,
заступник директора з наукової роботи
Українського науково-дослідного інституту
архівної справи та документознавства,
м. Київ, Україна

**Ініціативне документування архівами
подій російсько-української війни**

Ініціативне документування значущих подій має свою історію в Україні. Однак масове створення документів про події російсько-української війни стало одним з основних завдань сьогодення для українських архівістів, які почали активно формувати архівні колекції документів, за результатами ініціативного документування. Таку роботу відображено на офіційних вебсайтах державних архівів. Наприклад, Державний архів Тернопільської області доповідав, що здійснює ініціативне документування подій з інформаційних інтернет-ресурсів за такими тематичними напрямками: воїни-герої на захисті України; Тернопільщина – надійний тил України; волонтерський рух, гуманітарна допомога; злочини агресора проти українського населення. Розділ архівної колекції – опис документів в електронній формі «Сто днів неоголошеної війни (24.02 – 03.06.2022 р.)». Окремі документи з уже зібраної за 60 днів неоголошеної війни (з 24.02 до 24.04.2022 р.) колекції експонувалися на вебсайті архіву [1].

На вебсайті Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву від 18 березня 2022 р. зазначалося, що архів розпочав роботу з ініціативного документування подій та формування аудіовізуальних колекцій документів, які є свідченнями злочинів агресора, відчайдушної боротьби українського народу за право жити вільно у своїй країні, самостійно обирати власне майбутнє. У результаті проведеної роботи архів поповнив свої зібрання фото-, відео- та фонодокументами, що відображають масштаби нещадних бомбардувань, руйнувань цивільних об'єк-

тів, інфраструктури, жорстокі вбивства мирного населення, знищення історичних пам'яток, блокування евакуації людей та гуманітарної допомоги. Архівісти переконані, що «зібрані документи в подальшому стануть невід'ємною складовою Національного архівного фонду і навечно збережуть пам'ять про героїв-захисників, наші перемоги та про звірства російських окупантів» [2].

На сайті Державного архіву Київської області зафіксовано, що архів із перших днів російського вторгнення почав щоденно документувати події, що відбувалися на території Київщини, та розміщувати матеріали на офіційному Telegram-каналі Київської обласної військової адміністрації. Таким чином відібрано близько тисячі документів, з яких понад 170 текстових, близько 250 відео та понад 500 фотодокументів. Цей інформаційний ресурс став основою сформованої в архіві «Колекції документів російсько-української війни на Київщині». Від початку війни з росією до офіційних інформаційних джерел було відібрано загалом 5 тис. документів, з яких понад 1 тис. текстових, майже 1 тис. 200 відеодокументів та близько 3 тис. фотодокументів [3].

Слід зазначити, що ініціативне документування може здійснюватися не лише архівістами. До цієї роботи можна залучити студентів старших курсів історичних факультетів закладів вищої освіти в межах навчальної практики. Формування штату архівістів-кореспондентів можливе також на волонтерських засадах.

Практика архівного ініціативного документування буде продовжуватися після Перемоги України у війні, документуватимуться факти з життя країни – її відбудови, зміцнення обороноздатності, зрушень у політичному, економічному та соціальному житті регіонів, просування до членства в ЄС і НАТО та ін.

Список використаних джерел

1. Формування архівної документальної колекції з героїчної відсічі України російській збройній агресії. URL: <https://archives.te.gov.ua/geroyika/oris/> (дата звернення: 05.08.2023).
2. Ініціативне документування подій, пов'язаних з війною росії проти України. URL: <https://tsdkffa.archives.gov.ua/?p=21228> (дата звернення: 05.08.2023).
3. Архів війни: зібрати та зберегти. URL: <https://koda.gov.ua/derzhavnyj-arhiv-kyivskoyi-oblasti-prodovzhuye-realizacziyu-proektu-arhiv-vijny-zibraty-ta-zberegy/> (дата звернення: 05.08.2023).

Аліна ГАВРАШЕНКО,

аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики
Навчально-наукового інституту державного управління
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

**Шляхи удосконалення публічної політики
щодо захисту культурної спадщини України**

Україна має багату та різноманітну культурну спадщину, яка відображає довгу та складну історію країни, включаючи вплив стародавніх цивілізацій, Візантійської імперії та середньовічної Європи. Україна є домом для незліченних культурних скарбів, які є надзвичайно цінними – від традиційних ремесел і музичних традицій до місцевих фестивалів і звичаїв. Усі ці елементи сприяють багатству та різноманітності світової культурної спадщини та підкреслюють важливість захисту та збереження цих скарбів для майбутніх поколінь. Але з початком бойових дій та приходом окупантів на територію України ми щодня втрачаємо нашу спадщину: історичну архітектуру, археологічні пам'ятки, музейні реліквії та інші культурні цінності – все це нищать або викрадають росіяни.

Безумовно, наша країна працює над захистом та збереженням своєї культурної спадщини, особливо в умовах триваючої війни. Наприклад, в Україні функціонує Національна служба охорони культурної спадщини та Державна інспекція культурної спадщини [11]. Україна ратифікувала низку міжнародних конвенцій та угод щодо охорони культурної спадщини, зокрема Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. [1, 2] та два протоколи до неї (перший протокол було ратифіковано ще 6 лютого 1957 р., а другий – 30 квітня 2020 [7]); наша держава продовжує удосконалювати законодавчу базу для охорони культурної спадщини [6] та успішно номінувала низку об'єктів для включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (один з останніх – «Історичний центр Одеси» 2023 р. [9]); після початку повномасштабної війни під координацією ЮНЕСКО, Міжнародної ради музеїв, ICCROM та інших

міжнародних організацій було створено «Штаб порятунку спадщини» (березень 2022), який займається порятунком та відновленням культурної спадщини [5]; окрім того, після підриву Каховської ГЕС у червні 2023 р. за ініціативи Міністерства культури та інформаційної політики України створено міжвідомчий Координаційний центр зі збереження культурної спадщини та культурних цінностей, який наразі розробляє план заходів, спрямованих на посилення захисту культурної спадщини та культурних цінностей на території Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей [3].

Навіть у такі важкі часи Україна береже свою культуру і намагається підтримувати проекти зі збереження та реставрації об'єктів культурної спадщини та колекцій: свою діяльність розвиває Український культурний фонд, який спільно з Українським інститутом національної пам'яті запустив грантову підтримку для досліджень історико-культурної спадщини [10], а міжнародні культурні зв'язки між людьми та інституціями за підтримки Міністерства закордонних справ України налагоджує Український інститут [8].

Попри виклики, пов'язані з триваючим військовим конфліктом, Україна робить важливі кроки для збереження своєї культурної спадщини. Однак ще багато роботи належить зробити для забезпечення її захисту в умовах повномасштабної війни. Якою ж має бути публічна політика, щоб запобігти небезпеці для об'єктів культури в умовах російської агресії та що ми маємо зробити для того, щоб зберегти культурну спадщину України вже сьогодні? Щоб забезпечити належний захист культурної спадщини, Україні необхідно вже зараз реалізувати заходи, які включають:

- Цифровізацію об'єктів культурної спадщини та забезпечення легкого доступу до них для відповідних органів влади та установ. Це має включати спадщину всіх верств суспільства.

- Планування надзвичайних заходів для захисту від пожежі або руйнування конструкції та призначення компетентного цивільного органу, відповідального за захист.

- Підготовку збройних сил щодо охорони культурної спадщини та призначення спеціалістів. Гаазька конвенція 1954 р. [4], протоколи якої, як зазначено, вже ратифіковані Україною, передбачає створення спеціалізованого персоналу в збройних силах і виховання в збройних силах поваги до культури та культурних цінностей усіх народів.

- Імплементацию законодавства щодо встановлення та кримінального переслідування злочинів проти культурних цінностей, а також призначення спеціалізованих підрозділів і спеціалізованого персоналу в митних та інших правоохоронних органах і забезпечення їх ефективними інструментами та відповідним навчанням.

- Прийняття нормативних актів щодо запобігання торгівлі викраденими або незаконно вивезеними культурними об'єктами (включаючи археологічні об'єкти), а також залучення музеїв та учасників ринку до (диференційованих) стандартів належної обачності та документації про походження. У зв'язку з цим підвищення обізнаності серед широкої громадськості також має ключове значення.

Публічна політика щодо охорони культурної спадщини у воєнний час має бути комплексною, багатогранною, ініціативною та має ґрунтуватися на комплексному та інтегрованому підході, який стосується всіх аспектів проблеми, від оцінки ризику та планування до правозастосування та відновлення. Незважаючи на те, що культурна спадщина часто є невід'ємною частиною збройного конфлікту, вона також широко визнається як ключова для миру та сталого розвитку суспільств. Під час війни культурна спадщина в усіх її формах перебуває під загрозою, що прямо чи опосередковано завдає значних страждань українському суспільству, саме тому варто вдосконалювати публічну політику у сфері культурної спадщини, оскільки саме культурна спадщина нашого народу становить аксіологічну основу, що лежить в її відмінності та ідентичності.

Список використаних джерел

1. 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *База даних «Unesco»* / The Hague Convention. URL: <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention> (дата звернення: 17.08.2023).
2. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. *База даних «Unesco»*. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf (дата звернення: 16.08.2023).
3. В Україні створили Центр зі збереження культурної спадщини у підтоплених областях. *База даних «Мультимедійна платформа*

- іномовлення України Укрінформ*». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3729946-v-ukraini-stvorili-centr-zi-zberezenna-kulturnoi-spadsini-u-pidtoplenih-oblastah.html> (дата звернення: 18.08.2023).
4. Гаазька конвенція про охорону культурних цінностей на випадок збройних конфліктів – Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. *База даних «The Wikimedia Foundation»*. URL: <http://surl.li/gldnx> (дата звернення: 17.08.2023).
 5. Перемогти і зберегти: як в Україні захищають пам'ятки від війни. *База даних «Discover Ukraine» / Натхнення*. URL: <https://discover.ua/inspiration/peremohty-i-zberehty-yak-v-ukrayini-zakhyshchayut-pamyatky-vid-viyny> (дата звернення: 15.08.2023).
 6. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 16.10.2020 р. № 1805-III. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
 7. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року: Закон України від 30.04.2020 р. № 585-IX. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
 8. Про Український інститут. *База даних «Український інститут»*. URL: <https://ui.org.ua/mission/> (дата звернення: 13.08.2023).
 9. Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні. *База даних «Wikipedia Ukraine»*. URL: <http://surl.li/elfmu> (дата звернення: 20.08.2023).
 10. Український культурний фонд разом з Українським інститутом національної пам'яті запускають гранти на підтримку досліджень історико-культурної спадщини. *База даних «Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ»*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3656373-ukf-ta-institut-nacramati-zapuskaut-grantovu-programu-kulturna-spadsina.html> (дата звернення: 19.08.2023).
 11. Уряд запустив роботу двох інституцій із охорони культурної спадщини. *База даних «Радіо Свобода». Новини. Політика*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-uriad-upravlinnia-kulturoiu/31311442.html> (дата звернення: 13.08.2023).

Дмитро ГОНТАР,

учитель історії, правознавства та громадянської освіти, вчитель вищої категорії, старший учитель Криворізького ліцею № 129 Криворізької міської ради, Дніпропетровської області, м. Кривий Ріг, Україна

Тимур ШТИРХУН, Іван ПОТОЦЬКИЙ,

учні 10 класу Криворізького ліцею № 129 Криворізької міської ради, Дніпропетровської області, м. Кривий Ріг, Україна

Мовна ідентичність і родинна пам'ять як складові історичної пам'яті (за матеріалами власних досліджень)

Український науковець О. Антонюк розглядає історичну пам'ять народу як «найважливіший компонент його духовної сфери, який дозволяє підтримувати безперервність етнічної еволюції, спадкоємність народного досвіду, передавати накопичене багатство національних цінностей наступним поколінням» [1, с. 82]. Однією з фундаментальних ланок історичної пам'яті є родинна пам'ять. Водночас поняття історичної пам'яті народу нерозривно з питанням ідентичності. Наукове видання «Мала енциклопедія етнодержавознавства» [1] тлумачить ідентичність як «сукупність специфічних рис, які виділяють певну групу людей з кола інших груп і служать окремішній особі підставою для віднесення себе до цієї групи. Найпоширенішою і найстабільнішою формою ідентичності є етнічна ідентичність, що базується на таких групових рисах, як спільність походження, мови, культури, релігії, історичної пам'яті, історичної долі та ін.» [1, с. 81].

Спробуємо проілюструвати проблематику мовної ідентичності і родинної пам'яті як складових історичної пам'яті на основі узагальнених результатів власних досліджень.

Результати опитування

«Українська мова: історія і сучасність»

Загальна кількість респондентів, що взяли участь в опитуванні, – 27. У віковому розрізі поле респондентів виглядає так:

29,6% – 36-55 років (8 респондентів), 29,6% – 10-17 років (8 респондентів), 29,6% – 18-25 років (8 респондентів), 11,1% – 26-35 років (3 респонденти). Більшість респондентів (59,3%) – жінки; 40,7% опитаних – чоловіки. 92,6% респондентів – жителі міст, 7,4% – представники сільської місцевості.

Узагальнюючи результати опитування, можемо констатувати, що більшість респондентів (33,3%) у своєму повсякденному житті постійно спілкуються українською мовою; 29,6% – частіше так, аніж ні; 29,6% – намагаються нею спілкуватися. Водночас викликає занепокоєння той факт, що 7,4% опитаних не спілкуються українською мовою.

У ході дослідження ми також поставили завдання з'ясувати, наскільки обізнаними є респонденти з мовним законодавством. Зокрема, на питання «Чи відомо Вам про існування Закону України “Про забезпечення функціонування української мови як державної”?» абсолютна більшість (96,3%) відповіла «так», але все ж таки 3,7% не знають про прийняття і набуття чинності цього Закону. Незважаючи на те, що не всі у своєму побуті спілкуються українською мовою та знають правові основи її захисту, 100% опитаних погоджуються з твердженням про те, що мова є генетичним кодом нації.

Сучасний літературний простір в Україні є вкрай різноманітним, тому важливим є місце у ньому саме літератури україномовної і те, наскільки ця література користується попитом у масового споживача. На питання «Чи віддаєте Ви перевагу україномовній літературі (художній, науковій тощо) перед виданнями іноземною мовою?» відповідь «так» дали 81,5% респондентів. Для 11,1% на це питання відповісти було складно, а 2% констатували, що не віддають переваги україномовній літературі.

Історія українського народу є досить складною, тому аспект мовного питання не є винятком. На питання «Чи існували певні заборони щодо вживання української мови в історії України?» 96,3% респондентів відповіли «так», однак 3,7% опитаних взагалі ніколи не цікавилися такою інформацією.

Знання мови – це не лише розуміння орфографічних, морфологічних, фонетичних та інших особливостей її побудови, розвитку і функціонування, але й шанування «меценатів» цієї мови. На питання «Серед запропонованих прізвиськ назвіть ім'я відомого українського мовознавця» більшість опитаних (55,6%) обрали О. Потебню. На нашу думку, це є досить низьким показником,

особливо з урахуванням того, що діяльність О. Потебні вивчається і в шкільному курсі історії України, і на уроках української мови та літератури. Свідченням необізнаності у питаннях розвитку мови є такі показники: 37% респондентів називають мовознавцем М. Грушевського, 3,7% – О. Палладіна, 3,7% – М. Амосова.

Неоднозначним є також і рівень знань респондентів щодо того, у який період історії українська мова зазнавала найбільших гонінь. Так, 44,4% таким вважають радянський період, 40,7% – перебування українських земель у складі Російської імперії, 7,4% – перебування українських земель у складі Австро-Угорської імперії, 7,4% – у добу незалежності.

На питання «Як Ви вважаєте, чи потрібно сучасним громадянам знати, вивчати і вдосконалювати своє володіння українською мовою?» абсолютно усі респонденти дали відповідь «так».

Важливим аспектом мовної ідентичності є популяризація української мови у пісенній творчості. На питання «Чи часто у Вашій родині можна почути мелодію української пісні?» більшість опитаних (88,9%) дали ствердну відповідь, 7,4% зазначили, що віддають перевагу іноземній музиці, 3,7% українську музику не слухають взагалі.

На сьогодні українська мова постала перед проблемою своєї чистоти, викорінення суржику. Більшість респондентів (55,6%) вважають, що українська мова перебуває під найбільшим впливом російської мови, 37% називають вплив англійської мови. За даними австрійського славіста Міхаеля Мозера, сьогодні українська мова перебуває під сильним впливом англійської мови [2].

Результати опитування «Родинна пам'ять»

Загальна кількість респондентів, що взяли участь в опитуванні, – 55. У віковому розрізі поле респондентів виглядає так: 43,6% – 10-17 років (24 респонденти), 29,1% – 36-55 років (16 респондентів), 14,5% – 18-25 років (8 респондентів), 7,3% – 56-75 років (34 респонденти), 5,5% – 26-35 років (3 респонденти). Більшість респондентів (61,8%) – жінки; 38,2% опитаних – чоловіки. 92,7% респондентів – жителі міст, 5,5% – представники сільської місцевості, 1,8% – проживають у селищі міського типу.

Можемо констатувати, що більша частина респондентів (70,9%) на питання «Чи існують у Вашій родині традиції, що передаються із покоління у покоління?» відповіли «так». Водночас

насторожують такі результати: 12,7% респондентів зазначають, що не мають сімейних традицій; 16,4% – обрали варіант «складно відповісти». Незважаючи на такі розбіжності у наявності чи відсутності сімейних традицій, 96,4% опитаних мають власний сімейний архів (для порівняння: 3,6% надали негативну відповідь). Більша частина респондентів (90,9%) зберігають родинні спогади (письмові, аудіальні тощо), в той час як 9,1% родинні спогади не зберігають у жодній з існуючих форм.

У цьому контексті контрастними є результати відповідей на питання «Чи вважаєте Ви дотримання родинних традицій важливим?» більшість респондентів (87,3%) дали відповідь «так», 10,9% – «складно відповісти», а 1,8% не вважають дотримання родинних традицій важливим.

Родинна пам'ять – це не лише традиції, але й знання свого родоводу. На питання «Чи цікавилися Ви своїм генеалогічним деревом?» 85,5% респондентів дали позитивну відповідь, 12,7% – негативну. Для 1,8% опитаних на це питання складно було відповісти.

На питання «Яка з форм передачі і збереження родинної пам'яті, на Вашу думку, є найбільш зручною?» відповіді респондентів були різноманітними. Зокрема, 65,5% такою формою вважають фотоархів, 20% – відеозйомку, 5,5% – запис спогадів, 5,5% – сімейний літопис, 3,6% – колекціонування сімейних реліквій. У зв'язку з означеною тематикою дослідження, логічним стало запитання до респондентів «Чи проводили Ви дослідження історії своєї родини?», на яке 58,% відповіли «так», 41,8% – дали негативну відповідь.

Таким чином, результати проведених досліджень акцентують увагу на важливості утвердження мовної ідентичності українців і необхідності звернення до свого родоводу та передачі родинної пам'яті як складових історичної пам'яті кожного свідомого громадянина України.

Список використаних джерел

1. Мала енциклопедія етнодержавознавства / редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ : Довіра ; Генеза, 1996. 942 с.
2. Мозер М. Українська мова. *Енциклопедія історії України : Україна – Українці* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2019. Кн. 2. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_mova (дата звернення: 15.08.2023)

СЕКЦІЯ 2

Краєзнавчі та історико-біографічні
дослідження у формуванні
культури історичної пам'яті

Наталія МАРЧЕНКО,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського,
м. Київ, Україна

**Життєписи для дітей в Україні: сучасний стан
та перспективи формування культури
історичної пам'яті у біографічному вимірі**

Підвищений інтерес наукового середовища та широкого суспільного загалу до феномену історичної пам'яті в усіх її проявах, що спостерігається починаючи з 80-х рр. ХХ ст., перетворив зміст цього концепту на нову базову парадигму соціально-гуманітарних дисциплін, а дослідження пам'яті (memory studies) – в автономну субдисципліну гуманітарних наук. «...Загальновизнаним здобутком меморіальних досліджень є констатація факту селективного характеру колективної пам'яті: робота пам'яті з відновлення минулого й вписування його в сучасне, а також «забуття» його окремих складників, здійснюється за законами і потребами сучасного» [3, с. 254].

У транзитивних суспільствах (яким є нині українське) відзначають об'єктивно підвищений ступінь політизації минулого. А що історична пам'ять утворює або підтверджує системи цінностей, уможливорює вироблення зразків і прикладів для наслідування, надважливим стає збереження балансу культурних трансформацій, щоб неминучі викривлення в моделі пам'яті не призвели до протиставлення та розриву поколінь у межах спільноти.

Одним із найдієвіших чинників формування міжпоколіннього діалогу був і залишається життєпис, адресований дітям у всьому розмаїтті його форм і багатовекторної та різновікової за адресацією комунікації [1]. Біографічні видання для дітей і юнацтва, переформатовуючи, переакцентуючи та вводячи у стан «загальновідомих» модерні уявлення про українську історію та культуру, виконують, по суті, функцію орієнтованих на формування самоідентичності та історичної пам'яті «текстів впли-

ву», покликаних долати комплекси національної меншовартості у масовій свідомості. Значною мірою такий стан справ – наслідок активної модернізації вітчизняного «дитячого» біографічного дискурсу під впливом світового біографічного сегменту, котрий, послідовно розширюючи український контент, прискорив подолання його ізольованості та маргінальності.

Відбувається прискорений відхід від дискурсу «колоніальної» біографіки, котру визначали ідеологічні канони. Найбільше помітні карколомні зміни принципів добору персонажів: традиційний унормований шкільництвом хаотичний, мускулінний та калькований із дорослого сегмента біографіки «узаконений пантеон» замінив збалансований щодо статі та представлення різномірних сфер людської діяльності та стратифікації суспільства підхід.

Кардинально змінилися також типові моделі біографічних реконструкцій, що прямо відображає переорієнтацію ціннісних орієнтирів українського суспільства на людиноцентричні, Я-домінантні стратегії: особа позиціонується як унікальна особистість із мотивуючим життєвим досвідом, а не виразник типової «канонізованої» моделі «правильного життя». Читача закликають стати так само повноцінною особистістю, а не «рівнятися на зразок».

Значних змін зазнав дизайн біографічних реконструкцій, пропонованих юному читачеві. Нині його визначає візуалізація (візуальні образи на рівних із текстовими наративами формують та змінюють світоглядні орієнтири читача), тому поширення набули формати класичної книжки-картинки, тематичної збірки з комунікаційно відкритим динамічним дизайном, мальовпису, art-book. Сучасні моделі біографічної реконструкції у дискретному «кліповому» форматі поєднують фактологічну основу текстової та графічної інформації з мультисценарністю авторського концепту та читацької рецепції. Вони мотивуючі, а не дидактичні, бо, не нав'язуючи жодного зразка «життєвого сценарію», дають змогу в ході біографічного читання виявити та відкорегувати віджилі чи неконструктивні сценарні установки та створити нові.

Попри значний розвиток життєписання для дітей у всіх напрямках біографічної творчості (біографіка non fiction, художня біографіка, гендерна біографіка, різноманітні медійні форми трансляції біографічних знань) і його незаперечний вплив на формування культури історичної пам'яті в Україні, простежується фрагментарність і ситуативність досліджень цього феномену у віт-

чизняній соціогуманітаристиці. Саме тому напрочуд актуальним є вимога члена-кореспондента НАН України, доктора історичних наук, директора Інституту біографічних досліджень НБУВ В.І. Попика особливу дослідницьку увагу приділяти «...завданням розширення проблемно-тематичного діапазону та іменних рядів персоналій вітчизняних біографічних досліджень і публікацій, збагачення творчого арсеналу біографічного письма, використання можливостей нових жанрових форм, впровадження ефективних методів конструювання біографічних наративів, комунікацій між авторами і читацькими аудиторіями, посилення адресної спрямованості біографічної інформації, її відповідності читацьким/користувацьким інтересам та запитам» [2, с. 450].

Список використаних джерел

1. Марченко Н. П. Біографічні видання для дітей і юнацтва в Україні 2000–2020 рр. / Наталя Петрівна Марченко. *Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм : колективна монографія* / В. І. Попик та ін. Київ : НБУВ, 2021. С. 93-115.
2. Попик В. І. Біографіка : феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства : монографія / Володимир Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2021. 528 с.
3. Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945–2015 рр.) : монографія. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2021. 312 с.

Ігор МЕДВЕДЄВ,

кандидат наук з державного управління, доцент,
старший науковий співробітник
Комунального закладу Тростянецької міської ради
«Музейно-виставковий центр “Тростянецький”»,
м. Тростянець, Сумської області, Україна

**Пошуки концепцій створення
краєзнавчих колекцій:
територіальний вимір**

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що в сучасних умовах, коли Україна веде жорстоку війну з російським агресором, перед представниками культури (музейної справи) постає питання: «в яких напрямках повинні бути спрямовані концептуальні тренди розвитку конкретних музейних експозицій?». Державна політика в галузі культури, на думку таких дослідників, як О. Михайличенко, С. Моцак, А. Сбруєва та ін., повинна бути спрямована на відродження національної історії, її першоджерел та витоків України як держави. Перш ніж вийти на концептуальне усвідомлення створення музейних колекцій, потрібно досягнути її візю, зміст, багаторівневість. Разом з тим, постає питання про те, що концептуальне усвідомлення формують (спеціалісти) – вчені. Отже, фахівці музейної справи мають вирішувати завдання змістового наповнення музейних колекцій. Ця робота лежить як у площини розвитку фондів, так і у напрямі розвитку наукових досліджень [1, с. 138-141].

У Комунальному закладі Тростянецької міської ради «Музейно-виставковий центр «Тростянецький»» розпочато роботу над створенням концептуального бачення музейного та культурно-освітнього середовища на території Тростянецької громади Сумської області. Серед управлінців-практиків (Ю. Бова, О. Скрипник, А. Толстих) існує думка, що сучасне музейне середовище в Тростянецькій громаді слід розмістити в двох територіально-музейних комплексах. Перший з них повинен розташовуватися в с. Боголюбове, Тростянецької ОТГ, Сумської області. Саме тут, поряд з територією археологічного комплексу, повинен бути створений музей, який би відображав певні історичні

віхи на шляху розвитку півдня Сумської області. Разом із науковцями (В. Жигола, І. Ігнатенко, В. Олицький, І. Оксѡм, В. Семенов, О. Шовкопляс) були визначені історико-краєзнавчі напрями розвитку Тростянецької громади. Важливо було визначити місце на території Тростянецької ОТГ для побудови туристично-рекреаційного кластера. Отож у процесі взаємодії вчених та управлінців-практиків сформувалося бачення структурно-тематичних блоків експозиції археологічного музею в с. Боголюбове. Саме у цьому населеному пункті мав бути створений музейно-меморіальний комплекс, який би відображав історію, культуру та побут мешканців, що жили на берегах річки Ворскла з часів кам'яного віку до середньовіччя. При обговоренні було визначено такі рівні наукового дослідження та викладу музейного матеріалу: кам'яний вік, епоха скіфів, епоха Хазарського каганату, часи Київської Русі, часи існування Великого князівства Литовського. Разом з тим, на базі цього музейного об'єкта має бути викладено не тільки історію розвитку городища в с. Боголюбове, але й узагальнено історію та культуру таких населених пунктів, як Кам'янка, Ницаха та ін. Робота у цьому напрямі триває у деяких конкретних площинах. По-перше, силами громади, спонсорів та меценатів створюється матеріальна база для музею. По-друге, наукові співробітники «Музейно-виставкового центру «Тростянецький»» працюють над науковою основою для експозиції. По-третє, активно освоюється територія біля музею. Також активно задіяні інструменти інвестиційної привабливості території [2, с. 57-62].

Друга, не менш важлива частина історичного та культурного масиву розвитку Тростяниччини, на нашу думку, повинна розміщуватись у новій краєзнавчій експозиції «Музейно-виставкового центру «Тростянецький»». Історично вона починатиметься з 1660 р., тобто з часу заснування Тростянця як населеного пункту, й буде сягати XXI століття. На думку управлінців-практиків та науковців, значна частина експозиції має бути присвячена сучасній боротьбі України з агресором та розвитку міста Тростянця у напрямі європейської інтеграції [3, с.445-447].

Робоча група «МВЦ «Тростянецький»» у складі: І.А. Медведев, старший науковий співробітник; А.В. Кулешова, головний зберігач; Н.А. Шавлякова, науковий співробітник; Л.М. Коренська, завідувач сектору експозиційно-виставкової, екскурсійної діяльності, промоції та розвитку, обговорили пропозиції щодо проекту концепції краєзнавчої експозиції з історії України та Тростянецької ОТГ.

Формування експозицій за темами видається нам цілком доречним, так само, як і наголос на участі наших земляків у подіях, що відбувалися на території нашої держави у ХХ та ХХІ ст. На наш погляд, слід буде розпочати роботу з наповнення музею новими фондами. Зокрема це стосується документів на тему «Національно-визвольний рух в Україні та нашому краї у 2-й половині ХІХ – на поч. ХХ ст.». Наприклад, відомості про український національний рух на Тростянецьчині дуже фрагментарні – є лише згадки про існування товариства «Просвіта» та виступи українських аматорських театрів у місцевій пресі початку ХХ ст. Навіть за умови наповнення експозиції матеріалами про життя та діяльність таких постатей, як П. Грабовський, М. Хвильовий, Л. Татаренко, розділ експозиції все одно вийде дуже неповним. На нашу думку, згадану вище тему слід назвати «Суспільно-політичне та економічне життя в Тростянецьчині та в Україні у 2-й половині ХІХ – на поч. ХХ ст.». Це дозволить ширше розкрити суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбувалися у зазначений період.

Інша пропозиція стосується рекомендацій щодо відображення у музейних експозиціях життя та діяльності наших земляків. Безумовно, пошук мешканців Тростянецьчини, які брали участь у національному та національно-визвольному русі, у боротьбі проти радянської влади у складі повстанських загонів у 1921 – 1941 рр. чи у визвольних змаганнях 1930 – 1950-х років, потрібен. Однак набагато вдалішим, з точки зору джерельної бази, було б висвітлення діяльності підпільних груп ОУН на території Сумської області, які залучали до своєї діяльності й місцевих мешканців. З цього питання вже накопичено чималий науковий доробок (зокрема сумські дослідники В.М. Власенко, С.В. П'ятаченко), а архівні установи, в яких зберігаються справи затриманих членів підпільних груп, знаходяться у сумських архівах. Також було б доцільним виділяти діяльність наших земляків (або людей, які жили у нашому краї тривалий час), що суттєво вплинули на розвиток української літератури (поет Павло Грабовський, художник Микола Соколенко, поет Леонід Татаренко та ін.), аби показати, що український рух і на Тростянецьчині був представлений, насамперед, культурницьким напрямом.

Список використаних джерел

1. Медведєв І. Кадровий потенціал територіальних громад: проблеми, пошуки, перспективи. *Забезпечення стійкості, ревіталізації та розвитку територій та громад в Україні* : матеріали наук.-практ. конф.

- з міжнар. участю, м. Дніпро. 4 трав. 2023 р. / за заг. ред. І.А. Чикаренко, Т.В. Маматової. Дніпро : НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. 257с.
2. Медведєв І. Культурно-історичне середовище на територіальному рівні : досвід Тростянецької ОТГ Сумської області. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін* : наук.-пед. журн. 2023. № 10 : Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах війни та післявоєнної відбудови». 8-9 черв. 2023 р. Суми : Сумський ДПУ ім. А.С. Макаренка. 205 с.
 3. Медведєв І.А. Специфіка наукових досліджень у музейній сфері в умовах воєнного стану. *Збірник матеріалів ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2023 в Україні «Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану»* (23 травня 2023 року). Київ , 2023. 508 с.

Володимир ПАРАЦІЙ,

старший науковий співробітник
Бережанського краєзнавчого музею,
м. Бережани, Україна

Краєзнавчі книжкові «перлини» музейної бібліотеки: з фондів Бережанського краєзнавчого музею (Тернопільщина)

Музейна бібліотека є беззаперечним і різнопрофільним інформативним ресурсом (тематичним, регіональним, науковим) як власне конкретного музею, так і простору, який охоплює така «музейна аура». Адже на ній – музейній бібліотеці – ґрунтується ряд важливих складових діяльності музею: дослідницька, предметно-атрибуційна, виставкова, презентаційна. Та й сама музейна бібліотека може бути об'єктом вивчення загалом чи в контексті пізнання окремих книжкових раритетів.

Незамінною є тематична бібліотека для сучасного українського краєзнавчого музею. Саме тут, вважаємо, має концентруватися зібрання різноманітної літератури, спрямованої на пізнання рідного краю в усіх аспектах регіонального минулого та сьогодення, адже краєзнавство – це і дослідження, це і просвітництво, це й основа національного виховання. Так, на думку Івана Франка (стаття «Галицьке краєзнавство», вперше видрукована польською мовою у кількох випусках газети «Kurier Lwowski» за 1892 р.): «Наука краєзнавства... становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи із початкових шкіл... Адже це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє живим оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе свіжим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму» [6, с. 116].

Бібліотека краєзнавчого музею стає свого роду інформаційним центром регіональних досліджень; таким собі місцем, «де конструюються й отримуються знання», так писав костаріканський музеолог Оскар Наварро, який вважав: «Музеї вбирають у себе історію та пам'ять багатьох людей та формують послідовний дискурс походження і розвитку нації» [4, с. 8-10]. Бібліотека

Бережанського краєзнавчого музею (Тернопільська область) зосереджує в своїх фондах, серед всього книжкового різноманіття, і такий – дослідницько-регіональний, краєзнавчий ресурс. З чотирма книжковими раритетами кінця XIX – поч. XX ст., які формують інформаційне підґрунтя краєзнавчих досліджень Тернопільщини загалом і Бережанського краю зокрема, ми познайомимо всіх зацікавлених.

Перша з них – це краєзнавча монографія: Maciszewski M. *Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej polskiej* (Brody, 1911). Маурицій Мацішевський – один із «першопрохідців» Бережанського краєзнавства (кінця XIX – поч. XX ст.), педагог, редактор, дослідник, викладач Бережанської гімназії (середина 1870 – поч. 1880-х рр.), директор Тернопільської гімназії, співробітник «Польського географічного словника» («Polskiego słownika geograficznego»), постійний член історичної комісії Краківської академії знань (наук), співорганізатор та учасник Тернопільського наукового гуртка. Цікавими та пізнавальними були (і залишаються донині) його краєзнавчі дослідження, пов'язані з Бережанами. Загалом бережанській краєвій проблематиці Маурицій Мацішевський присвятив брошуру [11, 42 s.], дві монографії [12, 61 s.; 13, 220 s.] та тематичну статтю [10, s. 299-312]. Брошура була складена на основі попередніх газетних публікацій [7]. Згадана вище монографія (оригінал зберігається у фондах Бережанського краєзнавчого музею) є універсальним дослідженням про Бережани періоду Речі Посполитої (XVI – XVIII ст.). На підставі опублікованого та архівного (зокрема актового) матеріалу дослідник аналізує весь спектр життя історичного міста від часу надання йому права міського самоврядування (Магдебурзького права) до розпаду Польщі у період 1770-1790-х рр. Він описує історію становлення міста, його архітектурну спадщину (місцевий замковий комплекс, сакральні споруди), аналізує історичні події, висвітлює специфіку міського побуту. Окремий розділ присвячено власникам міських земель – представникам родини Сенявських. Авторську краєзнавчу інформацію доповнено картографічним матеріалом, витягами з архівних (актових) документів [13, 220 s.].

Серед краєзнавчих видань, на які слід звернути увагу навіть з позиції сьогодення, залишаються путівники й довідникові видання Воеводського (з 1931 р. – Подільського) туристично-краєзнавчого товариства (1925-1939 рр.). Згідно зі статутними положеннями, його засновники програмували свою роботу в як-

найповноціннішому осмисленні минулого і сьогодення краю через популяризацію всіх регіональних ціннісних об'єктів (історичного, природного, археологічного, народно-декоративного, побутового). І вже у 1928 р. співробітники товариства підготували перший інформаційно насичений, методично професійний «Путівник по воєводстві Тернопільському» («Przewodnik po wojewodstwie Tarnopolskiem») з мапою [14, 140 s.]. Ця невеличка за розміром книжечка кишенькового формату заклала якісне підґрунтя для наступних аналогічних друків, а оригінальне видання «Przewodnika po wojewodztwie Tarnopolskiem» зберігається серед довідниково-краєзнавчої літератури Бережанського краєзнавчого музею.

Із створенням у 1889 р. Товариства консерваторського Східної Галичини проблема охорони, збереження та використання цілісної історико-культурної спадщини краю отримала новий поштовх. Секретарем пам'яткоохоронного об'єднання був відомий музейник та архівіст Александр Чоловський. У першому випуску «Teki konserwatorskiej» (1892 р.) – спеціалізованого неперіодичного видання Товариства консерваторського Східної Галичини – помітною є його робота (каталог, довідник – як зазвичай) «Давні замки і твердині на Русі Галицькій» («Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej»). Тут, на рівні коротких довідок, подано усю наявну на той час інформацію про замки Східної Галичини, їх історичне минуле та стан збереження пам'яток на час підготовки цього довідника (1890-ті роки) [8, s. 65-132].

Об'єктом як пам'яткознавчих, так і пам'яткоохоронних зацікавлень Александра Чоловського був і Бережанський замок. Ще 13 березня 1892 р., на одному із засідань Львівської комісії Товариства консерваторського, він ознайомив присутніх з витягом із Інвентаря Бережанського замку за 1762 р., списаного за коменданта Олександра Дашкевича. Оригінал документа зберігався в рукописному відділі Бібліотеки Осолінських (під шифром: L.2104) [15, s. LI-LIII]. На підставі цих віднайдених джерел – інвентарної інформації 1762 р., а також наявного картографічного матеріалу А. Чоловський власне й описував тоді Бережанський замок [8, s. 68]. А трохи пізніше Інвентар повністю опублікував згаданий вище педагог і краєзнавець Маурицій Мацішевський [12, s. 37-59].

З публікацією Александра Чоловського, як і з іншими статтями згаданого пам'яткоохоронного збірника, можна ознайоми-

тися в Бережанському краєзнавчому музеї, у фондах якого зберігається один примірник.

За ініціативи Товариства народних шкіл у м. Тернополі в 1926 р. видано книжку (довідник) львівських дослідників і діячів пам'яткоохоронної справи Александра Чоловського (згаданого вище) та Богдана Януша «Минуле й пам'ятки воєводства Тернопільського» («Przeszłość i zabytki wojewodstwa Tarnopolskiego»), примірник якої зберігається у бібліотеці Бережанського краєзнавчого музею.

Матеріал, поданий у книзі, комплексно ознайомлює з минулим регіону, з наявними пам'ятками археології різних епох (від палеоліту до Київської Русі), особлива увага приділяється об'єктам архітектурної спадщини Тернопілля – замковим комплексам, визначним сакральним пам'яткам, величним будівлям цивільної архітектури. Подано також докладний опис скульптурних шедеврів краю та інших витворів лапідарного мистецтва. Описи мають чітку адміністративну прив'язку, а саме видання ілюстроване 78 світлинами, наявна також карта воєводства з позначенням різних типів пам'яток на місцевості [9, 199 s.].

Замкові комплекси у збірнику виділено в окремий розділ, автором якого є А. Чоловський. Інформація (окрім того, що локалізована пам'ятками окремого воєводства) більш обширна. Опис стану збереження об'єктів дозволяє побачити зміни після 1892 року та вплив бойових дій періоду Першої світової війни – процес руйнації (а то й знищення) окремих пам'яток. Зокрема і Бережанського замку [9, s. 66-67].

Другий співавтор збірника – Богдан Януш (Василь Карпович) – дослідник і консерватор, який, на думку львівського археолога Миколи Бандрівського, міг стати «галицьким Шліманом» [1, с. 5-7; 3, с. 252]. Але: «Розчарований ігнорацією своїх наукових досягнень з боку української громадськості... він шукав підтримки у поляків. Однак... там він її тим більше не знайшов. Не маючи сили і здоров'я для боротьби за свої ідеали і позицію... на 47 році життя здійснив самогубство» [3, с. 252].

Про інформаційну цінність цих публікацій свідчить промовистий факт: відомий лист начальника Тернопільського обласного відділу в справах архітектури Н. Бішова (1953) до Львівської бібліотеки АН УРСР (нині – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника) про відправку заказною бандероллю або цінною посилкою міжбібліотечним абонементом зокрема

й вирізки «замкового каталогу» А. Чоловського (за 1892 р.). Того ж року книжку повернули разом з іншими, але, згідно з іще одним зверненням з Тернополя (за підписом старшого інспектора відділу в справах архітектури Казніна), її замовляли повторно [2, арк. 147, 188]. Замовляли, зрозуміло, для практичної пам'яткоохоронної діяльності; перш за все – для створення об'єктивних історичних довідок на пам'ятки краю; довідок, позбавлених фактологічних (стилістичних, технологічних) фантазій.

Згідно з окремою дефініцією Рекомендації ЮНЕСКО щодо найефективніших заходів забезпечення загальнодоступності музеїв (Париж, 1960): «У місцевостях, де вони розташовані, музеї мають бути центрами розуму і культури, а відтак, вносити свій вклад у духовне й культурне життя населення... Це особливо стосується музеїв, що знаходяться в невеликих містах і селах, які часто мають важливе значення попри невеликі розміри» [5, с. 157]. Інформативна та професійна краєзнавча література в краєзнавчому музеї і є такою базою даних про рідний край, на якій формується підґрунтя подальших досліджень чи подальшого пізнання «малої Батьківщина». А власне музей – як носій такої інформації – справді стає центром розуму, центром просвітництва, центром культури та виховання через знання про свій регіон, через любов і тяглість до батьківської землі.

Список використаних джерел

1. Бандрівський М. Сварожі лики. Львів, 1992.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 1242. Оп. 2. Спр. 98.
3. Крушельницька Л. Рубали ліс... : (спогади галичанки). Львів, 2001.
4. Наварро О. История и память в современном музее: несколько замечаний с точки зрения критической музеологии. *Вопр. музеологии*. Санкт-Петербург, 2010. № 2.
5. Правова охорона культурних цінностей. Київ, 1997.
6. Франко І. Галицьке краєзнавство. *Повне зібр. творів : у 50 т.* Київ, 1986. Т. 46, кн. 2.
7. *Gazeta Narodowa*. Lwow, 1882. Nr. 24-27, 32-33.
8. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Galickiej . *Teka konserwatorska*. Lwow, 1892.

9. Czolowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego. Tarnopol, 1926.
10. Maciszewski M. Wiadomość o bibliotece hr. St. Potockiego w Raju przy Brzeżanach w Galicji . *Przegląd bibliograficzno-archeologiczny*. Lwow, 1882. T. 2.
11. Maciszewski M. Pomniki Sieniawskich w Brzeżanach. Lwow, 1882.
12. Maciszewski M. Zamek w Brzeżanach. Tarnopol, 1908.
13. Maciszewski M. Brzeżany w czasach Rzeczypospolitej polskiej. Brody, 1911.
14. Przewodnik po województwie Tarnopolskiem. Tarnopol, 1928.
15. Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. Krakow, 1896. T. 5.

Вікторія БОНДАРЕНКО,

старший науковий співробітник
Педагогічного музею України,
м. Київ, Україна

**Популяризація постаті Христини
Алчевської Педагогічним музеєм України**

Культурно-освітня діяльність і творчий доробок Христини Алчевської є вагомим явищем в історії української культури, педагогічної науки та шкільництва. Христина Алчевська відома як педагог, письменниця, організаторка освіти, авторка наукових праць з педагогіки. Народилася 16 квітня 1841 р. в м. Борзна, Чернігівської губернії, у дворянській родині. Навчалася самотужки. З дитинства мріяла стати вчителькою, але здобути професійну освіту їй не вдалося. У 1862 р. одружилася з відомим підприємцем і меценатом Олексієм Алчевським і переїхала до Харкова. Христина Данилівна склала іспит на право викладати і у 1862 р. заснувала приватну безплатну недільну школу для жінок. Школа проіснувала до 1919 р. У ній за цей період здобули освіту майже 17 тисяч жінок. Унікальним явищем у діяльності школи був музей наочних посібників (таблиці, картини, альбоми, історичні та географічні карти, манекени, опудала тощо) – єдиний у своєму роді. У 1896 р. музей налічував 434 експонати, причому були посібники, спеціально виготовлені для цього музею. Робота школи була представлена на всесвітніх форумах у Москві, Нижньому Новгороді, на Антверпенській, Брюссельській, Чиказькій і двох Паризьких міжнародних педагогічних виставках. У 1879 Алчевська влаштувала на власні кошти подібну до Харківської недільну школу в с. Олексіївці, на Катеринославщині, в якій вчителював Борис Грінченко. Христина Алчевська була серед засновників Харківського товариства поширення в народі грамотності, а також Першої безплатної народної бібліотеки-читальні. Педагогічна діяльність Алчевської здобула всесвітнє визнання на Міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти (Франція, 1889). Її було обрано віце-президентом Міжнародної ліги освіти.

Педагогічний музей України зберігає, всебічно вивчає і популяризує творчий доробок Христини Алчевської. В експозиції Педагогічного музею чільне місце займає вітрина, присвячена педагогічній діяльності Христини Данилівни. До експонування представлені світлини діячки та прижиттєві видання її праць з питань освіти. Інформація про внесок Христини Алчевської у розвиток вітчизняної освіти внесена до тексту екскурсії стаціонарною експозицією музею.

У фондах Педагогічного музею України зберігаються рідкісні видання творів Христини Алчевської. Значне місце серед них посідають книжки: «Что читать народу?» (1884–1906), «Книга взрослых» (1899–1900), «Передуманное и пережитое» (1912). Тритомний рекомендаційний покажчик книг для народного і дитячого читання «Что читать народу?» вміщує 4183 анотації видань з різних галузей знань. Цю книгу високо оцінили Л. Толстой, І. Франко, Леся Українка, і вона отримала найвищі нагороди на виставках в Антверпені, Чикаго і Парижі. «Книга взрослых» – перший в історії вітчизняної народної освіти посібник для читання, складений із урахуванням специфіки навчання дорослих. Про вагомість цієї праці свідчить той факт, що протягом 1899–1917 рр. тритомний посібник «Книга взрослых» витримав 40 перевидань [4]. Значне місце в колекції музею посідають також публікації Христини Алчевської в педагогічних часописах кінця XIX – початку XX ст., зокрема: «Полгода из жизни воскресной школы» (Русская школа, 1895, № 5-6), «Из школьного дневника» (Русская школа, 1897, № 9-10), «Из записок заведующей воскресной школой» (Русская школа, 1901, № 1, 1906, № 11), «Воспоминания о бароне Корфе» (Русская школа, 1916, № 9).

Варто відзначити, що в музейній колекції зберігається також праця українського вченого, педагога Олександра Мазуркевича «Визначні українські педагоги — народні просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники» (1963). Цією монографією Олександр Мазуркевич у 1960-х, у часи політичної «відлиги», повернув із забуття ім'я Христини Алчевської.

175-річний ювілей Христини Алчевської був відзначений Педагогічним музеєм у межах виставки «2016-й педагогічний», яка проходила у виставковій залі музею у січні-лютому 2016 р. У розділі «Видатні педагоги-ювіляри» було представлено матеріали, що висвітлювали педагогічну діяльність українських освітніх і культурних діячів XIX-XX ст., ювілеї яких відзначалися у 2016

році. Окремий стенд був присвячений постаті Христини Алчевської. Окрім стаціонарних виставок, присвячених їй, на сайті Педагогічного музею діють також дві віртуальні виставки, доступні для ознайомлення дистанційно – 24/7: виставка «Педагогічні погляди та освітня діяльність Христини Алчевської» та «Харківські адреси Христини Алчевської» [6].

З метою популяризації спадщини видатних педагогів Педагогічний музей України, крім традиційних музейних засобів, активно застосовує і сучасні інформаційні технології. Музей популяризує творчу спадщину Христини Алчевської в Інтернет-просторі – на офіційних сторінках музею у соціальних мережах Фейсбук, Інстаграм. Так, на сайті та на сторінці музею в соціальній мережі Фейсбук діє віртуальний інформаційно-просвітницький проєкт «Педагогічний календар-2021», де щодня з'являється інформація про педагогів, освітніх та культурних діячів-ювілярів, найважливіші події з історії освіти. До 180-річчя від дня народження Христини Алчевської заплановано відповідну ювілейну публікацію, яка складатиметься з поєднання текстової і візуальної інформації. Графічний макет проєкту міститиме ім'я діячки, світлину, дату ювілею та логотип музею. До графічного макету додається текстова інформація про Х. Алчевську. Синтез фото і короткого тексту сприяє зацікавленості користувача, приваблює кольоровим оформленням, а відтак легко запам'ятовується. Цей проєкт досить популярний серед користувачів Фейсбук, про що свідчать численні вподобання, репости та коментарі.

Науковці музею всебічно вивчають творчу спадщину Христини Алчевської, результатом цього є наукові розвідки та публікації. Так, у 2016 р. директор музею Олександр Міхно та провідний науковий співробітник Віктор Гайдей опублікували статтю «Особливості викладання математики у Харківській приватній жіночій недільній школі Христини Алчевської». Стаття була представлена у збірнику матеріалів XVII міжнародної конференції ім. академіка М. П. Кравчука [2].

Історична довідка про діячку увійшла також до науково-популярної книги «Педагогині», виданої Педагогічним музеєм України у 2020 р. У цій праці постать Христини Алчевської як видатної українки та організаторки освіти було зараховано до плеяди жінок-науковиць, педагогинь, культурно-освітніх діячок кінця XIX – першої половини XX ст., чия діяльність істотно вплинула на становлення та розвиток різних галузей педагогічної науки

та шкільництва в Україні. У розділі, присвяченому Христині Данилівні, окрім інформаційної довідки про неї, було також представлено її світлину та цитату, яку можна вважати своєрідним життєвим кредо Христини Алчевської: «Кажуть, у кожної людини є свій пункт божевілля. Моїм пунктом була думка навчити грамоті якомога більше жінок» [3, с. 4].

Список використаних джерел:

1. Алчевська Х. Д. Полгода из жизни воскресной школы. *Рус. школа*. 1895. № 5/6. С. 35/55.
2. Міхно О. П., Гайдей В.О. Особливості викладання математики у Харківській приватній жіночій недільній школі Христини Алчевської. *Збірник матеріалів XVII міжнародної конференції ім. академіка М.П. Кравчука*. Київ : НТУ КПП, 2016. Т. – С. 290-292.
3. Педагогині : науково-попул. вид. / Пед. музей України ; уклад.: Міхно, О.П., Бондаренко В. В. Вінниця : Видавець ФОП Кушнір Ю. В., 2020. 45 с.
4. Педагогічні погляди і освітня діяльність Христини Данилівни Алчевської: віртуальна виставка Педагогічного музею України. URL:http://pmu.in.ua/juvilei_pedagogiv/ (дата звернення: 19.03.2021).
5. Педагогічний музей України : веб-сайт. URL:<http://pmu.in.ua/> (дата звернення: 19.03.2021).
6. Харківські адреси Христини Алчевської: віртуальна виставка Пед. музею України. URL:http://pmu.in.ua/juvilei_pedagogiv/ (дата звернення: 19.03.2021).

Олена БАВОРОВСЬКА,

заступник директора з питань внутрішньобібліотечної роботи
Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки,
м. Хмельницький, Україна

**Софія Березанська – легенда
української археології**

Кам'янець-Подільський – перлина України, місто з багатомілітиною історією, унікальною архітектурою, місто особливої долі і особливих людей. Ця виняткова місцевість, як говорила видатна українська поетеса Леся Українка «Квітка на камені», подарувала людству чимало постатей зі світовими іменами.

Однією з уродженців міста над Смотричем є провідний український археолог, фахівець із загальноєвропейським визнанням, доктор історичних наук, лауреат Державної премії України в галузі науки й техніки **Софія Станіславівна Березанська**. Все своє трудове життя вона присвятила науковим дослідженням в галузі археології. На Хмельниччині про неї писали відомі науковці: Лев Баженов – доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук; Ігор Старенький – кандидат історичних наук; Олег Будзей – український журналіст і краєзнавець (<https://podolyanin.com.ua/history/7815/>); видання «Українська сучасна енциклопедія» (<https://esu.com.ua/article-39294>); досить ґрунтовна стаття представлена на сайті Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара (<https://krai.lib.kherson.ua/b4-peopl-2.htm>) та ін.

З'явилася на світ Софія Березанська (у дівочтві Зося Баранович) 15 травня 1924 р. в місті Кам'янці-Подільському в шляхетній родині з глибокими інтелігентськими традиціями. Так сталося, що вже 1932 р. сім'я повною мірою відчула на собі всі «принади» життя під більшовицькою владою. Батька – колиш-

нього офіцера, ад'ютанта генерала Брусилова – було заарештовано, а родину вислано до Астрахані. Відразу після закінчення юною Софією школи починається Друга світова війна й нове заслання. Тепер вже до північного Казахстану. Там розпочинається трудова біографія С. С. Березанської. Першою професією стає професія трактористки. Але потяг до навчання, притаманна Софії шляхетна гордість у поєднанні з рисами сильної особистості (це збереглося в ній на все життя) призвели до того, що вона нелегально виїздить до Кзил-Орди й вступає до Об'єднаного українського університету. За першої нагоди, ще будучи студенткою, С.С. Березанська повертається в Україну й переводиться на навчання до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, закінчує його з відзнакою у 1948 р. [4].

Як згадувала Софія Станіславівна, *переломною в її долі стала випадкова зустріч із відомим археологом – Лазарем Славіним (1906 – 1971)*. Лазар Мойсейович допоміг випускниці отримати призначення за розподілом до Херсонського історико-археологічного музею, куди її зарахували 11 травня 1948 р. на посаду старшого наукового співробітника. Під час роботи з відновлення експозиції музею він консультував Софію Станіславівну, допоміг розібратися з античними матеріалами, ознайомив її з античними дослідженнями Віктора Гошкевича (1860 – 1928) та Ірини Фабриціус (1882 – 1966). В одному з листів Софія Станіславівна так розповіла про херсонський етап в її житті: *«Музей був абсолютно порожнім будинком, в якому звалено книги та експонати, відібрані у німців. Німці усе це спакували, але вивезти не встигли. Вдень я розбирала експонати, ввечері бібліотеку. Влаштувала археологічний гурток із старшокласників. Вони дуже мені допомагали. Через півтора року музей відкрили. Бібліотеку ми також так-сяк привели в порядок, і нею можна було користуватись...»* Софія Березанська ніколи не шкодувала про початок своєї археологічної кар'єри саме в Херсонському музеї [3].

Восени 1949 р. Софія Березанська вступає до аспірантури Інституту археології АН УРСР на відділ скіфо-сарматської археології. Її науковим керівником був відомий археолог П. Єфименко. У 1953 р. дослідниця захищає кандидатську дисертацію «Пам'ятки передскіфського часу на Уманщині та їх історичне значення», присвячену білогородській культурі, і з того часу працює в цій науковій установі у відділі первісної археології.

Наукові інтереси Софії Березанської після захисту дисертації були пов'язані з історією населення Північної України, тобто

Лісостепу та Полісся. Вона активно досліджує поселення раннього, середнього та пізнього бронзового віку. Результати багаторічних польових спостережень і теоретичних узагальнень втілені в десятках статей, трьох монографіях «Средний период бронзового века в Северной Украине» (1972 р.), «Пустынка. Поселение эпохи бронзы на Днепре» (1974 р.), «Северная Украина в эпоху бронзы» (1982 р.) та в рукописі докторської дисертації «Северная Украина в эпоху бронзы (середина и вторая половина II тыс. до н.э.)», захищеної в 1977 р.

Коло наукових інтересів С. Березанської не обмежувалося Лісостепом та Поліссям. Упродовж кількох десятиліть вона брала активну участь у розв'язанні проблем історії скотарських племен степової смуги. Уже в 1960 р. С. Березанська виступає активним прибічником ідеї міграції носіїв катакомбної культури в Україну з-поза її меж. Велика заслуга дослідниці полягає у виділенні та глибокому вивченні культури багатоваликової кераміки (КБК – зараз бабинська культура) середнього періоду до бронзи, яка раніше розглядалась як пізніший етап катакомбної культури у Північному Причорномор'ї. Результати цих досліджень висвітлені в розділі, присвяченому (КБК) у колективній монографії «Культуры эпохи бронзы на территории Украины» (1986 р.).

Загалом Софія Станіславівна була у близько 40 археологічних експедиціях, серед яких – багаторічні, біля с. Пустинка, Чернігівської області, в урочищі Усове Озеро, Донецької області, та у с. Гордіївка, Вінницької області. Займаючись переважно розкопками поселень, напрацювала методику виявлення та повного розкриття усіх житлових споруд на пам'ятці, що досліджувалася. Загальний науковий доробок дослідниці – 5 монографій, 5 колективних книг та близько 80 наукових статей.

Велику за обсягом роботу С. Березанська здійснила під час написання та редагування розділів двох видань «Археології Української РСР» (1971 та 1985 рр.). За цю працю вона, в числі десяти провідних українських археологів, удостоєна Державної премії УРСР (1977 р.) [1, 2].

Не один археолог України є учнем Софії Станіславівни. Під її керівництвом багато з них написали та успішно захистили кандидатські дисертації. З 1990 р. Софія Станіславівна була науковим консультантом сектору енеоліту бронзового віку Інституту археології АН України. Після виходу на пенсію Софія Станіславівна Березанська продовжувала археологічні дослідження – опрацю-

КОМІТЕТ ПО ДЕРЖАВНИХ ПРЕМІЯХ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР В ГАЛУЗІ НАУКИ І ТЕХНІКИ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

Премія присуджена
Постановою ЦК КПУ
і РМ УРСР № 680
від 13 грудня 1977
Диплом і Почесний знак
№ 768

ОБЛІКОВА КАРТКА

ЛАУРЕАТА ДЕРЖАВНОЇ ПРЕМІЇ УРСР 19⁷⁷ р.

- Галузь науки історичні науки Спец. археологія
1. Прізвище, ім'я та по-батькові БЕРЕЗАНСЬКА Софія Станіславівна
2. Рік народження 1924 3. Націон. росіянка 4. Партіян. безпартійна
5. Вчена ступінь, звання та дата присудження кандидат історичних наук, 21.11.1953 р.
старший науковий співробітник, 5.2.1966 р.
6. Почесне звання не маю
7. Назва премійованої роботи "Археологія Української РСР" в трьох томах

8. Місце роботи лауреата Інститут археології АН УРСР

Назва установи	Посада	Дата прийому	Адреса установи	Телеф.
<u>Інститут археології АН УРСР</u>	<u>старший наук. співр.</u>	<u>1953р.</u>	<u>252014 Київ 14, вул. Видишська 40</u>	<u>95 35 81</u>

9. Домашня адреса 252152 Київ 152, вул.
Серафимівна 3, кв. 20 домашній телефон 50 71 14

вувала величезний наробок надзвичайно насиченого й довгого наукового життя, готувала та публікувала їх результати, допомагала молодим дослідникам.

Наприкінці 1990-х років брала участь в археологічних розкопках курганів тшинецько-комарівської культури на території міста Нетішин, Хмельницької області, знахідки передала Нетішинському міському краєзнавчому музею.

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека у 2022 р. підготувала у серії «Видатні особистості Хмельниччини» біобібліографічний покажчик «Лауреати Державної премії України в галузі науки і техніки: Хмельницька область», куди увійшла і С. С. Березанська. З електронною версією видання можна ознайомитися за посиланням: http://ounb.km.ua/vidanya/2022/2023_04_28_4_1.pdf.

Досліджуючи життєві історії видатних особистостей краю, захоплюєшся та вкотре переконуєшся, що ми, українці, – нація сильних, вольових людей, з високим рівнем духовної культури, працездатності та інтелектуального потенціалу, готових покласти на вівтар Батьківщини своє життя.

Список використаних джерел

1. Березанська Софія Станіславівна. *Лауреати Державної премії України в галузі науки і техніки: Хмельницька область* : біобібліогр. покажч. / Департамент інформ. діяльності, культури, національностей та релігій Хмельн. облдержадмін., Хмельн. обл. універс. наук. б-ка ; уклад. О. М. Шеїн ; ред. : В. В. Маковська, Т. А. Шмаль ; відп. за вип. К. А. Чабан. Хмельницький, 2022. С. 11–12 : портр. Бібліогр. в кінці ст.
2. Березанська Софія Станіславівна (1924 – 2012). *AKADEMIA. Відомі археологи – дослідники пам'яток України* : біогр. слов.-довід. / уклад. : Г. Охріменко, С. Локайчук. Луцьк, 2014. 140 с. : PDF-файл. Електрон. дані. [Б. м.], 2008. Режим доступу : <https://www.academia.edu/19536872/>, вільний (дата звернення : 28.07.2023).
3. Будзей О. Дослідниця бронзового віку. *Подільнин*. 2014. 9 трав. С. 6.
4. Видатні постаті Херсонщини. Період з 1917 – 1991 р. Березанська Софія Станіславівна. *Віртуальний проект «Краєзнавство Таврії»*. / ХОУНБ ім. О. Гончара. Електрон. дані. Херсон, 2004. 2023. Режим доступу : <https://krai.lib.kherson.ua/b4-peopl-2.htm>, вільний (дата звернення: 28.07.2023).
5. Старенький І. Кам'янецький археолог. *Ключ*. 2015. 4 груд. С. 6.

Анжела ШУМІЛОВА,

молодший науковий співробітник
відділу науково-бібліографічної інформації
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
м. Київ, Україна

**Місія Івана Семеновича Нечуя-Левицького,
письменника-патріота, в історії України,
культури та освіти**

Незабаром виповнюється 185 років від дня народження І.С. Нечуя-Левицького (13[25].11.1838 – 02.04.1918). На тлі наукових досліджень і збереження культурно-духовної спадщини в Україні прослідковується історичне, ідейно-творче значення доробку цього видатного українського письменника. І.С. Нечуя-Левицького вважають одним із творців мови, якою писали майже усі українські письменники ХХ століття. Михайло Коцюбинський сказав: «Яка прекрасна мова! Читав – наче погожу воду у спеку пив. Яке знання народних звичаїв, народного життя!» [5, с. 232]. У різні часи багато науковців зробили значний внесок у дослідження творчості І.С. Нечуя-Левицького, зокрема І.Г. Абрамова (2002), А.М. Калинчук (2000), Є. Пилипенко (2011), О. Пода (2000) та ін. [8]. Увагу привертає праця Н.Є. Крутікової «Творчість І.С. Нечуя-Левицького» (1961), яка захоплює своєю глибиною в розв'язанні найважливіших проблем життя, творчості письменника та примушує мислити. Цікавими, на мій погляд, є літературно-краєзнавчі розвідки С.Л. Хавруся «Нечуєва оселя на березі Росії» (2004). В особі митця та в його творчому доробку є багато загадкового: в одній особі поєднуються письменник-реаліст, високої майстерності гуморист і сатирик, етнограф, фольклорист, перекладач, педагог, демократ і гуманіст за складом душі та водночас суперечливий публіцист, слабкий і недалекозорий політик, що іноді доходив до буржуазно-націоналістичних випадів [3, с. 8]. Перші публікації письменника – «Дві московки» та «Гориславська ніч, або Рибалка Панас Круть» – побачили світ у львівському журналі «Правда» у 1868 р. Реакційні закони – Валуєвський циркуляр (1863) і Емський указ (1876) – гальмували самовіддану працю українських письменників на користь свого народу. Після пораз-

ки польського повстання (1863), коли посилювалися урядові утиски і заборони, проблема національної самобутності стала особливо важливою в українській літературі. М. Драгоманов цитував слова іноземного свідка тих подій щодо ставлення українських селян до повстання: «Над нами насміхаються, запрошуючи ... проливати кров для відродження привілеїв панів» [4, с. 115–116]. На сторінках публікацій І.С. Нечуя-Левицького можна побачити гарячу любов до України і ненависть до її історичного ворога – польської шляхти, поведінку нащадків якої він спостерігав на Київщині серед польського поміщицтва. У творі «Князь Єремія Вишневецький» (1897) знайшла свій відбиток і бездарність польських воєначальників: вони на Пилявецьку битву (1648) виїжджають як на якийсь бенкет – із слугами, паннами, каретами. Натомість, письменник звеличує військову доблесть українського народу [2, с. 19]. Визнання І.С. Нечуєм-Левицьким передової реалістичної російської літератури, принципи якої втілював у власній творчості, ніяк не в'яжуться з «декларацією» про відмежування української літератури в статті «Сьогочасне літературне прямування» (1878). Ще гостріше письменник висловив протест проти гноблення українського народу царизмом у праці «Українство на літературних поєздах з Московщиною» (1891), підписаній псевдонімом «І. Баштовий». У цій статті ми бачимо розуміння І. Нечуєм-Левицьким того, що слов'янам корисно милуватися «перловими віршами Пушкіна та Лермонтова, а також втішатися творами І. Тургенева, Л. Толстого, де висвітлені і змальовані кращі люди, прогресивні... Се типи майбутньої Росії» [1, с. 48]. Націоналістичні настанови статей І. Нечуя-Левицького були проявом реакції письменника на великодержавну політику російського царизму: посилення національного гноблення українського народу, переслідування української культури, мови. Письменник вбачав пряму залежність економічного становища українського народу від занепаду освіти в Україні. Починаючи з XVII століття «на Україні просвіта падала, і ні один петербурзький цар не квапився її підтримати вищими та середніми школами» [7, с. 7]. У працях «Російська народна школа на Україні» (1889), «Педагогічна проява в російській народній школі» (1893), «Школа повинна бути національною» (1911) Іван Семенович детально проаналізував і висвітлив процес русифікації в освіті. Уряд вважав такі виступи ворожими, тому серед небезпечних українофілів ім'я І.С. Нечуя-Левицького стояло на другому місці після М. Драгоманова. Найбільше письменника звинувачували в націоналізмі й анти-

семітизмі. Довгий час деякі твори письменника, зокрема «Непотрібність великоруської літератури для України та слов'янщини» (1877), де він сформулював три основних принципи розвитку літератури (реальність, народність, національність), та «Україна на літературних позвах з Московщиною» (1891) не видавалися, їх вважали націоналістичними.

І.С. Нечуй-Левицький одним із перших в українській літературі звернувся до зображення героїв із національного середовища – євреїв, греків, поляків, росіян, молдаван, німців, чехів. Автор показав контрастність буття селян, шляхтичів, духовенства, інтелігенції. Митець глибоко художньо досліджував складний механізм взаємодії соціального та психологічного у житті людей. Творам письменника властиві нестандартність ситуацій, колоритність характерів, пильне спостереження за аномаліями людської поведінки. До таких творів належать повісті «Не той став» (1896) та «Київські прохачі» (1901), оповідання «Живцем поховані» (1898). Яких би тематичних пластів не торкався письменник, він завжди дошукувався витоків моральних деформацій [6, с. 47]. Темою оповідання «Вольне кохання» (1909) стало моральне спустошення, пересиченість багатіїв, розгульне життя. І. Нечуй-Левицький показав деградацію освіченого суспільства, моральну розбещеність батьків і дітей [3, с. 159–177]. На жаль, у наші часи ми спостерігаємо аналогічне. Письменник не бачив конкретних шляхів оновлення людини, тому у багатьох його творах конкретика зображення, гумор поєднуються з тихим смутком.

Кращі твори І.С. Нечуя-Левицького засновані переважно на конкретному життєвому матеріалі. Письменник спробував показати історію України як результат складної взаємодії (зокрема, й протистояння) «верхів» і «низів», соціального та національного рухів. Він казав: «Художник повинен бути в своїх творах дзеркалом високої ціни, в котрому б одбивалась життя правдива, але обчищена й гарна в естетичному погляді, добре спорядкована, освічена вищою ідеєю і щоб була при тому жива, як сама життя» (1878).

Помер Іван Семенович Нечуй-Левицький 15 квітня 1918 р. в Києві, на Діхтярівці, – в притулку для старих і калік. Власної родини він не мав. У той час у Києві панували націоналісти, що підлабузнювалися до німецької вояччини і не цікавилися долею народного письменника. Пройшли роки і кращі твори письменника увійшли до золотого фонду класичної спадщини української та світової літератури. Вивчення доробку І. С. Нечуя-Левицького

не закінчене, воно вимагає великої текстологічної роботи та публікацій замовчуваних виступів письменника. Достовірне висвітлення історії та культури українського народу, відновлення кращого педагогічного досвіду наснажить науку розвинутим інтелектуальним потенціалом, допоможе об'єктивно простежити зв'язок минувшини з сьогоденням.

Список використаних джерел

1. Баштовий І. Українство на літературних позах з Московщиною. Львів, 1891. С. 48.
2. Браславський С. Іван Нечуй-Левицький. Київ ; Харків : Укр. держ. вид-во, 1944. 19 с.
3. Власенко В. О. Художня майстерність І. С. Нечуя-Левицького. Київ : Рад. шк., 1969. 182 с. Бібліогр.: с. 182–183.
4. Драгоманов М. П. Историческая Польша и великороссийская демократия. *Собрание политических сочинений*. Paris, 1905. Т. I-II. С. 115–116. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17617/Ivanova.pdf?sequence=1>
5. Коряк В. Нарис історії української літератури. ДВУ, 1929. С. 232.
6. Міщук Р. С. Співець душі народної : до 150-річчя від дня народж. І.С. Нечуя-Левицького. Київ : Знання, 1987. 48 с. Бібліогр.: с. 49. (Серія 6 «Література і мистецтво» ; № 8).
7. Нечуй-Левицький І. С. Сьогочасне літературне прямування. *Правда*. 1878. № 2. С. 7.
8. Шумілова А. Іван Семенович Нечуй-Левицький : до 185 років від дня народж. [Електронний ресурс] : [виставка] / наук. і бібліогр ред. П. Штиха. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/6214>

Сергій ЮРЧЕНКО,

бакалавр середньої освіти (історія; географія),
провідний науковий співробітник відділу інформації
та використання документів
Державного архіву Кіровоградської області,
м. Кропивницький, Україна

**Просвітницька діяльність Сергія Івановича
Шевченка на шпальтах місцевих газет
(за матеріалами Державного архіву
Кіровоградської області)**

Національний архівний фонд України є одним із найбільших культурних надбань української нації та по праву – однією з «культурних скарбниць» нашої країни. Архівні документи, перебуваючи в органічному синтезі з матеріалами музеїв та бібліотек, дозволяють формувати історичну освіту населення України, виховуючи патріотично свідомих громадян. Але варто зазначити, що архівні фонди набувають надзвичайної інформативної цінності лише за умови наявності кваліфікованих особистостей, які здатні в повній мірі розкрити потенціал цього матеріалу. Особистістю подібного спектра можна назвати Сергія Івановича Шевченка – історика, краєзнавця Кіровоградщини, доцента Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка, колишнього директора Державного архіву Кіровоградської області. Попри те, що Сергій Іванович перейшов у кращі світи, його наукова діяльність увічнена в анналах історії Кіровоградщини, а його праці зберігаються у фонді особового походження Держархіву області.

Окрему цінність становлять шпальти газет Кіровоградщини, що зберігаються в Довідково-інформаційному фонді архіву, адже вони стали одним із головних джерел, де історик публікував свої напрацювання у формі невеликих статей. Увага, яка їм приділена, пов'язана із широким спектром історичних напрямів, у яких працював Шевченко, адже він не обмежувався історією Єлисаветграда (нині м. Кропивницький), а й поринув в історію значної частини області.

Неодмінно потрібно зауважити, що основним місцем для публікації напрацювань Сергія Івановича виявилися саме такі місцеві й найбільш популярні газети, як «Народне слово», «Вечірня газета», «Кіровоградська правда» та ін. Публікуючись у газетах, які охоплювали найбільший спектр аудиторії, Сергій Іванович намагався торкатися тих історичних тем та аспектів, які стосувалися міста, його окремої архітектури, окремих постатей та історії всієї області загалом, цим самим зацікавлюючи місцевих жителів. Проте, не оминалися в цій історичній ретроспективі й газети районні, де висвітлювалися історичні епізоди, пов'язані саме з цими локаціями. Невеликий обсяг та простота у викладенні інформації робили публікації Сергія Шевченка зрозумілими для читачів усіх вікових категорій.

Темами для науковця були безпосередньо історія території сучасної Кіровоградської області та заснування міста, які Сергій Іванович досліджував під багатьма ракурсами. Результатом стали численні статті, наприклад: «Ім'я в історії міста: Кіровограду – 250» («Вечірня газета», 2004) [1], « Завтра була війна... » [2], «На зламі тисячоліть»: [3], «Повоєнні сорокові» [4], які були опубліковані в газеті «Народне слово» (2008) тощо.

Окрему увагу дослідник приділив першому українському професійному театру – Театру корифеїв, який є однією з візитних карток міста Кропивницького. Це, наприклад, статті «Театр як повпред нації: перший український театр, народжений степовою землею» [5], «Бобринецька сторінка майстрів сцени: Театру корифеїв – 125» [6]. Зацікавлення викликають і дописи дослідника, присвячені персоналіям, частина життя та діяльності яких пов'язані з Кіровоградщиною: «Юхим Придворов і Єлисаветград» [7], «Репресований мер» [8].

Окремим напрямом інтересів Сергія Шевченка стали зв'язки українців з іншими народами. Це одночасно відбилось як у наукових працях Сергія Івановича, який захистив дисертацію на тему «Україна в міжнародних відносинах 1950-1980 рр.», так і в інших його публікаціях, які стосувалися етнічних відносин, наприклад українсько-польських, на Кіровоградщині. На шпальтах газет дослідник відобразив також життя сербської діаспори на Кіровоградщині, в Знам'янському [9] та Новомиргородському районах, так само як і історію проживання німців в Центральній Україні в статті «Німці на Інгулі. Етнічна історія Центральної України» [10].

Сергій Іванович приділив також увагу місцевій архітектурі: забудовам міста і районів. Серед публікацій ми можемо виокре-

мити такі: «Фортеця, яка не захистила наш край» [11], «Таємниці старого палацу. Історія містобудування» [12], «Головному будинку та майдану області – 160» [13], «Церква в Липняжці» [14].

Загалом, ми можемо говорити про те, що просвітницька складова діяльності Сергія Івановича Шевченка як краєзнавця є колосальною, а ми охопили лише невелику частину його наукової діяльності. На шпальтах газет йому вдалося реалізувати себе в напрямках історичної персоналістики, етнографії, архітектури, історії області з часів Нової Сербії, закінчуючи сьогоднішнім, тому праці Сергія Івановича Шевченка важливі для збереження національної пам'яті і є для нас безцінними.

Список використаних джерел

1. ДАКіро. ДІФ. Газета «Вечір. газ.» від 30.07.2004. С. 6. Інв. № 6835
2. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 16.09.2008. С. 2. Інв. № 6941
3. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 23.12.2008. С. 3. Інв. № 6941
4. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 30.10.2008. С. 3. Інв. № 6941
5. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 30.01.2003. С. 3. Інв. № 6818
6. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 18.12.2007. С. 3. Інв. № 6930
7. ДАКіро. ДІФ. Газета «Вечір. газ.» від 09.06.2000. С. 12. Інв. № 6747
8. ДАКіро. ДІФ. Газета «Вечір. газ.» від 16.01.2001. С. 16. Інв. № 6765
9. ДАКіро. ДІФ. Газета «Сіл. життя» від 16.07.2003. С. 2. Інв. № 6839
10. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 12.12.2013. С. 8. Інв. № 7126
11. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 22.01.2009. С. 11. Інв. № 6958
12. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 19.01.2010. С. 6. Інв. № 6981
13. ДАКіро. ДІФ. Газета «Нар. слово» від 12.01.2010. С. 5. Інв. № 6981
14. ДАКіро. ДІФ. Газета «Сіл. життя» від 16.01.2003. С. 3. Інв. № 6844.

Тетяна МАМЧУР,

кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри біології

Уманського національного університету садівництва,
м. Умань, Україна

**Гербарій Йозефа Конрадовича Пачоського
у фондах гербарію Уманського національного
університету садівництва (УМ)**

Гербарій Уманського національного університету садівництва (УМ) містить унікальні зібрання гербарних зразків флоризноманіття флори України, зокрема Уманщини, та світу. Його формування відбувалося цілеспрямовано: шляхом збору рослин під час наукових експедицій, обміну між гербарними установами, за рахунок дарунків любителів природознавства та збору рослин студентами під час опанування навчальних курсів ботаніки, дендрології, лісівництва.

Історичні нариси про гербарій (УМ) повідомляють про його започаткування ще в 1844 р. у Головному училищі садівництва в Одесі. Згодом, у 1859 р. училище було переведено до Умані, де його навчально-виробничою базою став парк «Софіївка» (нині Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України). Таким чином гербарій опинився в Умані [3, С. 15-17].

Під час інвентаризації фондів гербарію у 2015 році виявлено історичні, наукові та навчальні колекції, що налічують понад 30 000 гербарних зразків. Слід зауважити, що вони щороку поповнюються.

В історичній і науковій колекції ми виокремили іменні (меморіальні) гербарні колекції як учнів училища, так і викладачів. Слід відзначити цінні збори відомого природодослідника Йозефа Конрадовича Пачоського, тоді учня Уманського училища землеробства і садівництва (1879-1887 роки навчання). Його гербарна колекція є свідченням тогочасного складу природної флори Уманщини, інтродуцентів парку «Софіївка» та демонструє його ботанічні вподобання, високий рівень викладання ботанічних дисциплін в училищі, заохочення учнів до збору та вивчення рослин.

Гербарій Йозефа Пачоського налічує 410 г.з., серед них представлено дикорослу флору (Ex herbarium Florae Umaniense), 262 г.з., які було зібрано у 1882-1886 рр., вони увійшли до його першої наукової праці «Нариси флори околиць м. Умані, 1887». Дублетні зразки він подарував Київському університету Св. Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У своїй праці він дякує за допомогу у визначенні та веденні спостережень своїм вчителям – Владиславу Яковичу Скробишевському та Вільгельму Олександровичу Поггенполю, а за окремі гербарні збори – своєму брату Густаву Пачоському, на той час студенту цього навчального закладу [4, с. 7].

У колекції виявлено також гербарні збори із теплично-оранжерейного комплексу (Ex calolaris Umaniense, 86 г.з., 1885-1886 рр.); із розсадника квітково-декоративних рослин училища (Ex horto botanico Umaniense, 26 г.з.); (Ex horto botanico Petropolitano, 12 г.з.); інтродуцентів відділу Gymnosperms – 21 г.з.

Оскільки з часом таксони набули синонімічних назв, їх було перевірено за сучасною ботанічною номенклатурою («Plants of the World Online», URL: <https://powo.science.kew.org/>) [6]. Гербарні збори включають 119 видів, 97 родів і 54 родини із відділів Gymnosperms (Pinophyta) та Angiosperms (Magnoliophyta). У рукописних етикетках на гербарних зразках вказано назви таксонів, місце збору, роки, місце походження інтродуцентів, вирощених у теплично-оранжерейному комплексі, вони мають також авторський підпис. Іноді зустрічаються етикетки, надруковані друкарським способом польською мовою, з прізвищем та іменем автора – Joseph Patczoski. Деякі гербарні зразки ідентифікували за почерком, помітками автора. Гербарій Й. Пачоського охарактеризував нам його власника як допитливого, талановитого юнака, що цікавився рослинним світом, відобразив історію інтродукції та акліматизації рослин у цій місцевості, їх дослідження в Україні на кінець XIX ст. [4, с. 10-13].

У фондах гербарію України можна відзначити збережені іменні гербарні збори Й. Пачоського, його дослідження, зокрема в Києві (KW, KWU), Львові (LW), Одесі (MSUD), Херсоні (КНЕМ), [2, 87, 151, 191, 222, 340]. Вважаємо, що гербарій (UM) доповнить перелік українських гербарних установ і нашими знахідками.

Життєвий і творчий шлях видатного вченого висвітлено та оприлюднено у низці наукових історичних (Пузанов, 1965; Дობрочаєва, 1985) і сучасних видань (Васильєва та ін., 2018, Latowski,

Рис. 1. Експозиція в музейній кімнаті бібліотеки УНУС, розгорнута до 155-річчя від дня народження Йозефа Пачоського, колишнього учня училища.

2012) [1, 7], тому ми і поставили перед собою мету оприлюднити цікаву знахідку гербарних зборів талановитого відомого науковця України та Польщі у монографічному виданні «Родинне коло...», 2021 р.» [5], «Фонди гербарію...», 2023 р. [4], а також вшанувати пам'ять Йозефа Конрадовича Пачоського (1864-1942 рр.) на присвячених йому наукових конференціях, засіданнях круглих столів. На честь ученого в музейній кімнаті бібліотеки університету створено куточок пам'яті (рис. 1).

Отже, виявлення в складі історичного гербарію Уманського національного університету садівництва (УМ) гербарних зразків юного Йозефа Пачоського, зібраних у 1880-1887 рр., дозволяє стверджувати, що в юні роки в стінах Уманського училища землеробства і садівництва він мав багатогранні наукові інтереси. Вважаємо, що саме навчання в Умані заклало передумови формування майбутнього дослідника природи.

Іменна історична гербарна колекція Йозефа Конрадовича Пачоського, що була зібрана у період його перебування в Умані

(1879-1887 рр.), характеризує його ранні наукові інтереси і стала науковим надбанням університету, дбайливо збереженим до сьогодні.

Вважаємо, що фонди гербарію (УМ) дозволять доповнити відомості про цінні гербарні колекції, наявні в Україні.

Список використаних джерел

1. Іменні історичні колекції гербарію Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (MSUD) / Т. Васильєва, О. Бондаренко, С. Коваленко, В. Немерцалов. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія біологічна*. 2018. Вип. 78. С. 144–149.
2. Гербарій України. Index Herbariorum Ucrainicum / [ред.-уклад. Н. М. Шиян]. Київ : Альтерпрес, 2011. 442 с.
3. Історичне презентаційне видання «Уманський національний університет садівництва» / [за ред. О. О. Непочатенко]. Київ : Логос, 2019. 280 с.
4. Мамчур Т. В., Чорна Г. А. Фонди наукового гербарію Уманського національного університету садівництва (УМ). Гербарна колекція Йозефа Пачоського : монографія / авт.-упоряд. Т. В. Мамчур, Г. А. Чорна ; за ред. д-ра с.-г. наук В.П. Карпенка. Умань : Видавець «Візаві», 2023. – 496 с. : іл.
5. Чорна Г. А., Мамчур Т. В. Родинне коло та юність Йозефа Пачоського : монографія. Умань : Сочінський М. М., 2021. 204 с. : іл.
6. GBIF: The Global Biodiversity Information Facility. URL: <https://www.gbif.org/uk/species/3683625> (accessed 10.08.2023).
7. Latowski K. Z kart drogi życiowej Profesora Józefa Paczoskiego. Józefa Paczoski. Rozważania o świecie powiazań w świecie roślin. Poznań: PTP, 2012. 354 s.

Тетяна БЕЦЕНКО,

доктор філологічних наук, професор
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка,
м. Суми, Україна

Юрій ПУШКАРЬОВ,

кандидат військових наук, доцент
Сумського державного університету,
м. Суми, Україна

**Використання краєзнавчих матеріалів
у освітньо-виховному процесі як підґрунтя
для формування культури історичної пам'яті
майбутніх військовослужбовців**

Сьогоденні криваві події в Україні, спричинені жорстокою війною, змушують замислитися над важливістю патріотичного виховання молоді, особливо – майбутніх захисників рідного народу. Цього можна успішно досягти на основі використання краєзнавчих матеріалів в освітній та виховній діяльності.

Мета нашої розвідки – окреслити в загальних рисах потенціал краєзнавства як фундаментальної основи, що дасть поштовх і створить міцне підґрунтя для формування культури історичної пам'яті у майбутніх військовослужбовців.

**Виклад основного
матеріалу**

Краєзнавство як напрям наукових досліджень, як окрема наукова галузь знань і навчальна дисципліна нині перебуває в епіцентрі уваги вчених, педагогів, державних службовців, громадськості. Це зумовлено тим, що краєзнавство тісно пов'язане з батьківщинознавством, історією (у цьому випадку – історією рідного краю, малої батьківщини), соціологією, політологією, культурологією, народознавством та ін. Відтак воно орієнтоване безпосередньо на культивування в особистості історичної пам'я-

ті, на формування у юних громадян України чіткої життєвої позиції, патріотичних переконань.

Вважаємо, що навчальний та виховний процеси у закладах освіти, спрямованих на підготовку військовослужбовців, повинні базуватися на краєзнавчому підґрунті. Використання краєзнавчих матеріалів доцільне і необхідне як на заняттях, так і в позааудиторній роботі. Викладачі спеціальних та загальних дисциплін повинні бути обізнані з краєзнавчими фактами, повною мірою володіти краєзнавчою інформацією, вміти раціонально, розумно, виважено і компетентно послуговувати краєзнавчими свідченнями, різновекторними напрацюваннями в галузі краєзнавства.

Як вплинуть краєзнавчі матеріали на інтелектуально-емоційний, пізнавально-креативний, моральний розвиток молоді?

Вважаємо, що краєзнавчі факти, краєзнавчі ілюстрації, краєзнавчі приклади в освітньо-виховній діяльності – це дієвий спосіб оживити, зблизити події минулого і сьогодення, передати досвід поколінь, перейняти життєву практику (скажімо, у навчальному процесі, при розгляді конкретних тем доцільно звернути увагу на специфіку воєнних дій у роки Великої Вітчизняної війни в певному регіоні, наприклад, у Сумському; доречно вказати на конкретні приклади військових звитяг, розповісти про героїчні вчинки земляків: про подвиг льотчиці Катерини Зеленко, льотчиків Івана Кожедуба, Степана Супруна, про діяльність Сидора Ковпака, командира одного з найбільших партизанських загонів та ін.

Приклади з царини краєзнавства є доказовими фактами національної гордості.

Екскурсії у місця бойової слави – своєрідний спосіб і засіб вплинути на формування не лише інтелектуального, а й емоційного потенціалу майбутніх захисників Вітчизни.

Краєзнавчі студії у різновекторному форматі здатні продукувати у молоді почуття національної гідності, національної самосвідомості, національної самоповаги.

Висновки

Краєзнавство – наукова галузь, що має безпосереднє відношення до формування культури історичної пам'яті молоді. Активне використання різноманітних краєзнавчих матеріалів у навчально-виховному процесі, а також форм і методів краєзнавчої

роботи з молоддю сприятиме формуванню у майбутніх військово-вслужбовців культури історичної пам'яті як інтелектуально-духовного, морально-етичного, патріотичного осердя, що поєднує раціональне й емоційне начала та здатне впливати на утвердження ідеалів державотворення.

Список використаних джерел

1. Беценко Т. П. Етюди з топонімії Сумщини. Суми, 2000.
2. Дорошенко С. І. Наукові простори : вибр. праці. Харків, 2009.
3. Історія педагогіки в персоналіях : у 2 кн. Київ, 2005.
4. Сумщина в історії України / за ред. В. Ю. Голубченка. Суми, 2000.
5. Українська мова : енциклопедія. Київ, 2000.

СЕКЦІЯ 3

Інституції культури, науки, освіти як
репрезентанти історичної пам'яті:
напрями розвитку, досвід, стратегії

Олександр ШИШКО,

доктор історичних наук,
професор кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури,
м. Одеса, Україна

**Архівний підрозділ управління СБУ
в Одеській області як важливий осередок
репрезентації історичної пам'яті радянського
періоду в історії Одещини**

Одним із аспектів історичної пам'яті радянського періоду в історії Одещини, так само як і всієї України, є усвідомлення того факту, що весь цей період був пронизаний трагізмом, який був викликаний терором, без якого радянська, а насправді комуністична, влада не могла існувати. Професор Станіслав Кульчицький у своєму фундаментальному дослідженні «Червоний виклик ...», зокрема, зацентрував увагу на тому, що більшовики заради того, щоб утвердити свою диктатуру в Україні у 1920 р. використовували «терор і пропаганду» [3, арк. 415]. Тут варто доповнити цю тезу тим, що комуністична влада використовувала політичний терор не тільки в період свого утвердження, а й протягом всього часу свого існування в Україні.

У цьому контексті особливої ваги набувають документи, зокрема архівно-слідчі справи, що знаходяться на тимчасовому зберіганні в архівному підрозділі Управління СБУ в Одеській області. Цінність цих справ, передусім, полягає у тому, що вони доносять до нас інформацію про жертв політичного терору, дають можливість увічнити їхні імена. Як відомо, в Україні цю важливу функцію виконує загальнодоступна база даних «Український мартиролог ХХ ст.». Крім того, матеріали цих справ містять важливу інформацію про суспільно-політичну ситуацію у той чи інший період.

2023 рік – це рік 90-х роковин голодомору-геноциду Українського народу 1932-1933 рр., тому це ще один важливий привід до опрацювання матеріалів цієї тематики, зокрема тих, які

зберігаються в архівному підрозділі Управління СБУ в Одеській області. Серед великого масиву матеріалів особливе місце посідають архівно-слідчі справи початку 1930-го року, коли комуністична влада взяла курс на проведення суцільної колективізації. Якщо селяни ще готові були миритися з існуванням товариств з колективними формами обробітку землі, то усуспільнення їхньої власності викликало у них гострий спротив, який переріс у масові заворушення. В історичній літературі мова, в основному, йде про такі заворушення у Червоно-Повстанському районі, Одеської округи, зокрема у селах Градениці, Троїцьке та Яськи. Опрацювання ж архівно-слідчих справ дає можливість значно розширити географію селянських повстань проти насадження владою колективних форм господарювання.

Значного резонансу набув селянський виступ у селі Гнилякове (нині село Дачне, Одеського району), про що йдеться у справі № 12945-п. Зокрема, у спецповідомленні так описано початок селянських заворушень: «Вранці 12 березня 1930 р. група жінок с. Гнилякове на чолі з куркулькою Марфою Шевченко, яка була організатором цього масового виступу, забили у набат, після чого зібрався жіночий натовп у кількості понад 400 осіб. Виконуючи революційні пісні, вигукуючи гасло «Хай живе радянська влада» та «Геть ТОЗи», тримаючи у руках червоні прапори та портрет Леніна демонстрація-натовп попрямував у степ, де працювали тозівці. Зібравши весь живий і мертвий реманент, завантаживши останній на вози, куди також повсідалися чоловіки, жіночий натовп з тими ж піснями, гаслами, прапорами й портретом вирушив назад до села. Прибувши на центральний майдан села, селяни почали вже вимагати повернути їм посівний матеріал, худобу, розпустити ТОЗ й надати можливість індивідуально обробляти землю» [1, арк. 2].

Реакцією влади на це природне право селян «індивідуально обробляти землю» стали їх масові арешти. Після нетривалого слідства найбільш активних учасників протестів було вислано до Сибіру. Отже, згідно з постановою Окружної оперативної трійки адміністративне вислання було застосоване до Нестерова Михайла Осиповича (51 рік), Серебрянникова Олександра Миколайовича (46 років), Тавожнянського Петра Васильовича (54 роки), Макаренка Михайла Дем'яновича (48 років), Макаренка Григорія Дем'яновича (49 років), Павлика (Павлюка) Михайла Петровича (39 років). Ще щодо чотирьох осіб – Дмитриченка Данила Петровича

(49 років), Дмитриченко Андрія Петровича (48 років), Никифорової Євдокії Улянівни (52 роки), Козієнко Пелагеї Петрівни (28 років) – було вирішено питання про їх вислання до Сибіру віддати на розсуд судової трійки колегії ДПУ УСРР [1, арк. 87].

Найбільш радикально проти проведення суцільної колективізації виступили мешканці села Свердлове (нині село Світле, Одеського району). Тут акції протесту тривали декілька днів і набули найбільш гострих форм. Ось як виглядала кульмінація заворушень у цьому селі: «На вулицях, які вели до сільради, почали з'являтися великі групи жінок і чоловіків, які були озброєні залізними прутами, вилами й камінням. Ці особи почали лущувати комуністів та співробітників ДПУ, які опинились на їхньому шляху. У цей час до сільради під'їхав автомобіль ДПУ, у якому перебували заарештовані Іван Личикакі та Іван Пінакі. Натопт оточив цей автомобіль, закидав його камінням та звільнив арештантів. Після свого звільнення І. Личикакі, відібравши в одного з комунарів наган, почав переслідувати співробітників ДПУ, які перед цим рятували комунарів, яких били селяни. Жертвою такого переслідування став тов. Вул, якого спочатку закидали камінням, а потім почали лежачого бити ногами. У подібній ситуації опинились ще два співробітника ДПУ, причому одного з них, тов. Іськова, було вбито. Декілька комуністів отримали важкі травми, а тт. Шишман і Шатов перебувають у край тяжкому стані» [2, арк. 367-389].

Звичайно, на такі радикальні дії селян реакція влади була так само жорстокою. Окружна оперативна трійка ДПУ запропонувала судовій трійці у складі колегії ДПУ УСРР застосувати вищу міру соціального захисту – розстріл до таких осіб: Бербера Івана Васильовича (22 роки), Бедрова Семена Федоровича (29 років), Данчева Михайла Івановича (22 роки), Личикакі Дмитра Івановича (39 років), Личикакі Еммануїла Дмитровича (18 років), Пінакі Івана Федоровича (57 років), Цирцакі Петра Прокоповича (20 років), Цирцакі Антона Захаровича (45 років). Розглянувши 9 травня 1930 р. справу щодо обвинувачення цих осіб за статтями 54-8, 54-10, 54-11, судова трійка у складі колегії ДПУ УСРР постановила цих осіб ув'язнити до концтабору на різні терміни, від п'яти до десяти років [2, арк. 392]. Крім цього, Окружна оперативна трійка ДПУ постановила ув'язнити до концтабору на 10 років 6 осіб, на 5 років – 15 осіб. Судова трійка у складі колегії ДПУ УСРР так само пом'якшила покарання для них, зменшивши термін ув'яз-

нення до трьох років, або й зовсім звільнивши. Ще одним видом покарання стало вислання на Північ семи осіб [2, арк. 387-389].

Безумовно, всі їхні імена необхідно оприлюднити та включити до бази даних «Український мартиролог ХХ ст.».

Отже, наведені фрагменти двох архівно-слідчих справ стали ще одним свідченням повсюдного спротиву українського селянства проведенню суцільної колективізації на початку 1930 р. Наслідком приборкання селянських виступів стали масові арешти з наступним ув'язненням до концтабору або висланням до північних районів найбільш активних учасників цих виступів.

Загальний же висновок полягає у тому, що матеріали, які знаходяться на тимчасовому зберіганні в архівному підрозділі Управління СБУ в Одеській області, відіграють важливу роль у збереженні історичної пам'яті. Як видно із наведених витягів з архівно-слідчих справ, без цих матеріалів є неможливою репрезентація історичної пам'яті радянського періоду історії України загалом та Одещини зокрема, адже ці матеріали відтворюють окремі, але дуже показові епізоди того чи іншого періоду. А у контексті сучасної російсько-української війни особливо важливим є відтворення саме тих сторінок нашої історії, які демонструють опір окупаційній владі, несприйняття її політики, а значить –неминучість її краху.

Список використаних джерел

1. Архівний підрозділ Управління СБУ в Одеській області. Спр. № 12945-п. 90 арк.
2. АП УСБУ в Одеській області. Спр. № 24020-п. 441 арк.
3. Кульчицький С. В. Червоний виклик : історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Київ : Темпора, 2013. Кн. 1. 504 с.

Світлана ГЛАДЧЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач бібліотеки Військової академії,
м. Одеса, Україна

Бібліотеки військових закладів: на прикладі бібліотеки Військової академії м. Одеси. Історія та сучасність

На початку третього тисячоліття інтерес до історичної спадщини України, яка має як національне, так і світове культурне значення, набув ще більшої актуальності. Джерелом нашої історичної спадщини, безумовно, є бібліотеки, які потребують сучасних змін та модернізації. Для модернізації саме військових бібліотек потрібно розширювати їх функціональний простір, пристосовувати їх до роботи в нових умовах, що включають також формування інформаційного суспільства. Інформаційний та науковий вплив має велике значення і для збройних сил, у яких військові бібліотеки, як і раніше, відіграють важливу роль у виховній роботі.

Історія бібліотеки Військової академії м. Одеси тісно пов'язана з трьома військовими закладами міста, адже вона після здобуття Україною незалежності отримала книжкові фонди бібліотек цих закладів.

Своє дослідження ми почнемо із заснування в Одесі на початку ХХ ст. кадетського корпусу, який одразу після відкриття став престижним закладом освіти. Випускники корпусу вступали до військових училищ, а потім ставали офіцерами. Корпус мав навчальні класи, спальні, їдальню, спортивні зали. Особливої уваги заслуговує бібліотека кадетського корпусу. Її фонди містили літературу з таких галузей: воєнні науки та воєнне мистецтво; військове законодавство; математика; географія, етнографія, подорожі; статистика; словесність; мовознавство; природничі науки; педагогіка і філософія, а також журнали і газети. З нечисленних джерел відомо, що фонди перших бібліотек поповнювалися за рахунок подарунків офіцерів із їхніх особистих колекцій та пожертв [1, с.10].

Другим військовим закладом було Одеське артилерійське училище, один із найстаріших військово-навчальних закладів спочатку в Російській імперії, потім в СРСР і Україні. За майже 100-річну історію свого існування воно підготувало 27 000 офіцерів-артилеристів і було одним із найкращих навчальних закладів у своїй системі. Втім, у вітчизняній науковій літературі й досі немає повноцінної узагальнюючої роботи з історії училища, яка б дозволила детально простежити особливості його функціонування від часу відкриття до ліквідації. Деякі періоди в історії закладу взагалі ніяк не висвітлені і ніким не досліджувалися. Це стосується, в першу чергу, воєнних років та пострадянської епохи [1, с.15].

Третім військовим закладом було Одеське Сергіївське артилерійське училище. Система навчання там складалася з лекційної частини та самостійної підготовки, де значну роль відводилося саме бібліотеці. Бібліотечний фонд був представлений книгами з військової історії, військової підготовки, технічних наук та іноземних мов.

Книжкові фонди бібліотек цих трьох навчальних закладів, тобто те, що залишилося від них, і отримала бібліотека Військової академії. Завдяки цьому стало можливим створити фонд рідкісної книги: бібліотекарі до сьогодні вибирають із книгосховища видання кінця XIX – початку XX ст.

Практика показала, що ми не враховуємо історичний досвід, і це призвело до відставання бібліотечної справи у військово-навчальних закладах. Результати перевірок засвідчують, що наукові, освітні, культурно-дозвільні та інформаційні послуги, які надають бібліотеки військових закладів, не відповідають зростаючим потребам військовослужбовців, що у військових бібліотеках до 80 % книжкового фонду застаріло. Саме з такими проблемами стикаються бібліотекарі військових бібліотек в Україні. Тому наше дослідження необхідно продовжувати.

Список використаних джерел

1. Історія підготовки військових кадрів у місті Одеса : монографія / Бутник М.А., Головань В.Г., Дроздов М.О. та ін. Одеса : ВА, 2014. 184 с.

Костянтин КАРТУЗОВ,

головний спеціаліст

Державного архіву Миколаївської області,

м. Миколаїв, Україна

Збереження архівних фондів в умовах воєнних конфліктів: досвід Державного архіву Миколаївської області у подоланні викликів та загроз

У давніх цивілізацій поняття архіву не було відділене від поняття бібліотеки. Архіви античності пройшли довгий шлях розвитку від глиняних табличок, царських чи релігійних архівів пізнішого часу до полісних та цивільних. Так, Александрійська бібліотека, заснована, як вважається, Птолемеєм II на початку III століття до н. е., була, у тому числі, і архівом.

Сьогодні державний архів – це установа, яка супроводжує і координує питання діловодства, формування Національного архівного фонду, приймає архівні документи на зберігання, веде їх облік і забезпечує використання відомостей, що у них містяться.

Архіви зберігають сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбаням української нації.

Архівні фонди складаються з різноманітних документів і можуть містити, у тому числі, фотографії, мапи, технічні креслення тощо. Їх важливість полягає у тому, що вони є унікальним і безцінним джерелом для реконструкції історії, мають особливу значущість для особи, суспільства чи держави. У той же час архівні документи, незалежно від їх матеріального носія, є об'єктами рухомого майна.

Воєнні конфлікти завжди супроводжуються руйнуванням і знищенням об'єктів, і архіви не є винятком, навіть за умови, що архівні будівлі не віднесені до об'єктів критичної інфраструктури. Протягом історії багато світових конфліктів призводили до значних втрат архівних матеріалів, що негативно впливало на збереження культурної та історичної спадщини. Приклада-

ми таких злочинів є руйнування та пограбування архівів під час Другої світової війни.

Сучасна історія також свідчить про втрати документів українськими архівами, спричинені бойовими діями, починаючи з 2014 року.

Враховуючи важливість архівної джерельної бази для збереження національної історії, розуміння минулого та розбудови державності, дослідження теми збереження і захисту документальних комплексів в умовах військових дій набуває особливої актуальності та вимагає розробки ефективних механізмів, спрямованих на подолання загрози втрати архівної інформації.

В умовах збройних зіткнень фіксуються випадки прямих атак на архівні споруди. Бомбардування, обстріли, вибухові хвилі спричиняють руйнування або пошкодження будівель і, найголовніше, фізичне «травмування», а деколи і повне знищення документів. Воєнні дії можуть призводити до руйнування і занепаду інфраструктури архівів, у тому числі транспортних, комунікаційних мереж, зв'язку, енергопостачання та інших систем, що, в свою чергу, може значно ускладнити фізичний доступ як до архівних установ, так і до архівної інформації у цілому.

Архіви можуть стати об'єктом терористичних дій, таких як крадіжки або незаконний доступ і використання архівної інформації.

Об'єктивною загрозою несанкціонованого заволодіння та використання архівних комплексів є вірогідність спотворення історичної правди, маніпуляцій та недостовірної інтерпретації подій минулого. Такі загрози створюють виклики для суспільства, оскільки архіви є не лише невід'ємною частиною власності країни, а, в першу чергу, є джерелом об'єктивної інформації.

Розвиток технологій, зокрема електронної архівістики, дав можливість використовувати цифрові формати для зберігання архівних документів. Оцифрування архівних документів є одним із важливих інструментів, який забезпечує збереження інформації у разі фізичного пошкодження або втрати фондів. Електронні архіви, що містять копії документів та резервні сховища оцифрованих масивів, дозволяють зберігати інформацію у безпечних місцях поза зонами активних бойових дій.

З лютого 2022 року у зв'язку з тим, що територія області стала районом ведення бойових дій, Держархів Миколаївської області одним із найголовніших завдань визначив для себе збереженість документів Національного архівного фонду та архівної інформації, переведеної у цифровий формат.

Створення та застосування електронних архівів, резервне копіювання цифрових копій документів, наявність належного функціонуючого серверного обладнання, комп'ютерної та скануючої техніки, програмного забезпечення, доступ до мережі Інтернет та професійний підхід архівістів є безумовними складовими на шляху забезпечення збереженості архівної інформації в умовах воєнних дій. Електронні архіви дозволяють забезпечити доступ до інформації, врятувати історичну спадщину та забезпечити об'єктивну історичну пам'ять, незважаючи на всі труднощі, що виникають під час війни.

Так, Держархів Миколаївської області навіть за відсутності необхідних фінансових ресурсів на оцифрування документів активно залучає партнерські організації, що ставлять собі за мету збереження історичної спадщини. У лютому 2023 року за підтримки голови Укрдержархіву Анатолія Хромова підписано угоду про співпрацю між Державним архівом Миколаївської області та Благодійною організацією «Благодійний фонд Меморіал Голокосту “Бабин Яр”». Згодом було розпочато роботи з оцифрування документів.

Станом на кінець липня 2023 року опрацьовано 6 фондів. Відскановано 1991 справу, що складає 51 430 файлів. Оцифровані масиви закладаються до фонду користування держархіву. Оцифровані документи розміщуються на сайті Babyn Yar Holocaust Memorial Center, у розділі «До Архіву». Заплановано розміщення масиву документів на вебсайті держархіву.

Переконаний, що підвищення уваги до збереження ретроспективної інформації, особливої вразливості архівних документів під час воєнних конфліктів є головним кроком у їх захисті. Ефективна комунікація та популяризація архівних інституцій та їх ролі у збереженні історичного надбання допомагає привернути громадську увагу до цього питання.

Список використаних джерел

1. Амельченко Ю. Бібліотеки Одещини: адаптація до потреб воєнного часу. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2023. № 1. С. 2–4.
2. Левченко Л. Л. Обеспечение сохранности электронных документов в Национальном архиве Соединенных Штатов Америки [Електрон. ресурс]. ЦДДА України. Режим доступу: <https://tsdea.archives.gov.ua/wp-content/uploads/media/12082013.pdf>, свободный (дата звернення: 11.08.2023).

Олена ЯВОРСЬКА,

завідувач відділу науково-експозиційної роботи
Одеського літературного музею,
м. Одеса, Україна

Одеський літературний музей під час війни

Одеський літературний музей та чотири його філії працювали з 24 лютого 2022 р. в умовах військового стану. З 25 лютого протягом місяця доступ до музею був утруднений через встановлення блокпостів ЗСУ та територіальної оборони. Музей було зачинено для відвідувачів протягом перших чотирьох місяців війни. Експозиції меморіальних музеїв С.І. Олійника у с. Левадівка та Христо Ботева у с. Задунаївка з квітня 2022 р. працювали у звичайному режимі. У жовтні-грудні Одеський літературний музей працював у режимі аварійних та екстрених відключень світла.

З 24 лютого 2022 р. велася робота з евакуації найцінніших експонатів та збереження унікальних експозицій музеїв. Експозиційні комплекси за можливістю демонтовані, перенесені та здані до фондосховища. До Львова евакуйовано двадцять найцінніших експонатів. Завдяки благодійним грантам отримано матеріали для захисту музейних експозицій та експонатів, були також запаковані ті вітрини, які за технічних умов неможливо було демонтувати.

Велась активна інформаційна робота, науковці музею написали та відправили відповіді на численні листи колег із США, Франції, Італії, Польщі, Німеччини про життя музею під час війни.

Протягом I-IV кварталів 2022 р. у музеї працювало від 35 до 65 співробітників. Значна частина музейної роботи велася віддалено.

Із 12 вересня 2022 р. відновлено для відвідувачів роботу експозицій просто неба «Сад скульптур» та «Одеський двір».

За два місяці першого кварталу та за третій-четвертий квартали 2022 р. музей прийняв 10 359 відвідувачів, було проведено 317 [1] екскурсій по експозиціях та виставках, художніх майстер-класів; за перший-другий квартали 2023 р. – 7 018 відвідувачів, 199 екскурсій та майстер-класів [1].

Музей брав участь у роботі з переселенцями спільно зі спеціалістами з International medical corps та волонтерськими центрами. На базі музею з переселенцями та їхніми дітьми проводилися культурно-психологічні заняття «Гостинна Одеса» з психологічної підтримки: бесіди з дорослими, інтерактивні екскурсії та майстер-класи з живопису для дітей (розроблені спеціально для дітей-переселенців). Усі заходи проводилися на благодійній основі.

Науковці музею виступили з доповідями у форматі zoom на конференціях, організованих університетом м. Білостока, Польща: XI міжнародна конференція «Євреї Східної Європи – політичні діячі» (2022) та VI міжнародна наукова конференція «Одеса – Чорне море. Жіночі образи. Маски та обличчя Одеси» (2023). Науковці музею брали участь у конференції «UNESCO Workshop on urgent needs for Museums in Ukraine» та вебінарі Національного науково-дослідного реставраційного центру «Особливості зберігання музейних предметів під час воєнного стану в осінньо-зимовий період». Проведено вебінар на тему «Історія та сучасність ОЛМ» для студентів м. Фрибур (Швейцарія) [3, с. 10]. Вчений секретар музею пройшла двотижнєве стажування у Франції за програмою «Світові течії: виклики збереження та підвищення престижності української культурної спадщини» (за підтримки Міністерства культури Франції, Міністерства культури та інформаційної політики України, Французького інституту при Посольстві Франції в Україні) [2, с.1].

До 209-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка в Золотій залі відкрито постійну експозицію «Шевченкіана Одеського літературного музею». Проводилися заходи до державних свят України та ювілеїв письменників. Організовано 42 літературні та художні виставки (враховано віртуальні) [1]. Серед них: у Саду скульптур – одноденна виставка-подяка Борису Джонсону від родини народних художників України Галина та Анатолія Кравченоків, у Галереї музею – виставка «Мрія вільних людей – подяка Великобританії від митців України».

Через неможливість відвідування музею активізувалася робота зі створення віртуальних виставок, що викладалися на сайті музею: «Ми слово маємо, як парус лажий» до 120-річчя від дня народження Юрія Яновського; «Куліша я вважаю за геніальну людину» – до 130-річчя від дня народження М. Куліша; «Без Одеси мені не обійтись» – до 130-річчя від дня народження К. Паустовсько-го; «Моє безсмертя – кохання» – до 125-річчя від дня народжен-

ня В. Катаєва; «Родом з Одеси» – до 125-річчя від дня народження І. Ільфа та 120-річчя Є. Петрова. Музей брав участь у виставково-видавничому проєкті музею Сучасного мистецтва «Михайло Жук – вісник Відродження».

Музей та філії провели 147 заходів [1] – вечорів, концертів, фестивалів та презентацій, з них більшість – на благодійних засадах. Серед проведених: презентація книги В. Кабаченка «Мистецтво козацького степу», ювілейний вечір до 75-річчя колекціонера та краєзнавця А. Дроздовського, творчий вечір члена Національної спілки письменників України І. Ішук, цикл вистав літературно-музичного проєкту «Bellcanto», концерти з циклів «Планета-Опера. Гала Італія» та «Планета-Опера. Гала Австрія». Започатковано щомісячний поетично-музичний проєкт «Недільні зустрічі в ОЛМ».

Попри всі складнощі продовжено видавничу діяльність. Вийшла друком десята, ювілейна, наукова збірка музею «Дім князя Гагаріна», до якої увійшли одинадцять статей науковців музею, дві статті докторів філології Каліфорнійського університету та Єврейського університету в Єрусалимі, статті колег з Чернігівського літературно-меморіального музею М.М. Коцюбинського, Хмельницького літературного музею та Львівського меморіального музею-квартири С. Крушельницької, три статті одеських дослідників (один з авторів, Олександр Дмитренко, зараз у лавах ЗСУ) [1, с. 4]. Теми статей: українські письменники ХІХ-ХХ ст. в Одесі, дослідження біографій М.Коцюбинського, М. Жука, Л. Чернова, В. Жаботинського, Т. Дворнікова, М. Алексєєва, А. Гамми, К. Паустовського, І. Павлова, О. Соколовського. Цікаві розвідки присвячено епізодам з біографії М.С. Воронцова та історії 1-ї Одеської художньої профшколи. Серед публікацій: вперше у перекладі українською мовою листи герцога Рішельє 1812 р. про пошесть чуми, спогади О. Федорова про В. Жаботинського, листи Л. Чернова (1925), спогади про гастролі в Одесі у 1926 р. М. Голинського, слідча справа Н. Яволовської (1944). У збірці також подано перелік видань Одеського літературного музею за 1986-2021 рр. та іменний покажчик.

Фактично у 2022 р., уже під час війни, вийшла друком другим виданням книга «Веніамін Бабаджан. Життя та творчість» (за підтримки програми соціально-значущих видань Одеської обласної державної адміністрації), науковці музею брали участь у підготовці книги віршів та прози «Війна» (вид. Всесвітнього клубу

одеситів). На жаль, закrywся багаторічний проєкт «Одеський календар. Історія однієї вулиці»[1, с. 392-394].

Велася посилена робота на сайті музею та у соціальній мережі Facebook. Підготовано та розміщено понад 500 статей та інформацій, пов'язаних з історією музею, експонентами та експонатами музею. Започатковано розділ «Україна єдина» з публікацією статей українських музейників, що співпрацюють з ОЛМ (ЧЛММ М.М. Коцюбинського, Хмельницький літературний музей, Львівський меморіальний музей-квартира С. Крушельницької).

Надавалися численні інтерв'ю, у тому числі: журналістам щотижневика «Експрес» (Франція), журналістам із США та Молдови, письменнику та журналісту Дугласу Менсону для журналу GALAXY BRAIN, датському письменнику та журналісту П'єру Ніхольму та одеським ЗМІ.

За 2022 р. перший-другий квартали 2023 р. науково оброблено та здано у фонди 1640 експонатів.

Організовано та проведено навесні 2022 та 2023 рр. силами співробітників музею прибирання могил діячів культури та літератури на 2-му Християнському цвинтарі (загалом 17 поховань – М. Жука, О. Дерібаса, О. Маркевича, С. Фруга, Менделе Мойхер-Сфоріма, Л. Кармена, С. Кесельмана, А. Цакні, художників В. Заузе та Є. Буковецького, родин В. Катаєва та І. Алексинської). Догляд за могилами здійснюється за ініціативою музею вже понад 30 років.

Попри всі складнощі воєнного часу музей продовжує діяти, зберігаючи та пропагуючи культурне надбання нашого міста.

Список використаних джерел

1. Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. та публ. / Одес. літ. музей. 10. Одеса : ФОП Бондаренко М.О. 2023.
2. Звіт про діяльність Одеського літературного музею та філій за 1 квартал 2023.
3. Звіт про діяльність Одеського літературного музею та філій за 2 квартал 2023.
4. Звіт про роботу Одеського літературного музею та філій – меморіальних музеїв за 2022 рік.

Світлана ЛУПАРЕНКО,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди,
м. Харків, Україна

Культурологічний підхід в освіті та педагогічних дослідженнях

Культурологічний підхід передбачає сукупність методологічних прийомів, що забезпечують аналіз певної сфери психічного і соціального життя, зокрема сфери освіти, через призму системоутворюючих культурологічних понять, як-от: культура, культурні норми й цінності, спосіб життя, культурна діяльність й інтереси тощо. Важливе значення в освіті має ідея культуровідповідності, що передбачає тісний зв'язок освіти і культури. При цьому культура засвоюється людиною рефлексивно, як її особистий життєвий проект. Педагогічні явища і факти при культурологічному підході розкриваються з урахуванням соціокультурних процесів минулого, сьогодення і майбутнього.

Обов'язковою умовою збереження й подальшого розвитку культури є сама людина, яка здатна до естетичного сприйняття дійсності, культурного облаштування життя й активної особистісної діяльності.

Мета освіти з точки зору культурологічного підходу полягає у наданні допомоги особистості у формуванні її взаємин з оточенням, що постійно розширюється, через культуру освітньої діяльності й культуру вчителя як особистості. При цьому дослідження соціокультурного середовища, що оточує учня, є для освіти важливим теоретичним і прикладним завданням. У соціокультурному середовищі соціальний досвід попередніх поколінь передається різними шляхами, зокрема шляхом особистого «переживання» змісту цього досвіду. Разом з тим, соціокультурне середовище може стати руйнівною силою, якщо соціум розбещує особистість, якщо в ньому панує антикультура, від якої необхідно захищати дитину, що розвивається і цінності й культура якої ще тільки формуються.

Головна ідея освіти з позиції культурологічного підходу полягає у виконанні місії виховання людини культури, а через неї – у збереженні, відродженні й подальшому розвитку самої культури. Це передбачає розуміння освіти як культурно-історичного та соціокультурного феномену, а людина виступає ланкою, що системно поєднує культуру й освіту, тому здійснювати концептуалізацію освітньої діяльності слід з позиції її спрямованості на особистість як суб'єкта культури.

Людина виступає суб'єктом культури, володіючи такими властивостями, як творча активність, відповідальність за власну поведінку і діяльність, здатність до самореалізації та саморозвитку. Відповідно до цього підходу культура виявляється у власному бутті людини, її духовності і життєтворчості. У свою чергу, процес розвитку особистості й опанування нею культури відбувається у процесі засвоєння нею культурних норм, формування простору життя, оволодіння різними способами мислення і способами діяльності, проектування нових форм соціального життя, входження в культуру через культурні контексти, засвоєння її символів, типів свідомості та ін. Культурологічний підхід дозволяє трактувати засвоєння культури як процес особистісного відкриття, участі в діалозі культур, індивідуальної актуалізації її сенсів, створення світу культури в собі [1; 2; 3].

Культурологічний підхід у професійній діяльності педагога сприяє: формуванню культурного світогляду учасників освітнього процесу завдяки ціннісно-аналітичному підходу до культури, висвітленню навчального матеріалу з урахуванням найважливіших досягнень людства в історичному розвитку; формуванню системи особистісних сенсів, навичок сенсовизначення учасників освітнього процесу завдяки «зануренню особистості в культуру», створенню умов й актуалізації процесів, важливих для усвідомлення культури, її символіки, змісту феноменів і варіантів їх інтерпретації; розвитку пізнавального інтересу, підвищенню навчальної мотивації учнів, формуванню мотивів духовного зростання особистості, самостійному осмисленню і тлумаченню різних явищ культури; розвитку інтелектуальних здібностей, активності та самостійності учасників освітнього процесу, навичок критичного мислення; формуванню системи ціннісних орієнтацій, позитивних взаємин і соціально значущих мотивів діяльності та поведінки особистості, засвоєнню ідей і уявлень про духовне життя суспільства, критерії морального здоров'я людини та її інтелек-

туальну культуру; актуалізації життєвого досвіду учнів, активізації їхніх інтелектуальних сил при розв'язанні навчальних завдань, інтеграції засвоєних знань; відбору і систематизації культурологічної інформації відповідно до завдань освітнього процесу, її переробці в навчальний матеріал з метою посилення його гуманістичної спрямованості, встановлення міждисциплінарних зв'язків для формування цілісного соціогуманітарного знання, культурологічного сприйняття соціальних процесів і явищ; регуляції поведінки особистості на основі певної системи норм і цінностей; формуванню основ комунікативної компетенції; формуванню готовності застосовувати й інтерпретувати засвоєні у процесі навчання культурні зразки, забезпеченню необхідної взаємодії закладу освіти і соціуму, створенню умов для соціальної адаптації та активного самовизначення учнів; усвідомленню учнями соціальних ролей, засвоєнню важливих стереотипів поведінки; формуванню здатності знаходити оригінальні рішення теоретичних і практичних проблем, що постають в освітньому процесі, тощо.

Отже, культурологічний підхід в освіті та педагогічних дослідженнях дозволяє розглядати освіту й освітні проблеми в контексті культури, «крізь призму поняття культури», здійснювати дослідження в галузі освіти з позицій культури, соціокультурних надбань людства, орієнтації освіти на формування культури особистості, її ціннісних ставлень до навколишнього середовища, гармонійного існування у світі, а також дослідити освітні й соціальні процеси та явища як феномени культури, а особистість – у контексті її культурного існування.

Список використаних джерел

1. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2001. 45 с.
2. Лупаренко С. Є. Проблема дитинства у вітчизняній педагогічній думці ХХ століття : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2016. 554 с.
3. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колективна монографія / за заг. ред. В. Лозової. Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 348 с.

СЕКЦІЯ 4

Історична пам'ять і культурний простір:
теоретично-методологічний вимір

Олександр МУЗИЧКО,

доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

**Використання у публічній історії книжкової
спадщини української еміграції та діаспори
для усвідомлення українцями феномену
російської загрози**

Запекла боротьба проти одвічного російського ворога за вільну Україну в 1917 – 1921 та 1939 – 1940-х роках, що так і не завершилася заснуванням власної держави, викликала другу та третю хвилі української еміграції. Обидві були політичними за причинами та основним складом учасників. В обох переважали особи, які чітко усвідомлювали усю небезпеку всіх складових російської загрози: мови, ментальності, побуту, політичних уподобань. Три-чотири десятиліття інтелектуальний доробок цих осіб залишався майже невідомий в Україні. Проте, у 1990-х роках культура української еміграції та діаспори поступово міцно увійшла до культурного простору новітньої України. Наприклад, в Одесі цьому сприяло заснування та функціонування Українсько-Канадського центру в Одеській національній науковій бібліотеці, де я провів чимало часу і що мало на мене значний вплив. Але навряд чи можна твердити про глибоке осягнення цих непересічних думок та доробку більшістю громадян. Про це свідчать дуже дивні зойки з боку багатьох з початком повномасштабного вторгнення росії в Україну, мовляв: «Як це так!!!?? Ми не очікували! Нас не попереджали! Ми думали, що то брати, сестри» і т.п. Відлуння цих поглядів відчувається навіть зараз, коли вже завершується другий рік війни. Це парадоксально, бо сенсом життя багатьох представників еміграції, праці яких у 1990-х активно поширювалися в Україні, було якраз попередження про страшну російську загрозу. Інша справа, чи багато громадян хотіли на це звертати увагу? Питан-

ня риторичне. Нижче прагнемо актуалізувати доробок еміграції та діаспори в контексті нинішньої екзистенційної війни за решті Українську Україну.

Найглибше проаналізував російську загрозу ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов. Зокрема, він зазначав: «Всякий раз, коли Росія стоїть перед новим політичним потрясенням, перед зміною варті, зміною своєї провідної верстви, – по світу йде шалена реклама “нової Росії”. Коли в XIX віці хитався царат, в яких рожевих барвах малювалася “нова”, ліберальна чи революційна Росія! На неї радилося покладати всі надії навіть під’яремним, неросійським, народам імперії; вона мала збавити і нас від “абсолютизму” і “реакції”, вивести на свободу, і – скільки ж то земляків вірило в цю “місію свобідної Росії”! Так вірили, що тоді «шовіністом» і «людиною некультурною» вважали того, хто смів негувати ту місію і не захоплювався “великою російською літературою”... Потворна імперія не міняється, і мусить змагати до її знищення той, хто справді прагне свободи» [1, с. 24].

Праці Д. Донцова завжди ошатно видавалися і вже на обкладинці містили графічне відбиття головних тез автора. Так, на обкладинці однієї з основних його збірок «Московська отрута» було розміщено малюнок Наталії Геркен-Русової із зображенням «отруйних змій» Московщини – «царату», «більшовизму» та «охлократії». У незалежній Україні праці Д. Донцова багато разів перевидавалися у різних форматах, були предметом розгляду та цитування під час багатьох публічних заходів. До їх перевидання та популяризації активно долучився і я, зокрема як член редколегії 10-томного видання праць Д. Донцова. Його думки та погляди неодмінно викликають жвавий відгук під час публічних лекцій.

Велике значення мають праці учня Д. Донцова, видатного поета Євгена Маланюка. У своїй відомій праці «Книга спостережень» він, зокрема, пророчо зазначав: «Чим і як мусіло відбутися це вигадане слов’янофілами і прищеплене цілій російській інтелігенції “врятування Заходу” – над цим ані творці цієї мрії, ані апостоли її ніколи серйозно не зупинялися. Єдиним аргументом були вірші Тютчева, що, обов’язково загробним голосом, цитувалися в таких випадках:

Умом России – не обнять,
Аршином общим – не измерить,
У ней особенная статья –
В Россию можно только верить.

І вірили. І ця віра, впоена в цілу московську націю, віра спільна москалеві й общеросові від Достоевського до останнього тульського мужика, і являється тією страшною силою, що утримує й далі в загальних контурах ту абсолютно-ненормальну, невідомо як існуючу потвору, якій ім'я Росія, а нині ССРСР» [2, с. 349].

Великий та стійкий інтерес в одеситів викликають праці Юрія Липи, якого як одесита хвилювала проблема геополітичного вибору України в контексті причорноморської проблематики. Тільки розпад росії, на його переконання, може забезпечити геополітичний баланс в Євразії, стабільність інтересів України [3-5].

Енциклопедичний подвиг Євгена Онацького – його авторська «Мала енциклопедія» містить цілу низку цінних зауважень, що наголошують на російській загрозі, її перманентній тягlostі від царату до кінця ХХ ст. [8]. Пам'ятаю, яке велике враження справили на мене ці енциклопедичні тексти, що були значно більш яскравими, історіософськими та чіткими, аніж аналогічні у більш відомій «Енциклопедії українознавства».

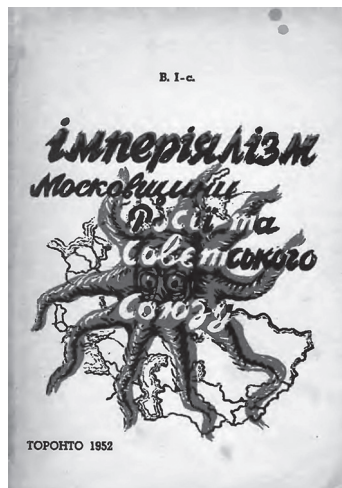
Не лише глибокий зміст, але й виразний ілюстративний ряд містять праці С. Мечника «Від оприччини до КГБ (духовість московського імперіялізму)» (Мюнхен, 1981) та В. І-са (Василя Іваніса?) «Імперіялізм Московщини та Советського Союзу» [2; 7].

Отже, згадані вище твори представників української еміграції та діаспори мають великий інтелектуальний потенціал для глибокого усвідомлення сучасним населенням російських загроз. Важливим напрямом має стати коментований та адаптований переклад цих праць на мови країн ЄС, Азії, Африки, де відчувається брак знань про Україну, на яку часто досі дивляться крізь російську призму. Ці праці містили не лише суто текстово-змістовний ряд, але й впливали зображальним матеріалом, демонструючи графічно усі загрози «русского міра». Живильний струмінь цих творів, які колись комусь здавалися занадто різкими та нетолерантними, має нарешті вплинути на свідомість нинішніх громадян, які вже суто практично на собі мали відчути ці загрози. Без повноцінного усвідомлення не може бути перемоги, бо руськомірська гідра має дивовижний потенціал відновлюватися та мімікрувати. Оживлення цього доробку має відбуватися передусім завдяки галузі публічної історії, просвітництва. Особливо важливо поширювати їх у доступних форматах у ЗСУ, бо вояки мають бути перейняті ненавистю до ворога та любов'ю до України, усвідомлювати мету та завдання своєї діяльності і далеко не суто

військово-технічні. На відповідних акціях слід у доступній формі пов'язувати історію та сучасність, причинно-наслідкові зв'язки, як такий, основний: «Все російське вбиває! Без української мови та культури Україну завжди будуть «освободжати» з росії!». Sapienti sat. А іншим – Vae vitis.

Список використаних джерел

1. Донцов Д. Московська отрута / Д. Донцов. Торонто; Монреаль, 1955. 293 с.
2. В. І-с. Імперіялізм Московщини, Росії та Советського Союзу. Торонто, 1952. 111 с.
3. Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк, 1953. 307 с.
4. Липа Ю. Розподіл Росії. Нью-Йорк, 1954. 116 с.
5. Липа Ю. Чорноморська доктрина. Варшава, 1942. 169 с.
6. Маланюк Є. Книга спостережень. Київ, 1997. 430 с.
7. Мечник С. Від оприччини до КГБ (духовність московського імперіялізму) Мюнхен, 1981. 332 с.
8. Онацький Є. Українська Мала Енциклопедія. Буенос-Айрес, 1957. Кн. 1 : Літери А-Б. 120 с.

Світлана ГАНАБА,

доктор філософських наук, професор кафедри психології,
педагогіки та соціально-економічних дисциплін
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна

**Ідея міжпоколінневої тягlosti пам'яті
про Голодомор та соціальні наслідки
для України**

Сьогодні український народ не лише мужньо боронить рідну землю від російської агресії, а й виборює право на гідне життя у незалежній демократичній державі з розвинутими громадянськими інституціями. Важливу роль у цій боротьбі має й інтелектуальний, інформаційний фронт, спрямований на моральне оздоровлення суспільства, плекання загальнолюдських цінностей, які будуть засадничими у процесі подальшого державотворення. Справжні зміни у суспільстві починаються з духовної трансформації соціуму. Можна запозичити чудові моделі парламентаризму й демократії, але якщо люди у державі деградуєть духовно, ті моделі не спрацюють. Подібно до того, як людський організм живе за рахунок регенерування нових клітин, так і українське громадянське суспільство має регенерувати міжлюдські контакти і спроможність діяти разом. Саме скріплення цінностей і моральних чеснот дає імунітет.

Цінності й моральні чесноти є в основі традиційної української культури, проте внаслідок політики, що спричинила Голодомор, й інших репресивних заходів радянської влади вони зазнали серйозної деформації та корозії. Як результат, сформувався культурний код, який пов'язаний із втратою моралі. По-перше, формується культура цинізму – поширюється підозрілість та недовіра, люди приписують іншим найнижчі мотиви; по-друге, розквітає культура маніпуляцій, люди починають зловживати довірою інших. Брехня та шахрайство сприймаються як щоденні побутові і загальноприйнятні явища; по-третє, розвивається культура байдужості, тобто відбувається загальне толерування

суспільством крайньої корисливості, егоїзму, індиферентності до чужих страждань; по-четверте, страх і його колективні прояви – тривога і паніка – руйнують залишки суспільних зв'язків: суспільство як спільнота перестає існувати; по-п'яте, поява нової «радянської» ідентичності, яка у подальшому мала б підтримуватися страхом повторення нової травми, тощо. Глибокі психологічні й соціокультурні наслідки продовжують жити у свідомості та пам'яті нащадків, суттєво руйнуючи основи сучасного життя. Як результат, суспільство не здатне відновитися і віднайти нові смисли й орієнтири розвитку. Голодомор не варто розглядати як одиничну подію. Це радше багатоаспектний феномен, який вплинув і продовжує впливати не лише на людину, а й на усі сфери її суспільного буття.

Отож, історична подія живе у свідомості нащадків і має психологічні наслідки у традиційній, обрядовій культурі та повсякденному житті. Не пропрацювавши наші індивідуальні й колективні психодрами, пов'язані із Голодомором, ми, українці, не зможемо робити наступні кроки у розбудові держави й громадянського суспільства. Без подолання наслідків Голодомору українське суспільство залишиться на узбіччі цивілізаційних змін. Необхідно будувати громадянське суспільство в Україні через засвоєння її громадянами «спільного травматичного досвіду». Сьогодні більшість українців мають великі проблеми з європейською ментальністю та тотожністю. «А до Голодомору українські селяни за своїм світоглядом практично нічим не відрізнялися від сучасних польських селян чи французьких фермерів. З такими рисами вони ніколи б не стали зразковими колгоспниками, без чого остаточною перемога соціалізму в СРСР була б неможливою», – пише філолог та етнолог І. Магрицька. На підтвердження своєї думки вона наводить міркування шістдесятника Василя Овсієнка: «Українці як етнос з їх глибокою релігійністю, індивідуалізмом, приватновласництвом, прив'язаністю до своєї землі не підходили до будівництва комунізму – і на це вказували радянські високопосадовці. Україна повинна бути стертою з лиця землі, а рештки українського народу повинні стати матеріалом для “нової історичної спільноти” – радянського народу, основою якого було б російське населення, мова, культура. Увійти до комунізму українцем як таким було неможливо у принципі» [1]. Голод, створений як геноцидний акт державної політики, слід уважати унікальним.

Руйнація особистості українських селян у 1933 р. часто-густо доходила до самогубства і канібалізму, що не залишав людині нічого людського взагалі, окрім тваринного інстинкту самозбереження. Перетворившись унаслідок етноциду з вільних хазяїв на колгоспних рабів, українці набули всіх огидних ментальних рис останніх, які, як відомо, наближають людину до тварини. Жорстоко і назавжди було розірвано тяглість покоління досвіду. Втратилися давні господарські культурні орієнтації, що призвело і до втрати культурного спадкоємництва. Советська система, убиваючи в українському селянинові свідомого вольового господаря своєї землі, планово виховала покоління людей безініціативних, бездумних, яких задовольняє рабське животіння. Криза і терор над селянином породили кризу людини, власника, господаря. Ось чим постгеноцидний український селянин докорінно відрізнявся не тільки від селянина польського, а й від традиційно українського.

Голодомор залишив по собі глибокі психологічні наслідки та продовжує жити у свідомості людей. Німецький історик Йорн Рюзен називає кризи такого масштабу травмами, які руйнують звичайні рамки життя до такої міри, що суспільство не здатне відновлюватися [2, с.102]. На їх місце приходять нові «соціальні рамки пам'яті», які є реакцією на нові реалії життя. Страх, мораль, провина, сором – всі втрачають свою першочергову силу, поступаючись всепереборній силі голоду, який навпаки посилює ті навички і риси характеру, які сприяють виживанню. У такій ситуації легше вижити хитрим, жорстоким, егоїстичним людям. Втім, ці відчуття остаточно не зникають, а лише підсилюють психологічний біль. Покірність як прояв колективної травми Голодомору й рабська пасивність людини по відношенню до себе.

Список використаних джерел

1. Магрицька І. Постгеноцидна Україна без гриму та прикрас. UR <https://www.pravda.com.ua/inozmi/svoboda/2012/11/12/6977304/> (дата доступу 13.08.2023).
2. Рюзен Й. Нові шляхи. Рабська пасивність людини по відношенню до себе й історичного мислення. Львів. Літопис, 2010. С. 190.

Наталія ПЕТРОВА

кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії,
заступник декана факультету історії та філософії з наукової
роботи Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

**Пам'ять про Голодомор на Одещині:
досвід формування та вшанування
в освітньо-виховному процесі**

Пам'ять про Голодомор є надзвичайно актуальним інструментом в системі формування політики пам'яті загалом, особливо на тлі сучасної російсько-української війни, коли вкрай необхідна актуалізація знань про трагічні сторінки нашої історії. Пам'ять про Голодомор на Одещині, як і в інших регіонах України, є важливою частиною історичної свідомості та національної пам'яті. Голодомор 1932-1933 років є трагічним періодом в історії України: мільйони людей померли внаслідок штучно створеного голоду, спричиненого політикою радянської влади. Голод не оминув і Одеську область, і пам'ять про нього є важливою для вшанування жертв та збереження історичної правди. Для Одещини питання формування політики пам'яті про Голодомор є в тому числі проблемою методичного та методологічного характеру, оскільки під час Голодомору не вся сучасна територія Одещини потерпала від совецького режиму, а відповідно відчувала на собі тягар та втрати Голодомору. Це актуалізує різні форми та методи, що нададуть можливість розкривати та вшановувати в освітньо-виховному процесі ці трагічні події. Голодомор 1932-1933 років був однією з найбільших трагедій української історії і вплинув на життя мільйонів людей, серед яких були жителі окремих районів Одещини, цілі села зникли з мапи нашого регіону після 1932-1933 років. Цей страшний період має бути вивчений та закарбований у пам'яті, щоб запобігти повторенню подібних трагедій у майбутньому і вшанувати пам'ять жертв.

Важливими партнерами освітян у процесі вшанування трагедії Голодомору є бібліотеки, музеї, у співпраці з якими організуються різноманітні заходи. Спробуємо узагальнити досвід нашої співпраці з Одеською національною науковою бібліотекою.

Освітні та виховні заходи, спрямовані на формування пам'яті про Голодомор на Одещині, мають на меті нагадати молодому поколінню про цю страшну сторінку історії, показати наслідки диктаторського режиму та вшанувати пам'ять жертв. Однією з дієвих та найбільш поширених форм роботи в цьому напрямі є уроки історії, оскільки тема Голодомору як частина історії України вивчається на уроках історії в школах та в лекційних курсах закладів вищої освіти. Цікавою та дієвою формою співпраці є проведення таких заходів на базі музеїв, у залах з експозиціями, присвяченими темі Голодомору, а також у бібліотеках, де бібліографи готують тематичні виставки видань про Голодомор, зустрічі з науковцями, краєзнавцями, дослідниками цієї теми [1; 2; 3; 4; 7; 18; 19; 20; 21; 22]. Важливим компонентом у формуванні політики пам'яті про Голодомор є традиція проведення заходів у форматі бібліоуроків. Це допомагає учням і студентам зрозуміти причини, наслідки та реальність того, що відбувалося під час Голодомору, особливо в контексті розуміння специфіки цього явища та регіонального контексту. Історичні лекції та уроки, зустрічі з науковцями у форматі «година науковця», на яких розповідають про причини та наслідки Голодомору на Одещині та в інших регіонах, допомагають пізнати історичний контекст, методи репресій, а також долі конкретних людей, що є важливим аспектом для розуміння подій [27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39].

У роботі з молодим поколінням надзвичайно дієвою формою є використання документальних матеріалів, до яких ми відносимо фільми, архівні матеріали та свідчення, що були записані дослідниками [1; 2; 10; 24; 40; 44; 45; 47]. Це допомагає показати реальний страх та страждання людей під час Голодомору, зрозуміти глибину трагедії. Важливим є досвід залучення студентів до збору свідчень від респондентів, які пережили трагедію, потім ці свідчення узагальнюються науковцями та оприлюднюються у вигляді наукових видань. Такий досвід маємо: декілька етнографічних експедицій Одеського національного університету імені І.І. Мечникова по збору свідчень Голодомору були проведені в рамках етнографічної практики студентів першого курсу. Це

дозволило зібрати репрезентативні матеріали та узагальнити їх у низці видань [1; 46; 54; 55; 56].

Важливим компонентом у ланцюжку виховання пам'яті та вшанування є меморіальні заходи. Так, впродовж навчального процесу організовуються відвідування меморіальних місць пам'яті, музеїв, присвячених Голодомору, де молодь має можливість побачити пам'ятні знаки та відчувати атмосферу пам'яті. Сучасні технології дозволяють проводити такі заходи онлайн, відвідувати музеї в інших містах та країнах. Онлайн-ресурси та сучасні цифрові можливості: створення спеціалізованих вебсайтів, віртуальних екскурсій та онлайн-виставок також відіграє важливу роль у впровадженні пам'яті про Голодомор у сучасний освітній простір.

Низку меморіальних заходів по вшануванню жертв Голодомору проводить Одеська національна наукова бібліотека, в тому числі за участі провідних науковців-дослідників цієї теми [23; 48; 49; 50; 51; 52; 53]. Зокрема ОННБ провела презентацію та бібліографічний огляд тематичної книжково-ілюстративної виставки та презентацію навчального посібника для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації» [58].

Окремим компонентом у цій роботі є вивчення творів літератури та мистецтва, створених на тему Голодомору: поезія, проза, живопис допомагають сприймати подію на емоційному рівні. Літературні та художні твори, присвячені Голодомору, можуть допомогти занурити читача в атмосферу тих часів та відчувати емоції та страхи, які переживали тоді люди. Вони можуть викликати роздуми про глибоке значення пам'яті. В рамках зустрічей, які відбуваються в бібліотеці, проводяться презентації таких видань та творів мистецтва. Дієвими є також перегляди фільмів за тематикою Голодомору та електронна презентація «Пам'ять серця: про голодомори мовою живопису» на сайті ОННБ [6; 41; 42; 43; 59].

В Одеській національній науковій бібліотеці традиційно в листопаді проходять тематичні книжково-ілюстративні виставки. Однією з форм ознайомлення читачів з новими виданнями є радіоогляд та електронні виставки нових видань на теми голодоморів в Україні із фондів ОННБ [4; 7; 23; 25; 26; 57; 61; 62].

Важливою формою для пізнання будь-якого явища, а особливо трагедії, є організація дискусій та проєктів, які дозволяють молоді висловити свої думки щодо Голодомору, його причин і наслідків, а також способів запобігання подібним трагедіям. Залучення учнів і студентів до громадської роботи, пов'язаної із

вшануванням пам'яті жертв Голодомору, наприклад, участь у комеморативних заходах, конференціях або благодійних акціях є надзвичайно дієвою формою формування політики пам'яті [5; 8; 9; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 60].

Заходи з вшанування пам'яті жертв Голодомору: хвилини мовчання, виставки, літературні вечори та інші події, що відбуваються не тільки щороку в листопаді, але й упродовж навчального року, є дуже важливим компонентом освітньо-виховного процесу. Надзвичайно важливою є багаторічна праця бібліотеки у справі упорядкування досліджень з теми голодів та Голодомору, що втілена в багатотомному виданні бібліографічного покажчика [25; 26].

Формування та вшанування пам'яті про Голодомор на Одещині в освітньо-виховному процесі важливе для збереження історичної правди та попередження подібних трагедій у майбутньому. Це допоможе учням і студентам розуміти і цінувати свою історію та культуру, а також розвивати сприйняття гуманітарних цінностей, які є важливими для мирного та справедливого суспільства. Вивчення історії Голодомору як частини світової історії та включення цієї теми в контекст глобальних голодоморів і прав людини є надзвичайно актуальним, особливо на сучасному етапі, коли Україна вкотре виборює свою Незалежність, а методи ворога дуже часто повторюють методи, які вже були використані в трагедії Голодомору.

Важливо, щоб пам'ять про Голодомор була живою і актуальною, щоб молоде покоління розуміло значення пам'яті, сприймало історію як частину своєї ідентичності та було готовим протистояти подібним трагедіям у сучасному і майбутньому.

Список використаних джерел

1. «Відгомін лихоліття: нестихаючий біль голодоморів»: кн. вист. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3041
2. «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації»: презентація посіб. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3462
3. «День відкритих дверей» в Одеській національній науковій бібліотеці. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3419
4. «Жнива скорботи»: електрон. вист. до Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3512

5. «Культурна спадщина Півдня України у часи воєн: захист спадку минулого заради мирного майбуття». Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4076
6. «Я серцем відчуваю вас...»: творча зустріч зі Святославом Огрєнчуком : анонс. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3427
7. 80-річчя Великої Трагедії: Голодомор 1932-1933 рр. в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=606
8. VI Міжнародна науково-практична конференція «Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в ХХ-ХХІ ст.: інтердисциплінарні підходи». Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3826
9. Благодійна акція. Газета «День» першою опублікувала книгу американського дослідника Джеймса Мейса про Голодомор в Україні 1932-1933 років. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=757
10. Відлуння лихоліття : спогади очевидців голодоморів 1932-1933 і 1946-1947 рр., а також періоду нацистської окупації, записані студентами іст. ф-ту ОНУ ім. І. І. Мечникова / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. етнол. студент. т-во (НЕСТ) ; редкол.: В. А. Кузнецов, В. Г. Кушнір, Н. О. Петрова. Одеса : [б.в.], 2014. 103 с. Режим доступу: <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/287669/default>
11. Відлуння національної трагедії. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2180
12. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Голодомор-геноцид як чинник руйнації традиційної культури українців». Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3898
13. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Голодомор-геноцид як чинник руйнації традиційної культури українців»: до 90-х роковин Голодомору 1932-1933 рр. Перший день роботи конференції. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3910
14. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Українська історична та культурна спадщина під час військової агресії РФ: досвід, виклики, загрози». Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3776
15. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Українська історична та культурна спадщина під час військової агресії РФ: досвід, виклики, загрози». Робота другої секції. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3801
16. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти». Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4274

17. Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти» : програма 23-24 серпня 2023 року, м. Одеса. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=4318
18. Геноцид як зброя у боротьбі проти української нації в ХХ-ХХІ ст.: інтердисциплінарні підходи: до 90-х роковин Голодомору-геноциду. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/img/novini_2022/3881/010.pdf
19. Година науковця «Злочини тоталітарного режиму: Голодомор 1932-1933 рр. в Україні як плата за Свободу». Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/img/novini_2019/2636/prog.pdf
20. Голодомор в історіографії. День науковця. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1561
21. Голодомор в Україні 1932-1933 років. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=247
22. Голодомор в Україні 1932-1933 рр. : бібліогр. покажч. / упоряд.: Л.М. Бур'ян, І.Е. Рікун ; редкол.: О.Ф. Богушанська, С.В. Кульчицький (відп. ред.), В. Мотика ; ред.: М.Л. Десенко, І.С. Шелестович ; ОДНБ ім. М. Горького, Ін-т історії України НАН України, Фондація українознавчих студій Австралії. Одеса; Львів, 2000. 525 с. Режим доступу: http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/sNaykVidan/6545.pdf
23. Голодомор як плата за свободу. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/img/novini_2019/2647/golodomor-yak-plata-za-svobodu-1.pdf
24. Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 жовт. 2016 р. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. музей «Меморіал жертв Голодомору», НАН України та ін. ; упоряд. Ю. Коцур ; відп. ред. Л. Гасиджак. Київ : Видавець Олег Філюк, 2017. 199 с. Режим доступу: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/881>
25. Голодомор в Україні. 1932-1933 рр. : бібліогр. покажч. / упоряд.: Л.М. Бур'ян, І.Е. Рікун. Вип. другий. Режим доступу: http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/sNaykVidan/129092.pdf
26. Голодомор-геноцид: термінологія – електронний каталог... Режим доступу: <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/IdNotice:434275/Source:default>
27. До 80-ї річниці Голодомору. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=847
28. До 80-річчя Голодомору 1932-1933 р. в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=788
29. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2647

30. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1285
31. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1558
32. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2242
33. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1855
34. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3035
35. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні та до 85-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні : програма тижня наук. кн., 20.11.2017 – 26.11.2017 рр. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/img/novini_2017/1855/programa-golodomora-tizhden.pdf
36. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні : анонс. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1849
37. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні : год. науковця : ZOOM-конф. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3509
38. До Дня пам'яті жертв голодоморів : [про сучасні дослідж. Голодомору на Одещині, набутий досвід та осмислення його наслідків розповідала Н. Петрова, канд. іст. наук, доцент каф. археології та етнології України ОНУ ім. І.І. Мечникова]. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=611
39. До Дня пам'яті жертв голодоморів та 90-х роковин Голодомору в Україні 1932-1933 рр. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3905
40. Жінки та Голодомор-геноцид: жертви, очевидиці, призвідниці : матеріали Другого симп. з нагоди 85-х роковин Голодомору-геноциду, Каліфорнійський штатовий ун-т, Фресно, 5 жовт. 2018 р. / The Press at California State University, Fresno ; під ред. Вікторії Малько. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2019. 149, [1] с. Режим доступу: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/6240>
41. Зустріч з Наталією Дзюбенко-Мейс. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2565
42. Зустріч з Наталією Дзюбенко-Мейс. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2572
43. І дзвонить пам'ять в наші душі... До Дня пам'яті жертв голодоморів та 90-х роковин Голодомору в Україні 1932-1933 років. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3921

44. Їдло 33-го : слов. голодомору / зібрав і упорядкував Олекса Різників ; вступ. слово Сергій Ківалов. – Одеса : Юрид. літ., 2003.– 168 с. Режим доступу: <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/notices/index/54142/default>
45. Книга про Голодомор відзначена премією Cundill History Prize. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=2193
46. Кушнір В.Г., Петрова Н.О., Поломарьов В.М. У скорботних 1932-1933 роках. Одеса : Вид-во КП ОМД, 2008. 298 с.
47. Марочко В. І., Мовчан О. М. 1932-1933: хроніка Голодомору в Україні / Василь Іванович Марочко, Ольга М. Мовчан ; передм. Владислав Верстюк. Київ : КЛЮ, 2020. 292, [2] с. Режим доступу: <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/8487>
48. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Міждисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду» (Київ, 19 листопада 2020 р.). Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/img/novini_2021/3370/zbirnik-konferenciyi_golodomor_idg-1.pdf
49. Міжнародна науково-практична конференція «Україна: історія, культура, ідентичність». Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3358
50. Одеська національна наукова бібліотека. До Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні : день науковця «Голодомор в історіографії». Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/img/novini_2016/1561/programa-den-naukovcya-1.pdf
51. Одеська національна наукова бібліотека ім. М. Горького. Трибуна науковця : до Дня пам'яті жертв голодоморів в Україні. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/img/novini_2014/144/program.pdf
52. ОННБ у дзеркалі ЗМІ: листопад 2022 року... В Одесі презентували библиографический указатель «Голодомор в Украине 1932-1933 годы» // ТРК «Град». – 28 листоп. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3918
53. ОННБ у дзеркалі ЗМІ: січень 2023 року... «І дзвонить пам'ять в наші душі...» : [до 90-х роковин Голодомору 1932-1933 рр. в ОННБ відбулася Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю «Голодомор-геноцид як чинник руйнації традиційної культури українців»] / В. Генік // Чорномор. новини. 2023. № 3 (12 січ.). С. 1, 3. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3969
54. Петрова Н.О. Цифрові технології в процесі формування джерельної бази та фіксації спогадів свідків Голодомору на Одещині. «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» :

- матеріали наук. конф. «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 20-26.
55. Петрова Н. Спогади свідків Голодомору на Одещині як джерело дослідження злочинів тоталітарного режиму проти українців // Голодомор та голоди ХХ ст. в Україні: Україна пам'ятає – світ визнає! Мюнхен ; Тернопіль. 2022. Т. 14. С. 253-261.
 56. Петрова Н. Спогади свідків Голодомору на Одещині як джерело дослідження злочину тоталітарної системи проти української культури // Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю 11 – 12 черв. 2020 р. / наук. ред. Т. Єщенко. Львів, 2020. С. 344-347.
 57. Поповнення фонду наукових історичних видань : нова наук. пр. Ін-ту дослідж. Голодомору Нац. музею Голодомору-геноциду. Режим доступу: http://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3352
 58. Презентація навчального посібника для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації». Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3438
 59. Про голодомори мовою живопису. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=1856
 60. Програма Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Українська історична та культурна спадщина під час військової агресії РФ: досвід, виклики, загрози». Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=3789
 61. Розсекречена пам'ять : декада наук. кн. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=430
 62. Трагедія Великого голоду 1932-1933 рр. Просвітницька місія Бібліотеки. Режим доступу: https://odnb.odessa.ua/view_post.php?id=425

Ганна КАЧУРЕНКО,

студентка IV курсу факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

Форми репрезентації та популяризації знань про Голодомор на прикладі мистецтва та креативних індустрій

Репрезентація знань про Голодомор через мистецтво і креативні індустрії є надзвичайно актуальною у сучасному суспільстві. Мистецтво виступає як потужний канал передачі історичної інформації, активно використовуючи емоційну силу образів для відтворення драматичних подій минулого. Важливо також додати, що мистецтво стає потужним засобом збереження пам'яті та вшанування жертв цієї страшної трагедії. Сприйняття подій через художні твори дозволяє глибше осягнути їх вплив на життя людей та суспільство. Крім того, креативні індустрії, такі як веб-ресурси та мобільні застосунки, розширюють можливості популяризації знань та залучення аудиторії будь-якого віку.

Розглядаючи картини Казимира Малевича «Три постаті», «Поневолена Україна» і «Людина, що біжить», стає очевидним їх символічний характер. Малевич використовував абстракцію та візуалізацію символів, щоб передати трагічний сенс Голодомору. Його твори розкривають болючу тему голоду як важливого фактору української історії. Вони символізують убивство звичайних людей [6; 7].

Одну з найвідоміших картин про Голодомор створив Віктор Цимбал. Картина «Рік 1933» – символічно-експресивна. На тлі небесного простору – зморена голодом мати з дітям у польоті через темні хмари до світлих небес. Композиція перегукується з картинами, де зображено Вознесіння Ісуса чи Успіння Матері Божої італійських митців доби Відродження [3; 5].

Михайло Дмитренко написав картину «1933». На полотні зображено жертву Голодомору та його вбивць. Дмитренко в символічний спосіб порівнює жертву голоду, яка спочиває під землею, і комуністичний режим, що знаходиться вгорі, його втілю-

ють трое активістів, які перевозять мішки із сконфіскованим збіжжям під звуки акордеону. Жертвою голоду, по якій їде віз, є молодий працездатний чоловік. Композиційно Дмитренко протиставляє два світи: жертв і вбивць, смерть і життя [5; 7].

Картина «Земля» Богдана Певного використовує символіку землі як важливого ресурсу та показує, як вона була поневолена та зневажена, що відображує криваву реальність Голодомору. На картині – реалістичне зображення жінки, що припала до землі. Композицію і образ запозичено з кадру одойменного фільму О. Довженка [5; 7].

Жіночий погляд у репрезентації Голодомору має особливо вагомий характер, оскільки жінки відігравали важливу роль у ті страшні роки. Картини Ніни Марченко «Дорога скорботи», «Діти Голодомору» та «Мати 1933-го», а також роботи Ліди Боднар-Балагутрак «Розп'яття» та «Ікона № 18» відображають образи сильних жінок, які долали випробування голодом та боролися за виживання своїх сімей. Ці роботи відображають страждання та втрати в українському селі [4; 7].

З розвитком технологій і віртуального простору креативні проекти також набувають великого значення для популяризації знань про Голодомор. Проекти, такі як сайт-ресторан «Uncounted 1932.2022» та мобільний застосунок «Track Holodomor History», створюють можливості для широкої аудиторії вивчати та розуміти події Голодомору через інтерактивність, візуалізацію та особистий досвід взаємодії з історичною інформацією через креативні проекти.

Проект Української академії лідерства сайт-ресторан «Uncounted 1932.2022» відображає жакливу реальність, у якій перебували українці у період штучно створеного голоду (1932-1933 рр.) і яку переживають тепер, коли Росія розв'язала в Україні повномасштабну війну. На сайті представлені страви часів Голодомору, де вказано їх ціну, але зрозуміло, що не в грошових одиницях – це свідчення тих, кому пощастило витримати страшний голод, а також розповіді нащадків-студентів, які готували страви за рецептами своїх прабабусь і прадідусів, вкладаючи в них пам'ять про сімейну трагедію [2].

Мобільний застосунок «Track Holodomor History», створений Музеєм Голодомору, залучає молоде покоління через інтерактивний підхід та використання сучасних технологій ознайомитися з історією Голодомору 1932-1933 рр. Це допоможе поглибити сприйняття і розуміння історичних подій [1].

У підсумку, вивчення ролі мистецтва та креативних індустрій у репрезентації та популяризації знань про Голодомор розкриває важливі аспекти взаємодії між історією, культурою та сучасністю. Аналізуючи картини, створені на згадану тему, ми сприймаємо глибокий зміст та емоційну складність трагічних подій минулого. Образи стають мостами між минулим та сучасністю, допомагаючи нам зберегти пам'ять про жертви Голодомору та віддати їм належне. Популяризація інформації через креативні проекти демонструє, як технології сучасного світу допомагають зблизити минуле та сьогодення. Ці інтерактивні ініціативи роблять історію більш доступною та зрозумілою для різних поколінь, надаючи можливість кожному особисто відчувати історію Голодомору через власний досвід.

Список використаних джерел

1. Track Holodomor History. *Національний музей Голодомору-геноциду*. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/proekt/track-holodomor-history/> (дата звернення: 15.08.2023).
2. «Uncounted 1932.2022». *Сайт-ресторан*. URL: <https://uncounted.ual.ua/> (дата звернення: 15.08.2023).
3. 1933 рік // *Національний музей Голодомору-геноциду* URL: <https://holodomormuseum.org.ua/tema-pro-holodomor/1933-rik/> (дата звернення: 15.08.2023).
4. Голодомор 1932-33 років: очима українських художників – колекція плакатів і картин. *U.S.-Ukraine Business Council (USUBC)*. URL: <https://www.usubc.org/site/gallery/HOLODOMOR-THROUGH-THE-EYES-OF-UKRAINIAN-ARTISTS> (дата звернення: 15.08.2023).
5. Даревич Д. Голодомор із перспективи мистецтва. *Критика*. 2008. Т. 7/8. С. 129–130. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/holodomor-iz-perspektyvy-mystetstva> (дата звернення: 15.08.2023).
6. Де серп і молот, там смерть та голод. *Національний музей Голодомору-геноциду*. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/tema-pro-holodomor/de-serp-i-molottam-smert-ta-golod/> (дата звернення: 15.08.2023).
7. Мати 1933-го. *Національний музей Голодомору-геноциду* URL: <https://holodomormuseum.org.ua/tema-pro-holodomor/mati-1933-go/> (дата звернення: 15.08.2023).

Лілія ЧИЖ,

завідувач відділу науково-методичної
та пам'яткоохоронної роботи,
старший науковий співробітник
Черкаського обласного краєзнавчого музею,
м. Черкаси, Україна

Зниклі церкви міста Черкаси

Культурна спадщина кожного народу – це сукупність успадкованих сучасниками культурних цінностей від попередніх поколінь. Це джерело життя, з якого надихається кожна нація, кожен народ і без чого неможливий успішний розвиток держави.

Черкащина багата історією, самобутньою духовною культурою. Мешканці краю з давніх часів з особливою шаную ставилися до віри батьків, зводячи храми для очищення душі. «Віра – це вічний еліксир життя, сили та впливу на імпульс думки» (Наполеон Гілл). Духовне спілкування додає сил і наснаги долати складний життєвий шлях.

В історії храмовбудівництва був період випробувань. Десятиліттями духовне будівництво не підтримувалось. Нові храми не будувалися, а старі – руйнувалися, деякі назавжди. Святині переставали будуватися під будинки культури, комори для зерна, склади, спортивні клуби. Церковні раритети реквізувалися, священників без суду і слідства кидали у тюрми й табори. Поставало чимало руїн храмів, руйнувались душі.

Про приходську церкву Покрови Пресвятої Богородиці відомо небагато. Знаходилася вона в районі Казбету, на теперішній вулиці Університетській, яка раніше називалася Крайньою, Лісною, а потім – Воровського (до 1996). Парафія Покровської церкви була бідною. У 1944 р., після звільнення Черкас від німецької окупації, на прохання жителів міста в церкві відновилися богослужіння, але у 1950-х роках приміщення відібрали і церкву зачинили остаточно.

Історію шістнадцятирічного існування Георгіївської церкви детально досліджував талановитий черкаський краєзнавець Ю. Є. Маринівський [3]. У Черкасах, як і в інших містах Ро-

сійської імперії, в період Першої світової війни у 1914-1918 роках розміщувалися шпиталі. Варто зазначити, що на той час у місті вже функціонувало військове кладовище, яке розташовувалось у передмісті Зацариному, що починалося від вулиці Надпільної у бік залізничного вокзалу, поряд із приходським кладовищем Свято-Миколаївського собору (район території тодішнього Першотравневого парку). До речі, вперше вулиця Надпільна згадується в 1884 р. Називалася так, тому що була крайньою і проходила попід полем. З 1916 р. мала назву Надпільно-Польова. В 1926 р. вулицю перейменовано на честь Феофана Ільїна, керівника комуністичного батальйону ім. Спартака, який у 1918-1919 роках вів бої проти армії УНР та військ гетьмана П. Скоропадського. Під час німецької окупації в 1941-1943 роках вулиця називалась Гайдамацькою. 22 лютого 2016 р. вулиці Надпільній повернуто історичну назву.

У 1916 р. міська дума прийняла рішення про передачу будівлі колишньої покійницької на Соборно-Миколаївському кладовищі під церкву – «пам'ятник имени Святого Георгия в память павших воинов». У грудні 1916 р. на свій запит комітет із будівництва отримав телеграму від головного протоієрея південно-західного фронту, де йшлося про офіційний дозвіл на будівництво на військовому кладовищі в Черкасах Георгіївського храму. Фінансів для будівництва та облаштування церкви не вистачало, тому у вересні 1917 р. комітет із будівництва звернувся по допомогу до усіх жителів міста Черкаси, розіславши підписні листи. Церкву Святого Георгія добудували, буквально, «всім світом, збираючи кошти». Так будівництво православного храму стало «делом всего города без оглядки на національність и религиозную принадлежность». 7-го жовтня 1917 р. Георгіївський храм було освячено. Унікальною спорудою церква не була, але мала багатий позолочений іконостас.

Часи змінювалися, у 1930-х роках скидалися на землю куполи та дзвони як злісні пережитки минулого в радянській дійсності. Не став винятком і Георгіївський храм (1933) [3].

Історія Свято-Миколаївського собору починається з 1693 р., коли з благословення митрополита Варлаама (Варлима) Ясинського було освячено місце під будівництво собору Черкаської єпархії. Храм був дерев'яний, мав три куполи у стилі козацького бароко. Розташовувався він на розі сучасних вулиць Дашковича та Хрещатик. Священнослужитель, краєзнавець, історик Лаврен-

тій Іванович Похилевич (1816-1893) описує споруду так: «Соборная Николаевская (церковь) деревянная очень давняя. Из визит за 1740 и 1741 годы Мошенского деканата видно, что она построена в 1717 г., но перед тем, еще в 1693 году, была заложена и освящена, по благословиению митрополита Варлаама Ясинского, протопопом Кириллом Криницким» [7].

У середині XIX століття, в зв'язку з прийняттям нового генерального плану міста, церкву було вирішено перенести на центральну площу (нині тут будівля Черкаської облдержадміністрації). Будівництво велося за кошти місцевого мецената Колодочки і закінчено 1864 р. Будівля була кам'яною, з цегляними арками та трьома дерев'яними банями (одна з яких більша), перенесеними зі старого храму, з великим центральним куполом. Поруч знаходилася дзвіниця з гострим шпилем у псевдоготичному стилі. Фасадом церква виходила на Старочигиринську вулицю (нині бульвар Шевченка), вівтарною частиною – на Дахнівську (нині Хрещатик). Престольне свято відзначалося 19 грудня. Вся площа отримала назву Соборної, поряд розташовувалися торгові ряди, складські приміщення та приватні будинки. Церква мала 95 десятин землі на митниці. Настоятелем був Василь Іванович Кудрицький, кандидат богослов'я. Тоді собор мав одну з найбільших парафій у Київській губернії, а Черкаський повіт посідав перше місце у губернії за надходженнями до церковної скарбниці. Одним із пунктів доходів церкви були кошти за заповітом штабс-лікаря Андрія Розтопоровського. Собор мав власний міський цвинтар, який знаходився на місці сучасного Соборного парку. Тут ховали людей усіх віросповідань, навіть мусульман. Пізніше тут збудували цвинтарну Свято-Успенську церкву та військову Свято-Георгіївську.

Як свідчить протокол засідання президії Шевченківського окружного виконкому від 30 липня 1930 р., зібрано 3517 підписів громадян, які зголосилися на закриття храму і передачу будівлі під музей. Окрім цього, у протоколі зазначається занепокоєння відділу освіти присутністю релігійної будівлі по сусідству з будівництвом корпусу інституту: «Це неможливо. Це ускладнює нормальну роботу останнього». 1931 р. з храму зняли куполи, а будівлю переобладнали під господарські потреби. За однією з версій, у роки Другої світової війни у храм потрапив снаряд, який суттєво зруйнував його. За іншою – снаряд зруйнував лише дзвіницю, а саму церкву підірвали радянські війська, щоб позбавити воро-

га спостережного пункту. Після війни релігійна громада клопоталася про передачу їй залишків храму. Уповноважений ради у справах православних церков при виконкомі Черкаської обласної ради пропонував або задовольнити клопотання, або визнати приміщення непридатним для масових зібрань. 20 лютого 1945 р. спеціальна комісія прийняла акт про знесення будівлі (акт підписав секретар виконкому Мурніков). У ньому зазначалось: «Існуюче приміщення колишньої Соборної церкви фактично не існує, є лише окремі стіни, не з'єднані між собою, які мають численні тріщини та загрожують обвалом, що може стати причиною нещасних випадків...» [4].

Будівлю храму було знищено в 1946 р. Відомо про три спроби його зруйнування. Першу спробу здійснено 6 квітня о 16.00: військові підірвали п'ять снарядів, закладених у храм, але будівля вистояла. Друга спроба відбулася 24 червня, о 19.00, теж п'ятьма зарядами, але храм і тоді не був повністю зруйнований. Лише після третьої спроби (за участі начальника Черкаського гарнізону) храм перетворився на купу цегли.

Пізніше на цьому місці стояв пам'ятник Сталіну (знесений 1953 р.), нині – будівля національного банку.

Цікавою є історія Свято-Троїцького кафедрального собору - головного кафедрального собору Черкаської єпархії Православної церкви України. Перша козацька дерев'яна церква була збудована у 1670-х роках на території старого черкаського Подолу. Зведення розпочалося 1671 р. з благословення і освячення тодішнього київського митрополита Йосипа Нелюбовича-Тукальського. Будівля мала гострі бані, схожі на мінарети (в ісламській архітектурі – баштоподібна культова споруда при мечеті), та видовжені вікна з елементами османського стилю. Храм простояв довгий час, допоки сам не почав руйнуватися.

На місці старого храму 1745 р. збудували новий, також дерев'яний, у бароковому стилі. Церква була головною у місті, мала у володінні землі, а у своїй парафії – заможних міщан із Митниці. У 1820-х роках значення церкви меншає, заможне українське населення переселялося з Подолу на високу місцевість, Митниця заселялась євреями. Із середини XIX століття храм почав саморуйнуватися.

У 1861 р. було профінансовано будівництво нової церкви, на пагорбі (близько 6 тисяч карбованців сріблом: 4 тис. із міської казни та 2 тис. – пожертвування). 1864 р. храм освятив митро-

полит Київський Арсеній. Церква отримала наділ у 76 десятин землі на Митниці та щорічне фінансування у 345 карбованців з міського бюджету. Невдовзі при ній була відкрита парафіяльна двокласна школа. На подвір'ї церкви знаходився цвинтар, на якому ховали священників.

Черкаський письменник Олександр Лебеденко у своїй повісті «Перша Міністерська» дав опис старої церкви першої половини ХХ століття: «Церква Святої Трійці стоїть одноосібно на високому мисі, показуючи усьому горбатовському Придніпров'ю різьблену огорожу. Від міста до церкви веде курний, хоч і потужний камінням шлях, а біля огорожі ліворуч та праворуч збігають униз рівчасті розкуйовджені провулки, якими навесні бурлять потоки і які взимку вкриті кучугурами в сажню. Борти у церковного пагорбу рівні, неначе хто їх ножом зрізав з трьох сторін і цупким дерном укріпив круті, показні схили. У підніжжі кільцем - хачі терену і будяків, щоб нікому не заманулося лазити церковними схилами. Нижній паркан ледве встигає за поворотами й рівчачками, він прогнів, позеленів і покосився під тягарем зелені бузини, глоду і перського бузку» [2].

У 1933 р. церкву пограбували та понівечили, а невдовзі закрили. Службу відновили в період німецької окупації у роки Другої світової війни. Настоятель отець Василій допомагав сиротам і партизанам, після окупації церковна громада опікувалася місцевими шпиталями, утримуючи обслугу лазарету. Радянська влада спочатку звинуватила священника у співпраці з нацистами, але після з'ясування усіх обставин представила навіть до урядової нагороди. Церква діяла, однак тиск з боку влади на неї був величезний. Церква мала 3 престולי, відповідно - 3 храми. Для вивчення релігійної ситуації до Черкас відправили Фролова, уповноваженого у справах Руської Православної церкви при Раді міністрів СРСР у Київській області, який написав у своєму звіті: «Троїцька церква розміщена на крутому високому схилі, на окремії, ізолюваній від інших, садибі. Звідси на навколишню місцевість відкривається дуже живописний краєвид. На низинному березі розмістилося, як на долоні, старе місто, що омивається водами сивого Дніпра. Увечері важко розрізнити труби низеньких будівель від труб пароходів, що проходять рікою. Таке враження, ніби нижнє місто пливе...» [2].

Після доповіді Фролова храм деякий час ще проіснував, але 1956 р. все ж таки був закритий. Будівлю передали міському

спортивному товариству, а церковну громаду зняли з реєстрації як таку, що не має власного приміщення. Дорогоцінні предмети передали на користь держави, ікони спалили, хрести з куполів зняли. 1961 р. будівлю взагалі зруйнували за допомогою вибухівки, адже на її місці планувалося звести Пагорб Слави. Сучасна будівля церкви зводилась у 1980-х роках і була освячена 1991 р. [10].

Храми є не тільки символами спасіння душі, а й частиною культурної спадщини України як сукупності успадкованих від попередніх поколінь матеріальних і духовних надбань, що зберегли автентичність та відтворили традиції. Збереження архітектурної спадщини є основою і джерелом спадкоємного розвитку архітектури та необхідною передумовою соціокультурного поступу кожної нації.

Вивчаємо та бережемо історію, традиції, культурні цінності українського народу для нащадків.

Список використаних джерел

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репр. відтворення вид. 1913. Київ ; Львів. 1990. 720 с.
2. Лебеденко О. Первая министерская. Москва : Изд-во писателей в Ленинграде, 1934. 272 с.
3. Мариновський Ю. Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 р. Черкаси : Мефіс, 1997. Кн. I. 207 с.
4. Мокрий В. Церква в житті українців. Львів; Краків; Париж : Просвіта, 1993. 106 с.
5. Описание русских обителей : путеводитель. Москва : Изд. Братства русских обителей, 1834. Ч. I. 112 с.
6. Перелік визначних пам'яток історії та культури, що потребують першочергового відтворення. Пам'ятки України. Київ, 1999. Ч 1. 106 с.
7. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях и селах, местечках и городах в пределах губернии находящихся. Киев : Тип. Киево-Печерской лавры, 1864. 763 с.
8. Довідник «Весь город Черкассы» : справ. кн. / под. ред. М. О. Айзенштайна. Черкассы : Тип. Х. Раздольского, 1911.
9. Свято-Миколаївський собор. *Хроніка*. 2001. 7 листоп.
10. Южно Б. Черкаські місторії. Мандрівка у часі від Соснівки до Кривалівки. Черкаси : Брама-Україна, 2011. 264 с.

Юрій ГРИЦЕВИЧ,

кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри історії та культури української мови
факультету філології та журналістики
Волинського національного університету імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

**Словник говірки села Млинок,
Вараського району, Рівненської області**

«Літературна мова й діалекти неоднаково віддзеркалюють пізнаний людиною світ: діалектне мовлення як симбіоз мови й культури розкриває інші – невідомі літературній мові – аспекти людського світобачення, пояснює унікальні явища матеріальної та духовної культури, традиції й особливості світосприйняття», – зауважила мовознавець Т. Ястремська [5, с. 1]. У контексті окресленої вище проблеми нам особливо імпонує думка Г. Кобиринки, старшого наукового співробітника відділу діалектології Інституту української мови НАН України, яка цілком справедливо пріоритетним у дослідженні діалектного мовлення вбачає лексикографічний аспект: «Діалектні словники – це те джерело інформації, яке буде показувати наші витоки, глибину нашу, нашу історичну і культурну пам'ять, наші зв'язки у слов'янському світі, і тому до створення таких словників нас закликає саме життя», адже «багатство і широта мовних явищ, які є в діалектах, у десятки разів перебивають ту кількість мовних одиниць, які є і з якими працюють дослідники літературної мови» [4, с. 113].

Солідаризуємось із поглядами О. Євтушка про те, що «Рівненщина належить до дуже багатих і цікавих регіонів України, де збережено оригінальні зразки етнокультури, побуту, народної творчості, місцевих говірок. Вона приваблює увагу вчених різних профілів. Наші говірки у своїй сукупності становлять один з найбільш архаїчних діалектних континуумів загальноукраїнської етномовної території. Це своєрідний мовний ландшафт, що дозволяє простежити історичні тенденції формування і розвитку лексики, реконструкцію її давніх лексико-семантичних груп. Тут перехрещуються мовні системи середньополіських і захід-

нополіських говірок північного наріччя та волинського говору південно-західного наріччя. Тому лексика регіону відзначається багатомірністю і великою евристичною цінністю. Край, наче невичерпна криниця, пульсує різнобарвними джерелами лексичного багатства» [1].

Мета пропонованого дослідження – репрезентувати фрагмент словника говірки с. Млинок, Вараського району, Рівненської області.

Результати дослідження. Історико-краєзнавчий блог про минуле історичного Заріччя подає такі відомості: «Найдавніша документальна згадка про село Млинок припадає на 1885 рік. Початку поселення носило назву Мала Борова й належало поміщику Антону Кришевському. За переказами старожилів, житель села Архип із невідомих причин був вигнаний за межі поміщицького маєтку. Оселився він на околиці села Більська Воля теперішнього Володимирецького району. Там він збудував водяний млин на Стирі. Пізніше в маєтку відбулися певні зміни. І цей чоловік пливе разом із млином по Стиру і оселяється поблизу села. Зараз місце його зупинки називається Хатище. До цього часу на старому руслі Стиру, де стояв млин, залишилося будівельне дерево. Обробляючи свої поля, селяни часто виорюють там цеглу. Пізніше назва від млина поширилась і на все село. І Мала Борова отримує назву Млинок. Значні зміни в житті села відбуваються на початку ХХ століття, після Столипінської аграрної реформи, коли масово утворюються хутірські господарства. У цей час жителі села починають освоювати лісисто-болотисті околиці Млинка, придатні для обробітку. Починають заселятися такі окраїни села, як Малинне, Сувакове, Смихи, Ткачова та інші. Згодом у Млинку нараховується 54 двори, у яких проживало 405 жителів (запис Свято-Миколаївського храму села Борове 1906 р.). Пізніше село Млинок належало польському поміщикові Богурському, який жив у Варшаві. У Млинку в панському маєтку жила його донька Марія, яка і вела батькове господарство. Поблизу маєтку розміщала поліційна управа – постерунок і школа. Навчання в школі велося польською мовою й було безплатним. Однак через недостатнє матеріальне становище більшість селян залишилися безграмотними» [3].

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 722-р «Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад Рівнен-

ської області» сформовано нову територіальну основу місцевого самоврядування. Село Млинок, яке раніше було в складі Зарічненського району, внаслідок об'єднувчих процесів, спричинених реформою децентралізації, тепер входить до складу Зарічненської територіальної громади (з адміністративним центром в однойменному селищі міського типу) новоутвореного Вараського району, Рівненської області [2]. Типові мовні особливості місцевої говірки дають підстави класифікувати її як західнополіську. Джерельну базу роботи становлять записи з фондів Західнополіського ономастико-діалектологічного центру, осередок якого знаходиться на факультеті філології та журналістики ВНУ імені Лесі Українки (м. Луцьк, вул. Винниченка, 30а, авд. 306).

Фрагмент словника говірки с. Млинок, Вараського району, Рівненської області

БЕРЕМНЄ [берéмн'є] - 'а, с. 'оберемок'. *Принесі берéмн'є кв'ітцв, да поста́вимо у ва́зу.*

БУЛЬБАНИКИ [бул'ба́н'ік] -ув, мн. 'деруни'. *На об'і́д бу́дут бул'ба́н'ік'і.*

ВИШКІ [ві́шк'і] -шок, мн. 'горище'. *Отáм, на ві́шках, лежі́т бага́то с'іна.*

ВИЛКОВИЩЕ [вилко́вищче] -а, с. 'молоде дерево, з якого роблять вила'. *Во́з'ми вилко́вищче і зроби́ вилк'і.*

ГОНДЕ [го́н'д'е] присл., 'тут'. *Го́н'д'е лежа́в му́й капел'у́шок.*
ГОНКА [го́нка] -и, ж. 'система багатьох полів'. *На дру́гуй го́нци посади́ли два по́л'а бу́л'би.*

ДРАНКА [дра́нка] -и, ж. 'дошка для нарізання продуктів'. *Купи́ла ету дра́нку за три́дцат' гри́вн'ув.*

ДРАЯТИ [дра́йати] -йу, -йеш, недок., 'щось ретельно мити'. *Тре́ба ха́ту до́бре відра́яти, бо за́втра нед'і́л'а.*

ДУРБЕЦАЛО [дурбе́цало] -а, ч. 'дурний; людина, яка говорить багато, але не по суті справи'. *В'ін вже такий дурбе́цало, і де таких земл'а берé?*

ЖЕРДИ [же́рди] -ей, мн. 'огорожа'. *Тре́ба буде пе́ред Па́скою покраси́ти же́рди.*

ЗАТИРКА [за́тирка] -и, ж. 'кисіль із ягід'. *Ба́ба наварі́ла тако́йі сма́чної за́тирки.*

ЗИРИТИ [зі́рити] -'у, -иш, недок. 'пильно дивитися'. *А в'ін так і зі́рит', коли́ д'ід принесе́ йому́ цукéрок.*

КАБЖА [кабжа́] -и, ж. 'шафа для одягу'. *На дру́гому по́верс'і йе дв'і кабж'і.*

КАЧАЛКУВАТИ [качалку́вати] -йу, -йеш, недок. 'бити'. *Йакшчо не б́удеш сл́ухатис'а менé, то одкачалку́йу.*

КРИШАН [криша́н] -а, ч. 'маленький кубик картоплі'. *Шос' ти ма́ло кришани́в поклáла в суп.*

ЛЕЙБУШ [лейбуш] -а, ч. 'безвідповідальна людина'. *Той Макси́м таки́й лейбуш.*

ЛУХАЧІ [лухач'і] -і́в, мн. 'лохина; Vaccínium uliginósum'. *Éтого ро́ку ми назбира́ли багáто лухачі'в.*

ЛЯТО [л'ато] виг. 'використовується на позначення здивованості'. *Л'ато переверши́ло во́но вс'і оч'ікуван'а.*

МОСНИЦА [мосни́ца] -и, ж. 'основа воза'. *Тре́ба вже помин'ати мосни́цу, бо та вже стара́.*

ОСМОЛ [осмо́л] -у, ч. 'суха деревина з великою кількістю смоли'. *Йі́хав по дорóз'і, да наруба́в осмо́лу.*

ПОЗАЛІТЮСЯ [позал'іт'ус'а] присл. 'минулого літа'. *Позал'іт'ус'а ми булі́ в бабу́с'і.*

ПРИНЯТИ [прин'ати] -йу, -йеш, док. 'прибрати'. *Скóро тре́ба б́уде прин'ати хáту.*

РУЗОРА [рузо́ра] -и, ж. 'заглибина між двома сусідніми полями, грядками'. *Як поса́димо мо́ркву, то тре́ба б́уде в'ідкопати рузо́ру.*

СПИВЗИТИ [співзвити] -'у, -иш, док. 'вкрасти'. *В'ін не таки́й, в'ін не м'іг співзвити.*

СТРАМИНА [страми́на] -и, ж. 'драбина'. *Шчо́б віл'і́зти на ві́шк'і, тре́ба ста́вити страми́ну.*

ТЕЛИШ [тели́ш] -а, ч. 'частина колоди'. *Нар'і́зали ми з та́том телиши́в, шчо́б взі́му бу́ло те́плó.*

ТИЛУШКА [тилу́шка] -и, ж. 'корова'. *Вста́йем ра́но і женéм па́сти тилушо́к.*

ТУПІРУ [туп'іру] присл. 'зараз'. *Туп'іру́ йа с'і́да́йу робі́ти уро́ки.*

ЦЕДИЛКА [цеди́лка] -и, ж. 'марлева тканина для проціджування чого-небудь'. *В'і́з'му цеди́лку шчо́б перетéрти йáгоди.*

ЦИБАХІ [цибах'і] -ів, мн. 'зелена цибуля'. *Накри́шим цибах'і́в да зал'е́м смета́но́у, ото́ смакота́.*

Висновки. Отже, спроба дескрипції словникового складу говірки села Млинець дозволяє говорити про тематичне розмаїття назв, пов'язаних із реальним повсякденним побутом поліщуків. Наведений вище словник, звичайно ж, не претендує на ви-

черпність фіксації. Автор упевнений, що подальші наукові студії із залученням ширшого діалектного контексту слововживань забезпечать вищий ступінь повноти розкриття словникового репертуару й точності опису значення слів.

Список використаних джерел

1. Євтушок О. Спостереження над лексикою говірок Рівненщини [Електронний ресурс]. URL: <http://kulturamovuy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-47-24.pdf> (дата звернення: 05.08.2023).
2. Заріченська територіальна громада [Електронний ресурс]. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada/4493/composition> (дата звернення: 01.08.2023).
3. Заріччя: З історії села Млинок [Електронний ресурс]. URL: http://zarichchia.blogspot.com/2015/06/blog-post_34.html (дата звернення: 31.07.2023).
4. Кобиринка Г. С., Яценко Н. О. Пленум Наукової ради «Українська мова» «Українська діалектна лексикографія на тлі лексикологічних та лінгвогеографічних студій» (29 листопада 2013 року, Київ). *Укр. мова : науко-теорет. журн. Ін-ту укр. мови НАН України*. 2014. № 2. С. 112–117.
5. Ястремська Т. О. Лексико-семантичне моделювання українського діалектного простору : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2021. 40 с.

Дмитро КОБЗАР,

магістр середньої освіти (Історія, Правознавство),
головний архівіст Державного архіву Кіровоградської області,
м. Кропивницький, Україна

Основні тенденції заснування культурно-освітніх закладів у місті Єлисаветграді в кінці XIX – на початку XX століть

Серед численних соціальних інститутів, які здійснюють функції збереження національної пам'яті, архівам, бібліотекам і музеям належить особлива роль: як соціальні багатофункціональні спеціальні установи вони покликані збирати, зберігати, досліджувати та надавати у суспільне користування історико-культурні джерела, історичні артефакти, які є свідками розвитку суспільств у його багатьох вимірах. Через усталені в соціогуманітарній сфері різних країн метафори – «скарбниці пам'яті нації», «будинки пам'яті», «сховища пам'яті», «суспільні інститути пам'яті» – суспільством оцінено значущість діяльності цих установ.

Разом з тим, ми маємо змогу говорити і про регіональну специфіку цієї проблематики в контексті дослідження мікроісторії у локальному вимірі як найперспективнішої площини для дослідження глобальних процесів нашої Батьківщини. У цьому випадку місто Єлисаветград кінця XIX-початку XX століть є чудовим прикладом для вчених, які беруть за основу методологію школи «Анналів», представники якої зацікавили своїх колег з наступних поколінь за межами Франції у дослідженні як історії всіх видів зв'язків у суспільстві (включаючи повсякдення), так і вищезгадану регіоналістику.

Дослідженням цієї теми займалися такі вчені, як О. Люта, О. Філоненко, О. Коваль, Т. Печериця, Л. Дубровіна та інші.

Говорячи на тему просвітницької діяльності у межах міста Єлисаветграда, ми не можемо не згадати конкретних персоналій, які взяли найактивнішу участь у генезисі та метаморфозах установ, спрямованих на захист нашої духовної спадщини. Особливу увагу привертає постать Павла Захаровича Рябова як людини чималих талантів та інтересів (землемір, історик, етно-

лог, археолог, краєзнавець, дослідник чумацтва та громадський діяч). За його активної участі та принципової позиції щодо плечання просвітництва, спільно з іншими ентузіастами, було підтримано діяльність цілого ряду культурних установ, спрямованих на захист та примноження освітянських та культурних традицій нашого регіону. До таких належали: Товариство поширення грамотності та ремесел, ремісниче училище, численні гуртки самоосвіти, безкоштовна народна бібліотека-читальня, краєзнавчий музей та інші [11, с. 8-9].

До 1895 р. в Єлисаветграді (значний економічний та культурний центр Півдня українських земель) існувало всього декілька бібліотечних закладів. Звичайно, вони були забезпечені певним книжковим фондом та дозволяли забезпечити необхідною інформацією деякі прошарки суспільства (насамперед, підприємців та дворянство), що мали кошти на користування та достатньо часу та інтересу до науки). Але актуальною була проблема саме відсутності безкоштовної народної бібліотеки, яка б задовольняла незахищені категорії населення, серед яких виділялося бідне міщанство, робітники та вихідці з сільського населення. Питання щодо її відкриття неодноразово порушувалося та обговорювалося у місцевій пресі, що в результаті і призвело до її відкриття колом небайдужих ентузіастів [9, с. 37-38].

Звичайно, внесок містян з активною громадською позицією є вагомим та вартим уваги як дослідників, так і нащадків. Але ми не маємо права забувати і про роль Єлисаветградської міської думи в розвитку установ культурно-просвітницького характеру. Попри неоднозначність тогочасних реалій (епоха царизму з його шовіністичним ставленням до українського народу та наявні елітаристські тенденції в питанні доступу до установ з боку більшості непривілейованого населення) небайдужі до духовної спадщини нашого краю створювали значне підґрунтя для розбудови та примноження досягнень у цій сфері діяльності. Так, Єлисаветградська міська дума брала активну участь у галузі просвітництва, освіти та культури. Матеріально підтримувалися вчителі, заклади освіти тощо [8, с. 30-31].

До відкриття краєзнавчого музею міста Єлисаветграда існував його ідейний попередник, а саме природничо-історичний кабінет Єлисаветградського земського реального училища, фонди якого поповнювалися наочними посібниками, археологічними знахідками, зразками рослин елисаветград-

ської та олександрійської флори, мінералами та ін. [3, арк. 210-211]. Новий етап розвитку музейної справи сучасної Кіровоградщини розпочався вже в 1918 р., коли місцева інтелігенція, небайдужа до майбутнього культурної спадщини, домоглася створення музею змішаного типу попри всі труднощі тих буремних днів (розграбування приватних колекцій, політична дестабілізація суспільства, соціально-економічна криза, утвердження тоталітарної радянської влади тощо). Завдання очолити нову установу з таким важливим завданням було довірено Павлу Захаровичу Рябкову як шанованій особистості, що має значні досягнення у науково-просвітницькій та громадській діяльності [11, с. 11].

Зробивши огляд подій кінця XIX – початку XX ст., що відбувалися в нашому місті, ми можемо зробити висновок про наявні позитивні тенденції у справі розвитку культурно-просвітницьких закладів Єлисаветграда у цей період. Завдяки внеску активних громадських діячів та місцевих органів влади (безпосередньо Єлисаветградської міської думи), було здійснено чимало різнопланових проєктів, на базі яких розгорталосся духовне життя творчої інтелігенції міста, небайдужої до своєї культурної спадщини та її майбутнього в очах нащадків. Разом з тим, зберігається актуальність дослідження цього питання як у рамках регіоналістики сучасної Кіровоградщини, так і всієї України в цілому, для створення більш повної картини минувшини.

Список використаних джерел:

1. ДАКіро. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 1-3
2. ДАКіро. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 98, 165, 236,
3. ДАКіро. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 210-211,
4. ДАКіро. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 121-122,
5. ДАКіро. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 213
6. ДАКіро. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 213.
7. Дубровіна Л. Архіви, бібліотеки, музеї – джерельна основа національної пам'яті, культурної спадщини України. *Бібл. вісн.* 2017. № 1. С. 3-10.
8. Коваль О. Діяльність Єлисаветградської міської думи в галузі просвітництва, освіти та культури в кінці 1898 – на початку 1899 року. *Філософсько-світоглядний вимір сучасності: міжгалузеві диспути* : матеріа-

ли Міжнар. наук.-практ. конф., 17-18 листоп. 2022 р. Івано-Франківськ, 2023. С. 30-36.

9. Люта О. Перша народна бібліотека-читальня м. Єлисаветграда. *Бібл. вісн.* 1999. № 5. С. 37-41.
10. Печериця Т. Становлення та розвиток музейної справи на Єлисаветградщині (кінець ХІХ ст. – перша чверть ХХ ст.). *Вісн. Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2015. №3/4. С. 123.
11. Філоненко О. Рябков Павло – активний громадський діяч та просвітник Єлисаветградщини. *Історико-педагогічний альм.* 2015. Вип. 2. С. 8-12.

Василь МОСКАЛЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціально- політичних та економічних дисциплін
Криворізького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»,
м. Кривий Ріг, Україна

**Окупація та насадження радянської
державності в Україні (1917–1920 рр.)**

Україна три десятиріччя йде шляхом незалежності, вибо-рюючи її у війні з рашистською РРФСР, будуючи громадянське суспільство на демократичних засадах. В умовах військової, політичної та економічної реформ, які проходять в Україні, зростає необхідність у глибоких наукових дослідженнях її історії, в об'єктивному аналізі механізмів насадження радянської державності в період 1917-1920 років та окупації українських земель більшовицькою Росією. Потребують всебічної реальної оцінки історичні процеси, в ході яких з'явилася радянська Україна та під впливом яких обставин була нав'язана радянська державність.

Звертання до досліджуваної проблеми продиктовано не тільки зацікавленістю минулим, воно життєво необхідне для сьогодення. Правдиве розкриття ролі Центрального Комітету більшовицької партії, становлення і діяльність її структур в Україні в 1917-1920 роки, аналіз помилок є необхідною умовою для формування історичної пам'яті українського народу, вирішення ключових проблем на сучасному етапі розвитку Української держави.

Виходячи з актуальності та науково-практичного значення досліджуваної проблеми, недостатнього з точки зору сучасного підходу рівня наукової розробки її окремих аспектів, автор ставив за мету шляхом системного аналізу опублікованих і архівних матеріалів проаналізувати характер, причини основних тенденцій окупації та насадження радянської державності в Україні.

Необхідно зазначити, що період 1917-1920 років в історії України є дискусійним у середовищі науковців. Початок осмислення основних проблем щодо предмету дослідження було покладене в працях дослідників діаспори [4-5].

Відомий історик доби Української революції В. Ф. Солдатенко в своїй монографії «Українська революція. Історичний нарис» подає три основних зрізи періоду грудня 1917 – березня 1918 рр.: 1) розвиток конфлікту між РНК і Центральною Радою; 2) війна між УНР і радянською Росією; 3) розкол в українському суспільстві [6, с. 362-363]. Досить об'єктивно проаналізував форму і зміст української радянської державності в досліджуваній період відомий історик С. В. Кульчицький в одному з підрозділів своєї роботи «Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928)» [3, с. 62-83]. Ряд вітчизняних істориків: О. Бойко [1], В. Верстюк, М. Дорошко [2], О. Романчук, Я. Тимченко, Г. Трофанчук [7] визначають вищезгаданий період як такий, в ході якого було насаджено окупаційний більшовицький режим в результаті трьох російсько-українських воєн. Автор дотримується міркувань вищезгаданих дослідників діаспори та вітчизняних істориків.

На процес поширення в Україні радянської державності вирішальний вплив мали такі чинники: створення більшовицьких центрів з воєнізованими загонами, становлення партійно-державних владних структур, створення більшовицьким керівництвом Росії штучних державних утворень та військові сили РРФСР.

Протягом 1917-1920 рр. відбулися три спроби встановлення більшовицької влади в Україні, кожна з яких започаткувала окремих період діяльності радянського режиму (1-й період – 11-12 грудня 1917 – жовтень 1918; 2-й період – листопад 1918 – початок грудня 1919; 3-й період – 22 грудня 1919 – 24 серпня 1991). Попри відмінності в організації та функціонуванні радянської державної системи в рамках кожного з періодів, радянзації України, українська радянська державність розвивалась у межах єдиної тенденції: за формою – незалежна і суверенна держава; за змістом – невід'ємна частина єдиного російського державного комплексу.

В Україні радянська державність була насильницьким чином привнесена ззовні. Для захоплення України більшовицький центр створював маріонеткові уряди (1-й – грудень 1917, Є. Бош, М. Скрипник; 2-й – 28 листопада 1918, Г. П'ятаков; 3-й – січень 1919, Х. Раковський). Кожен український уряд створювався слідом за вторгненням на українську землю російських військ, які збройною силою нищили нашу національну державність. Скориставшись слабкістю військових формувань українських національних урядів, російські радянські війська в ході трьох воєн (1-6 грудня 1917 – листопад 1918; 2-6 грудня 1918 – листопад 1919;

3-7 листопада 1919 – червень 1920) насильно насаджували більшовицьку диктатуру.

Отже, в Україну радянська державність була насильницьким чином привнесена ззовні.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. Вид. 3-тє, допов. Київ : Академвидав, 2006. 688 с.
2. Дорошко М. Чи був більшовицький режим в Україні окупаційним? *Дзеркало тижня*. 2007. № 41 (3 листоп.)
3. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: 1 десятиріччя (1919-1928 рр.). Київ : Основи, 1996. 396 с.
4. Мірчук П. Українсько-московська війна (1917-1919 р.). Торонто : Ліґа визволення України, 1957. 80 с.
5. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань (1917-1918 рр.). Львів : Каменяр, 1994. 564 с.
6. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис : монографія. Київ : Либідь, 1999. 976 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Юрінком Інтер, 2022. 568 с.

Богдан БЕЗРУКОВ,

студент IV курсу факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

Чорний (dark) туризм в Україні. Перспективи розвитку після війни

У сучасному світі все більше людей виявляють інтерес до певної форми туризму, відомої як «темний туризм» або «Dark tourism». Цей вид туризму націлений на відвідування місць або територій, пов'язаних з подіями, що мали відношення до смерті, страждань або інших трагедій людського, техногенного чи природного характеру. Однак таке визначення не є точним, оскільки воно не враховує всієї різноманітності цього явища в туристичній сфері. Зазвичай туризм виступає як інструмент просвітництва, але «темний туризм» можна розглядати як форму подорожей, спрямовану на розкриття сакральних ідей, що змушують людей задуматися над минулими подіями та побудовою майбутнього. Таким чином, ці місця виконують роль не лише зберігачів історії, але й важливих центрів пам'яті, переосмислення та розуміння наслідків минулого [1].

Дослідження теми та особливостей «темного туризму» в Україні досі залишається обмеженим. Ця тема не є популярною в українському суспільстві, навіть якщо сам феномен «темного туризму» існує у нашій країні досить тривалий час. Під час Другої світової війни на території УРСР з'явилося багато місць масових поховань військових та цивільних жертв, а також численні монументи військової тематики. Слід зазначити, що в СРСР цю тему активно розвивали. Таким чином, у радянську епоху певний елемент «темного туризму» існував і мав пропагандистське спрямування. Відвідування таких місць, де відбувалися зустрічі з ветеранами війни, які ділилися жакливими спогадами, допомагало формувати свідомість про недопустимість війни та сприяло розумінню її наслідків серед широкого загалу.

У сучасний момент ми володіємо інформацією про місця пам'яті на території колишнього Радянського Союзу, де вшановують та переосмислюють події минулого. Проте нинішня війна

в Україні свідчить про те, що зловживання цією темою та її спотворення через політичні мотиви негативно впливає на освітню та просвітницьку роботу. Цей процес можна проаналізувати на прикладі Російської Федерації, де історію Другої світової війни використовували з політичною метою для маніпулювання громадською думкою та підготовки до можливих військових дій.

Вшанування пам'яті про минулу війну мало місце і в Україні, але з часом і особливо після подій 2014 року, коли в Україну прийшла нова війна, ця тема змінила своє місце у колективній свідомості українців. Важливо відзначити, що основний акцент, який раніше ставився на перемогу під час Другої світової війни, особливо у святковому освітленні, не завжди передавав справжню суть війни, а часто навіть романтизував її. Такий підхід може викривляти реальні події та подавати громадськості спотворену інформацію. Те саме можна сказати і про більшість радянських фільмів, які відтворювали події війни через призму романтики, віри та надії, при цьому применшуючи жахи війни, страждання та смерті. Незважаючи на ці підходи, які часто призводили до спотворення інформації, вони все ж стимулювали опір проти військових дій, насправді сприяючи бажанню досягти миру.

Пострадянський період змінив напрям формування місць тематичного туризму на території колишнього Радянського Союзу. Серед таких місць можна відзначити Биківнянський меморіальний комплекс жертвам комуністичного режиму, який нині включає міжнародний меморіал жертвам тоталітаризму 1937—1941 років. Складаючись із двох частин – українського Меморіалу та польського військового кладовища, цей комплекс став пам'ятником темним сторінкам історії.

Сучасна Україна перебуває на новому етапі свого розвитку, включаючи сферу туризму. Невід'ємною частиною цього розвитку стали місця, що постраждали внаслідок воєнних дій. Про великі втрати культурної спадщини під час цієї війни потрібно знати не тільки нашим громадянам, але й світовій громадськості, тому в Україні слід організувати нову форму туризму – ознайомлення з місцями, що постраждали чи повністю зруйновані через російські обстріли. Однак ця тема надзвичайно складна, особливо у зв'язку з продовженням військових дій [2].

На прикладі міст Маріуполя та Мар'їнки можна висвітлити важливість цих об'єктів у контексті тематичного туризму. Використовуючи декілька об'єктів у збереженому стані або за допомо-

гою стендів з інформацією, можна створити освітню базу для розуміння та аналізу подій. Цей туризм сприяє глибокому розумінню болю та смерті, допомагаючи відтворити долю людей та події, які можуть призвести до таких наслідків. Ця форма туризму стане нагадуванням не лише про історію, але й про потребу контролювати події в сучасному світі та зберігати глобальний мир [3].

Приклад Мар'їнки, колишнього квітучого містечка, яке було зруйноване, може відігравати особливо важливу роль у формуванні свідомості. Збереження міста в його спустошеному вигляді та створення туристичних маршрутів через руїни допоможуть передати жахи, перенесені містянами під час війни. Відвідувачі відчують обстановку війни, коли навколо лише руїни, і зможуть побачити матеріали, пов'язані із знищеннями, зрозуміти, що відчували ті, хто тікав. Це може здатися болісним і неетичним, але це важливо для розуміння. Мар'їнка стане нагадуванням про те, до чого може призвести війна та її руйнівна сила.

Отже, ідея «темного туризму» простягається далеко в минуле і пронизує історію українського народу. Вона служить способом вшанування, нагадує про події, які завдали болю і залишили невиліковні рани. Важливість розвитку цього виду туризму для України буде вимірюватися десятиліттями вшанування та пам'яті. Ці місця дозволять нам зануритись у власну історію, у роки страшної війни і водночас відкриють перед нами мужність, надію та змінять переконання про значущість миру.

Нам потрібно швидко мобілізувати зусилля для створення меморіалів на цих місцях і максимально поширити інформацію про них серед громадян. Особливо важливо зберегти певні об'єкти, щоб увічнити пам'ять про страждання і мужність нашого народу і ніколи більше не допустити повторення цього жаху. Такі місця стануть символом не тільки смерті, а й об'єднаного руху нації, спрямованого на захист майбутнього.

Список використаних джерел

1. Етика темного туризму та критика. URL: <https://wheretheroadforks.com/dark-tourism-ethics-and-criticisms/> (дата звернення: 13.08.2023)
2. Мапа культурних втрат URL: <https://uaculture.org/culture-loss/> (дата звернення: 13.08.2023)
3. Проєкт «Ре: Маріуполь» URL: <https://re-mariupol.com/vision/> (дата звернення: 13.08.2023)

СЕКЦІЯ 5

Інституції культури, науки, освіти
як осередки формування історичної пам'яті:
практики дослідження та промоції
історико-культурної спадщини

Ірина ДРУЖКОВА,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Одеського державного університету внутрішніх справ,

м. Одеса, Україна

Цифрові моделі пам'яток історії як засіб збереження та відновлення історико-культурної спадщини

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України, станом на 25 червня 2023 року з 1500 об'єктів культурної інфраструктури понад 600 є пам'ятками культури та історії, тому питання, пов'язані з формами збереження історичних та культурних пам'яток або збереженням про них самої пам'яті, стають вкрай нагальними. Однією з форм збереження можуть бути цифрові моделі. Цифрові моделі пам'яток історії та культури стають важливим інструментом для збереження, відновлення та популяризації історико-культурної спадщини. Ця інноваційна практика включає в себе використання передових технологій (таких, як комп'ютерна графіка, доповнена реальність та віртуальна реальність) для створення детальних цифрових візуальних моделей архітектурних споруд, артефактів та інших об'єктів історичного значення.

Цифрові моделі дозволяють детально зафіксувати зовнішній вигляд та архітектурні деталі пам'яток історії. Це особливо важливо для об'єктів, які зазнають впливу природних чинників, агресивного довкілля або зношені. Цифрові дані можуть бути використані для порівняння з реальним станом пам'ятки в різні періоди часу, виявлення змін та пошкоджень. Цифрові моделі допомагають відтворити зниклі або пошкоджені об'єкти на підставі архівних даних, старих фотографій та документації. Це дає можливість відновити вигляд пам'ятки віртуально та сприяє розумінню її історії та еволюції.

Місто Вавилон, що розташовувалося вздовж річки Євфрат (територія сучасного Іраку), є одним із найважливіших археологічних пам'яток у світі. Його монументальні руїни нагадують

про історію Месопотамії, стародавнього Близького Сходу, про Старий Заповіт, тобто про історію регіону, який вважається колискою цивілізації. В 2009 році Всесвітній фонд пам'яток запропонував компанії СуArk оцифрувати та задокументувати ворота Іштар і храм Набу-Ша-Кхарі у Вавилоні, щоб створити точний запис про їх сучасний стан. СуArk співпрацювали разом з німецькою компанією Christofori und Partner, щоб виконати лазерне сканування та зйомку фотографій HDR. І тепер ми можемо бачити ці артефакти, не виходячи зі свого дому [3].

Під час Французької революції Версаль був розграбований, багато предметів знищено, включно з тими, що належали монархам Франції. Завдяки проекту, здійсненому Музеєм Вікторії та Альберта (Лондон), історики змогли відтворити крісло, яке належало Марії Антуанетті, використовуючи форми 3D-сканування та 3D-друк. Відсканувавши відсутні частини, вони змогли повернути їх на 3D-друк. Використовуючи формування, взяті з 3D-друкованих частин, вони змогли перетворити його у нехімічний матеріал, потім його було позолочено, щоб відтворене крісло відповідало оригіналу [1].

Цифрові моделі можуть бути доступними в Інтернеті або через спеціальні додатки, що дозволяє всім охочим незалежно від їх фізичного місця перебування вивчати та досліджувати історичні об'єкти. Такі можливості значно підвищують обізнаність населення під час пандемії або воєнного вторгнення, як в Україні сьогодні, або дозволяють показати вже не існуючий архітектурний чи музейний артефакт. Прикладом такого підходу є український стартап Chameleon Age (засновник Ігор Ковалишин). Команда стартапу розробила мобільний застосунок з унікальними можливостями: він дозволяє бачити, як виглядали архітектурні об'єкти в історичній ретроспективі. Після завантаження програмного додатку користувач активує платформу доповненої реальності: так можна побачити, наприклад, Краківську браму у Львові, яку було розібрано у 1783 р., згідно з цісарським указом про ліквідацію міських укріплень Львова [5]. Такі моделі все більше можуть використовуватись у навчанні та популяризації матеріальної історії людства. Цифрові моделі дозволяють створювати віртуальні тури, інтерактивні практикуми та інші освітні матеріали, які сприяють глибшому розумінню історії та культури. Це може зацікавити широкий загал та залучити молодше покоління до вивчення спадщини свого народу. Мабуть, найвідомішими сьогодні

ні є виробники освітнього контенту компанія Mozaik Education. Українського цифрового контенту поки що небагато, але він є [7].

Цифрові моделі дають можливість дослідникам аналізувати архітектурні особливості, деталі конструкцій та інші фрагменти пам'яток, що може сприяти новим відкриттям та висвітленню поки ще невідомих сторінок історії. Найгучнішою справою була ситуація з відновленням собору Паризької Богоматері. Завдяки даним, отриманим з лазерного сканера, зробленим до пожежі, стало можливим створити 3-D модель як основу для реконструкції. Основою були два дослідження. Перше з них – робота фірми Ubisoft, розробників Assassin's Creed Unity, які у 2014 р. створили дуже детальну 3D-реконструкцію Парижа XVIII ст. і пропонували надати свою 3D-модель собору, на створення якої у них пішло 14 місяців. А в 2015 році історик мистецтва Ендрю Теллон використав лазерні сканери та старі фотографії, щоб створити бездоганно точну модель собору. Фактично це показує, що така модель виявляється сама по собі цінним інструментом. Якщо існує 3D-модель об'єкта до руйнування, то час можливого відновлення може бути значно скорочений.

В Україні такий підхід стає все більш розповсюдженим. З'являються нові стартапи і групи однодумців, як-от львівський архітектор і блогер Юліан Чаплинський та команда Skeiron. Ю. Чаплинський та його команда, використовуючи штучний інтелект, відтворювали та наносили на карту людські обличчя, щоб створити більш реалістичні аватари Метавсесвіту. Кілька місяців тому він започаткував збір коштів для створення цифрових копій численних історичних пам'яток у центрі Львова, який є об'єктом всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Ідея полягає в тому, що за допомогою 3D-сканування пам'яток міста у найдрібніших деталях техніки можуть створити високоточні цифрові моделі, які допоможуть у їх відновленні, якщо останні потраплять під обстріл.

Команда Skeiron вже реалізує 4 подібні проекти. В рамках реалізації проекту «Музей “Староскварявський іконостас XVI-XVIII ст.”: оцифрування пам'ятки, створення інклюзивної експозиції» команда створила 3D-скан п'ятсотлітньої дерев'яної церкви та іконостасу св. Архистратига Михаїла. Проект реалізовано за підтримки Українського культурного фонду. На цей час команді вдалося створити та зберігати 60 пам'яток, зокрема Софію Київську (грудень 2022 р.), Кам'янець-Подільський собор. Один з ос-

таних прикладів – церква Святого Юра, де тепер онлайн можна оглянути унікальний стінопис XVII ст. [6].

Завдяки цифровим моделям можна вивчати можливість впровадження консерваційних заходів, передбачити можливі наслідки змін у середовищі та допомогти у прийнятті рішень щодо збереження пам'яток. Прикладом є фортеця А'Фамоса, Пор-та-де-Сантьяго, одна із пам'яток всесвітньої спадщини в Малайзії у м. Малакка, що оголошена ЮНЕСКО об'єктом всесвітньої спадщини у 2008 р. [2].

Загалом, цифрові моделі пам'яток історії допомагають зберегти значущі культурні цінності, роблять їх доступними для глибокого вивчення та взаємодії, а також стимулюють подальший розвиток наукових та публічних зусиль з питань збереження історико-культурної спадщини.

Список використаних джерел

1. Allen Z. The Conservation of Marie Antoinette's Chair <https://www.vam.ac.uk/blog/creating-new-europe-1600-1800-galleries/the-conservation-of-marie-antoinettes-chair>
2. Baik, A., Yaagoubi, R., & Boehm, J. (2015). Integration of jeddah historical bim and 3D GIS for documentation and restoration of historical monument. In International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences – ISPRS Archives (Vol. 40, pp. 29–34). International Society for Photogrammetry and Remote Sensing. <https://doi.org/10.5194/isprsarchives-XL-5-W7-29-2015>
3. Babylon Ishtar-Gate <https://www.cyark.org/collections/ancient-civilizations/3D-Explorer>
4. Dore, C., & Murphy, M. (2012). Integration of Historic Building Information Modeling (HBIM) and 3D GIS for recording and managing cultural heritage sites. In Proceedings of the 2012 18th International Conference on Virtual Systems and Multimedia, VSMM 2012: Virtual Systems in the Information Society (pp. 369–376). <https://doi.org/10.1109/VSMM.2012.6365947>
5. Krakow Gate <https://chameleon-age.com/#donate>
6. Objects saved <https://skeiron.com.ua/saveukrainianheritage-2/>
7. Український козак 17 століття <https://ua.mozaweb.com/uk/lexikon.php?cmd=getlist&let=3D&sid=VIZ>

Олена ІЩЕНКО,

заступник директора з креативного менеджменту
Українського центру культурних досліджень,
м. Київ, Україна

Віртуальний музей нематеріальної культурної спадщини як інструмент підвищення обізнаності

Внаслідок повномасштабної війни росії проти України існує реальна загроза українській культурі та ідентичності, звичаям та традиціям. Смерть та вимушена міграція носіїв, знищення культурних та природних просторів, переривання передачі живої спадщини стали серйозними викликами та загрозами для нематеріальної культурної спадщини України. Разом з тим, долаючи виклики і перешкоди, напрацьовуються алгоритми та інструментарій для охорони нематеріальної культурної спадщини України в умовах війни.

Одним із інструментів охорони НКС є підвищення обізнаності про нематеріальну культурну спадщину України шляхом ведення списків та переліків на національному рівні. Відповідно до Порядку ведення Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України – державної інформаційної системи, здійснюється збирання, накопичення, обробка, захист, облік та доступ до інформації про наявні на території України елементи нематеріальної культурної спадщини з метою їх охорони.

Національний перелік формується на підставі інформації, що міститься в обліковій картці елемента НКС, допоміжних матеріалах, які фіксують і демонструють елемент НКС (аудіо-, фото-, відеоматеріали, що зберігаються на окремих електронних носіях інформації). Інформація, зазначена в обліковій картці, містить інформацію про ареал історичного побутування елемента нематеріальної культурної спадщини, носіїв НКС, галузь спадщини, стислий опис елемента НКС тощо.

Відповідно до Наказу Міністерства культури України від 27.07.2015 № 548 Український центр культурних досліджень було уповноважено на науково-методичний супровід Конвенції ЮНЕСКО

СКО про охорону нематеріальної культурної спадщини. Завдання супроводу включали в себе і моніторинг елементів, внесених до Національного переліку елементів НКС.

Структурування матеріалу та викладення його у доступній, цікавій читачам формі стало можливим завдяки розробці вебпорталу «Віртуальний музей НКС». Вебресурс був створений у 2018 р. з метою підвищення обізнаності про елементи Національного переліку, а у 2023 р. трансформований як інформаційна та комунікаційна онлайн-платформа для представлення живої спадщини України.

Метою Віртуального музею нематеріальної культурної спадщини (НКС) є підвищення обізнаності про елементи, внесені до Національного переліку елементів НКС України, залучення до інформаційної та комунікаційної складової діджиталізації елементів НКС широкого кола гравців – носіїв, координуючих установ та зацікавлених організацій.

Стратегічні напрями розвитку вебресурсу:

1. Репрезентація елементів національного переліку елементів НКС – 2023/2024.

Підхід: налагодження співпраці з представниками спільнот носіїв, зацікавленими організаціями для отримання інформації/матеріалів

1 етап – 2023:

- оновлено інформацію про 14 елементів НКС, що вже представлені на сайті (актуалізовано стан елементів);

- зібрано та представлено інформацію про всі елементи Нацпереліку 69 (станом на червень 2023);

2 етап – 2023-2024:

- консультації з профільними експертами щодо налаштувань доступності, адаптація, розширення функціоналу (контрастна версія, налаштування шрифту тощо);

3 етап – 2025:

- розширення функціоналу для ширшої участі спільнот носіїв у представленні своєї живої спадщини.

2. Формування та розвиток мережі носіїв, практиків, представників широкого кола зацікавлених організацій 2023-2024.

Підхід: організація різноманітних заходів для обміну досвідом та нетворкінгу

Орієнтовні напрями діяльності:

- всеукраїнські конференції з обміну досвідом для представників зацікавлених організацій;
- нетворкінгові зустрічі для носіїв, практиків;
- різноманітні заходи з підвищення обізнаності для різних груп, в тому числі молоді та дітей.

3. Підвищення спроможності представників спільнот носіїв та спеціалістів зацікавлених організацій в оцифровці нематеріальної культурної спадщини 2024-2025

Підхід: проведення тематичних тренінгів/консультацій із залученням широкого кола зовнішніх експертів за різними напрямами.

Під час оновлення та структурування інформації було виявлено ряд викликів, а саме:

1) Неінформативність поданого матеріалу в обліковій картці. Написані «науковою мовою» матеріали не завжди викликають зацікавлення у широких верств населення. Занадто довгі фрагменти описів, зменшення яких призвело б до зміни контексту матеріалів. Конфлікт між авторами матеріалів.

Вихід: цитати з літературних джерел, доповнення матеріалів інфографікою та малюнками.

2) Надання неякісного фотоматеріалу. Зокрема, фото, які є статичними, зовсім не демонструють процеси та сенси елемента НКС.

Вихід: використання фотоматеріалів, які демонструють сталість проекту, процеси, рухи тощо.

3) Відсутність інформації про носіїв, демонстрації процесів передачі.

Вихід: інформування про носіїв під час процесів передачі традиції, спілкування з носіями.

4) Неповна або викривлена інформація про природні, культурні та освітні простори, пов'язані з елементом.

Вихід: використання різних джерел для висвітлення просторів.

5) Залучення до роботи над інформацією носіїв, зацікавлені організації, навчальні заклади, молодь та ін. Інформування на ресурсі про корисні посилання.

Сьогодні диктує свої правила, і тому, звичайно, ми не можемо оминати тему впливу війни на елементи нематеріальної

культурної спадщини. Саме тому одним із розділів «Віртуального музею НКС» є розділ «НКС і війна», у якому демонструються не лише впливи військової агресії на елемент, а і зазначається волонтерська діяльність носіїв, підтримка живими традиціями воїнів, що боронять Україну.

Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України станом на сьогодні налічує майже 80 елементів, а значить, процес наповнення вебпорталу відбуватиметься постійно.

Марія АПРЯТОВА,

завідувач виставково-популяризаторського відділу
Одеського муніципального музею особистих колекцій
імені О.В. Блещунова,
м. Одеса, Україна

Графічна новела як сучасний підхід у промоції культурної спадщини країни

Мета цього проекту – привернення уваги до порятунку культурної спадщини країни, розповідь світовій громадській спільноті не лише про реальні загрози через війнні дії, а й про свідоме знищення російськими агресорами пам'яток культури в Україні і, зокрема, в Одесі.

Формат проекту – графічна новела (комікс) – це послідовність малюнків, пов'язаних спільною темою і з текстовим супроводженням, що завдяки художній мові забезпечує трансляцію травматичного досвіду у не травмуючій читача формі; надає можливість проілюструвати пережиті події та усвідомлення власного досвіду крізь розповідь та почуття героїв твору.

Графічна новела

**«Щоденник війни.
Марісель і Панна Кота
рятують культурну спадщину»**

Ідея документальної новели «Щоденник війни. Марісель і Панна Кота рятують культурну спадщину» – розповісти про реальний досвід одеських музейників під час воєнного стану за період 24.02.–18.06.2022. Ідея була розроблена головним зберігачем Одеського муніципального музею особистих колекцій ім. О.В. Блещунова Оленою Ілясовою і намальована чорно-білою графікою професійною ілюстраторкою і завідувачкою виставками Марією Апрятовою.

Відомим прикладом цього жанру в світовій літературі є комікс «Маус: сповідь уцілілого», що створив Арт Шпігельман у 1972 р. і який розповідає про Голокост під час Другої світової війни. Комікс отримав Пулітцерівську премію і став світовою класикою. Приклад вищеназваного коміксу свідчить про вдалий формат для транслявання воєнного досвіду і доречність обраного формату.

Під час першої презентації в музеї історії Кишинева перекладена румунською новела «Щоденник війни» набула популярності, а сама презентація залучила широку аудиторію різних вікових груп, завдяки співчуттю персонажам, їх наближеності до побутового життя звичайних людей. Подія відбувалась у рамках днів культури України в Молдові 16-30 червня 2023 р. Комікс було презентовано і в Одесі на однойменній виставці, де відвідувачі визнали схожість зображеного досвіду і відчуттів зі власними спогадами, а також терапевтичну дію у прийнятті цього досвіду через мистецтво і художню мову твору.

Детальніше про проєкт: для графічної новели було розроблено та створено двох героїнь. Марісель і Панна Кота – звичайнісінькі кицьки, що жили безтурботним і спокійним життям у незвичайному одеському музеї, більш відомому в Україні як «Дім Блещунова». Але в нашій країні настав день 24 лютого 2022, який назавжди змінив життя не тільки людей, але й тварин.

Авторки коміксу невідповідно зробили головними героїнями подій двох музейних кицьок. По-перше, ці тваринки насправді існують і ними багато років опікуються працівники музею. По-друге, Одеса дійсно відома як місто, де до котів більш ніж лояльне ставлення, де люблять і дбають про них.

Персонажі коміксу стали ретрансляторами емоційного стану колективу музею: через «олюднених» тварин вдалося розповісти правдиві історії з життя музейників та описати їх роботу для порятунку експонатів з першого дня російського вторгнення.

Важливою дійовою особою розповіді стали міські пейзажі Одеси, які війна змінила до невпізнання. У малюнках та діалогах документально зафіксовано низку подій, що відбувалися у цей історичний момент, та об'єкти середовища воєнного стану, такі як захисні споруди, сирени, плакати тощо.

Новела з притаманним одеситам оптимізмом розповідає про порятунок зібрання музею і його частково відновлену діяльність у контексті повномасштабної війни, про життя одеситів у цей надскладний період, що, на жаль, триває.

Перші презентації залишили не тільки гарні відгуки про проект, вони переконали у потребі продовжувати проект у нових епізодах та шукати можливість демонструвати виставку як у містах України, так і у містах-побратимах Одеси. Важливою місією є розвиток вітчизняного коміксу, створеного українськими авторами. Цей актуальний міжнародний формат трансляції досвіду дає можливість донести до людей важливі послання у доступній формі і привернути увагу широкої аудиторії до порятунку культурної спадщини нашої країни.

Наталія ДЗЮБА,

заступник генерального директора
Національної бібліотеки України для дітей,
м. Київ, Україна

«Віртуальний музей книги» – онлайн-простір для популяризації дитячої книги

Дитяча література – невід’ємна складова літературного процесу. Вважається, що першою ілюстрованою дитячою книгою є нюрнберзьке видання 1658 року під назвою «Orbis Sensualium Pictus». Ця книга стала проривом у галузі освіти, бо була одним із перших навчальних трактатів для дітей [1]. Англійський книговидавець і письменник Джон Ньюбері у 1744 р. першим зробив публікацію дитячих книжок прибутковою, створивши «Newbery’s A Little Pretty Pocket-Book» («Маленьку гарненьку кишенькову книжечку»), з якої почалася світова дитяча література [2].

Унікальний за своїм змістом фонд рідкісних і цінних видань Національної бібліотеки України для дітей (далі – Бібліотека) почав формуватися з 1980 р. В ньому зібрано книжки та періодичні видання для дітей українською, польською, німецькою, французькою, англійською, данською та норвезькою мовами від початку ХІХ століття до 1945 року включно. Найстаріше видання нашого фонду – «Байки» (Львів : Коштом і друком М.Ф. Поремби, 1864) Павлина Свенціцького, українського письменника польського походження.

Фонд є невичерпним джерелом постійного вивчення, дослідження і творчої роботи. Для Бібліотеки головним є не лише збереження фонду, але й його популяризація серед різних категорій користувачів. Саме з цією метою створено віртуальний «Музей книги», представлений на сайті Бібліотеки [3]. Онлайн-проект об’єднує низку ресурсів, що розкривають сторінки українського книговидання, демонструють кращі зразки дитячих книжок.

«Електронна бібліотека НБУ для дітей» в межах чинного законодавства з авторського права знайомить широкий загал із кращими зразками бібліотечного зібрання. Активно проводиться вивчення художньої літератури українських авторів, результати

якого висвітлюються в електронному довіднику «Творці української дитячої книжки у фонді відділу рідкісних та цінних видань Національної бібліотеки України для дітей». В 2023 р. розпочато збір матеріалу та вже підготовлено два випуски проекту «Творці української книжки: повертаємо імена», що розкривають творчість дитячих художників-ілюстраторів. Популярність у користувачів має продовжуваний цикл віртуальних виставок «Вітчизняне книговидання для дітей: видані століття тому». Починаючи з 2019 р. щорічно готуються та публікуються вебвиставки, присвячені видавничій продукції певного року (1919-1923). Співробітники відділу готують і різноманітні тематичні огляди та книжкові виставки, які розкривають творчість українських та зарубіжних письменників, організацій або колекцій, що зберігаються у фонді. Новим проектом став ресурс «Родинні інтерактивні читання», що поєднає традиції сімейного читання та інформаційні технології. Озвучені та анімовані старі ілюстровані дитячі видання по-новому «ожили» у цифровому просторі.

Цінність має унікальна колекція «Книги, видані на території України до 1923 року включно». Ці видання рекомендовані для включення до Державного реєстру національного культурного надбання, у розділ «Книжкові пам'ятки України». Результатом меморіальної та фондозберігаючої функцій Бібліотеки є бібліографічний покажчик «Книга для дітей XIX – початок XX ст. у фондах Національної бібліотеки України для дітей» [4] та каталог-путівник «Колекція “Українська дитяча періодика початку XX ст. фонду рідкісних та цінних видань Національної бібліотеки України для дітей”» [5].

Активізується робота Бібліотеки щодо впорядкування інформації про документи, що мають ознаки книжкових пам'яток, Бібліотека є учасником корпоративних проектів провідних бібліотек, зокрема електронної бібліотеки «Культура України». Співпраця та кооперація зусиль забезпечить формування Державного реєстру національного культурного надбання в частині книжкових пам'яток.

Рідкісні та цінні видання – жива пам'ять, невичерпне джерело фактів і відомостей про події минулого. Саме тому вони мають виняткову наукову, духовну й матеріальну цінність: «...Одною з найважливіших основ нашої майбутності та сили розвитку є дитяча література. Бо коли не кожне старе і посмалене бревно надається до нової будови, то дитяча душа є тим вдячним ма-

теріялом, з якого можна вже викувати бажані цінності. А тим топором, що обтесує, тим долотом, що різьбить дитячу душу, є відповідно дібрана дитяча книжка і дитячий журнал... І думаймо більше про завтрашній день і про гасло, що в дітях — будучність Народу!» [6, 2].

Список використаних джерела

1. Перша ілюстрована дитяча книга. Львів : Вид-во Старого Лева. URL: <https://starylev.com.ua/blogs/persha-ilyustrovana-dytyacha-knyga>.
2. Джон Ньюбері. *Вікіпедія*. URL: https://starylev.com.ua/blogs/persha-ilyustrovana-dytyacha-knyghttps://uk.wikipedia.org/wiki/Джон_Ньюбері.
3. Музей книги. *Національна бібліотека України для дітей*. URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=5497>.
4. Книга для дітей XIX – початок XX ст. у фондах Національної бібліотеки України для дітей. *Національна бібліотека України для дітей*. URL: <https://chl.kiev.ua/mbm/Book/View/224#page/1/mode/2up>.
5. Колекція «Українська дитяча періодика початку XX ст. фонду рідкісних та цінних видань Національної бібліотеки України для дітей. *Національна бібліотека України для дітей*. URL: <https://chl.kiev.ua/mbm/Book/View/423#page/1/mode/2up>.
6. Дбаймо про книжки для дітей! *Діло*. 1926. № 164. С 2. URL: <https://libraria.ua/issues/192/10351/?PageNumber=2&ArticleId=251989&Search=дитяча література>.

Михайло РОВНИЙ,

студент II курсу економіко-правового факультету
та факультету історії і філософії
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

**Проблематика формування історичної пам'яті
в середній та вищій школі України**

Згідно зі статтею 11 Конституції України «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури» [1]. Формування власної історії є основою самоідентифікації нації, особливо в часи війни, а наша країна саме зараз перебуває у стані війни з РФ. Відповідно до цього, розбудова оновленого тлумачення історії України, з наукової точки зору, є важливим завданням. Проте, створюючи власну інтерпретацію, треба з повагою ставитися до історичного минулого тих країн, у складі котрих була Україна, а також прагнути до неупередженого та об'єктивного трактування історичних фактів, без притаманних у цьому питанні «ідеологічних барв».

Сутність історичної пам'яті багатогранна, бо вчені не можуть знайти єдиного поняття для цього терміну. Наприклад, вивчаючи статті В. Вашкевича, можна зустріти тезу: «знана нами історія – це результат деякої аберації пам'яті» [2], а у В. Артюха прочитати, що існує відображення позиції певного владного інтересу, внаслідок чого державні інститути впливають на формування нової моделі пам'яті. Тільки тоді, коли у більшості населення країни сформоване ототожнення з нацією в минулому, теперішньому й майбутньому, нація може вважати себе сформованою. Відповідно, складовою такого ототожнення є єдина модель пам'яті, яка формує у свідомості окремої людини позитивне сприйняття нації. Себто сама модель історичної пам'яті в ідеалі, щоб слугувати об'єднуючим фактором, не повинна містити суперечностей [3, с. 226].

На думку автора, історична пам'ять – це один зі стрижнів нації, що дозволяє самостійно ідентифікувати себе за національною ознакою. Окрім цього, історична пам'ять – поняття масове,

бо відображає колективні переконання, цінності та сприйняття минулих подій, які зберігаються в свідомості великої кількості людей. Цей аспект треба вважати важливим у контексті формування колективної ідентичності та впливу на прийняття рішень у суспільстві. На думку автора, рушійною силою вивчення історії та формування пам'яті має бути інтелігенція, оскільки вона вивчає та аналізує історію, пропонує різні інтерпретації подій та сприяє глибшому розумінню минулого.

В Україні історична пам'ять має глобальну проблему вже у стані формування. Першою та очевидною причиною є так звана «байрактарщина» та розповсюдження «шароварщини». Безсумнівно, популяризація української культури з метою протидії російській культурі відіграє конструктивну роль у єднанні українського суспільства. Створені після 24 лютого 2022 року пісні, вірші, твори сприяють подоланню внутрішніх напруг та загальнонаціональних ментальних проблем, створюють історико-культурний контент. Але примітивність, спрощення, несмак, вторинність та вульгарність, які є у більшості продуктів масової культури, створюють проблеми у формуванні «високоякісної» історичної пам'яті. На перший погляд, це твердження може здатися суперечливим, адже раніше було сказано, що пісні, вірші та інші твори сприяють подоланню напруги та створюють історико-культурний контент. Проте коли це стає масовим, а якісний продукт культури є менш популярним ніж черговий витвір «байрактарщини», у довгостроковій перспективі виникає загроза спрощення українського мистецтва, і від різноманітності ми можемо прийти до блідого самокопіювання.

Іншою проблемою формування історичної пам'яті є той факт, що у підручниках з історії України є поняття «точка зору жертви». В освітньому питанні це визначається розповсюдженням історії «завжди пригнічених українців, які найбільше за всіх страждали під час перебування в лоні Російської імперії, а згодом СРСР та Російської Федерації». Наприклад, у підручниках історії наголошується на масових репресіях, голодоморах та політичних переслідуваннях, які спричинили великі людські втрати в українському народі. Це може бути виправданим підходом, оскільки ці події справді мали глибокий і негативний вплив на українське суспільство. Однак, коли ця «точка зору жертви» стає домінуючою та єдиною, вона може призвести до одностороннього розуміння історії. Можна навести приклад вивчення періоду сталін-

ських репресій. Безумовно, вони торкнулися великої кількості українців, але під пресом репресій перебував весь СРСР. «Точка зору жертви» може виділяти страждання українців, однак історичний контекст вимагає розгляду репресій як системного явища, що торкнулося всього радянського суспільства.

Третім фактором проблематики формування історичної пам'яті є побудова «ідеологічних барв» історії. Він полягає в тому, що історія може сприйматися через призму конкретної ідеології чи політичних переконань, що призводить до забарвлення минулих подій та постатей у відповідності з певними поглядами. Проте, ідеологізація історії може призвести до вигляду подій в одному ключі, ігноруючи комплексність та об'єктивність дійсності. Це може призвести до спрощення історичних фактів та подій під девізами ідеології, що може змінити реальну динаміку подій. Прикладом цього може бути діяльність президента України у 2014-2019 рр. Петра Олексійовича Порошенка та його слоган: «Армія. Мова. Віра». Цей слоган був виголошений в контексті подій на Сході України і російсько-українського конфлікту. Він відображав певний ідеологічний підхід до трактування національної історії [4], себто згадування про велич Збройних сил України та їхню історію; лагідна українізація шляхом введення квот у телерадіомовленні та популяризація українського контенту; шлях до Томосу та створення незалежної української церкви. Зазначу, що частину з проголошеного П.О. Порошенком було виконано, але більшість із цього було популізмом та спробою відвернення уваги громадськості від реальних проблем. Однак варто відзначити, що кожна подія має багато різних аспектів і може сприйматися різними людьми по-різному. Тому важливо забезпечити об'єктивний погляд на історію шляхом вивчення різноманітних джерел, підходів та аналізування різних точок зору.

Отже, вивчивши три вагомні та великі фактори проблематики формування історичної пам'яті, можна визначити, як це можна зв'язати з проблемами у середній та вищій школі України. Відповідь на це питання лежить на поверхні і виводиться у простий та зрозумілий висновок.

Українська освіта занурюється в глибоку безодню негативних впливів, які суттєво спричиняють втрату об'єктивності та здорового глузду. Шароварщина та «байрактарщина» замість якісного культурного продукту призводять до деградації молодого покоління. Ідеологічні барви перетворюють освітній процес

на політичну арену, де важливіше не навчання, а підкреслення своєї політичної позиції на уроках історії. Освіта має бути об'єктивною, але замість цього вона стає інструментом маніпуляцій та підміни цінностей. Молодь виховується в атмосфері, де є розподіл на думки: ідеологічно правильні та зрадницькі. У майбутньому це може призвести до замовчування незручних епізодів української історії та допомогти легше керувати масами.

Точка зору жертви, яка досі є домінуючою, призводить до подачі інформації у вигляді «чорно-білої» картини світу, де одні завжди винищують інших. Такий підхід пригнічує інтелектуальний розвиток та спонукає до відчуття відчуженості та непорозуміння. Але і «синдром переможців» буде поганим наслідком. І хоча в Україні освіта є на високому рівні, але у деяких моментах, у вирії ідеологізації, частковому замовчуванні незручних епізодів історії України є загроза, що на цьому фоні не буде шансів на об'єктивне вивчення історичної реальності.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 №254к/96ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
2. Вашкевич В. М. Культурно-історична традиція та історична свідомість. *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 8. С. 41 – 51.
3. Селищева І. Історична пам'ять в контексті історичної освіти. *Педагогіка вищої та серед. школи*. 2017. №1 (50). С. 222 – 230.
4. Політтехнолог Порошенка розповів, як виник слоган «Армія. Мова. Віра». *Укр. правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/10/1/7227797/> (дата звернення: 18.08.2023)

Андрій ЯВОРСЬКИЙ,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди,
м. Харків, Україна

**Формування правової культури учнів
у воєнний та післявоєнний час**

Правова культура суспільства – це різновид загальної культури, який становить систему цінностей, що досягнуті людством у галузі права, і стосується правової реальності певного суспільства.

Наразі під впливом різних зовнішніх і внутрішніх факторів у свідомості учнів відбуваються зміни. Так, значний вплив на формування правової культури молоді мають глобальні суспільні зміни в умовах повномасштабної війни. На жаль, формується і нігілістичне ставлення учнів до права, що часто зумовлено нерозвиненістю у їхніх батьків правових традицій і призводить до переходу у відкритий правовий нігілізм, оскільки заперечення необхідності та цінності права має глибоке історичне коріння: з покоління в покоління в Україні проявляється зневага до закону і суду, терпимість до свавілля. Іншою причиною правової безграмотності і правового інфантилізму підростаючого покоління українців є недостатнє вивчення ними нормативних документів, важливих для правового виховання населення. Утім, саме зараз, в умовах війни, ця ситуація може кардинально змінитися, або, навпаки, нігілізм може вкоренитися в головах і серцях учнів. Завдання педагогів – визначати рівень сформованості правосвідомості учнів, аналізувати та моделювати методи їх правового виховання, прищеплювати дітям елементарні правові знання, формувати навички правової поведінки, ознайомлювати дітей зі змістом їхніх прав та сприяти розвитку їх критичного ставлення до спроб порушити ці права, що може виражатися у використанні авторитарного стилю спілкування, приниженні гідності однокласників тощо.

Провідною вимогою та базисом правової освіти та культури стає засвоєння положень Конституції України, Закону України

«Про освіту», Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») тощо.

Учені (О. Ганзенко, М. Городиський, С. Станік) [2; 3; 6] наголошують на тому, що формування настанов, відносин, ціннісних орієнтацій підростаючого покоління у правовій сфері відбувається під впливом безпосереднього життєвого досвіду й індивідуальної практики, починаючи зі школи. Зміст правової свідомості особистості, її правова інформованість, оцінка правової дійсності, мотивація правомірної поведінки визначаються соціальними зв'язками та середовищем, у якому ця особистість існує, ступенем її залучення до діяльності в соціумі і рівнем сформованості правової культури суспільства. Правовий досвід особистості не тільки визначає правову свідомість, але й мотивує її поведінку й діяльність у майбутньому житті.

Важливе значення для формування правової культури молоді є сформованість професійно-правової культури педагога, оскільки він впливає на формування ставлення учнів до права, їхніх цінностей, переконань, бажання і готовності діяти відповідно до закону.

Професійно-правова культура педагога (або правова культура його професійної діяльності) – це глибокі і об'ємні знання законів і підзаконних актів, джерел права, на які він повинен спиратись у своїй роботі з учнями, створюючи освітнє середовище, розуміння принципів права учасників освітнього процесу і способів правового регулювання їх відносин, професійне ставлення до права і практики його застосування в освітньому процесі в суворій відповідності з правовими чи розпорядчими принципами законності, тобто високий ступінь володіння правом у конкретній професійно-педагогічній практичній діяльності. Отже, правову культуру професійної діяльності педагога слід визначати як особливу форму вияву загальної правової культури особистості, яку вона послідовно реалізує в умовах освітнього середовища заходами навчання і виховання. Окрім того, професійно-правова культура передбачає сформованість у педагога таких особистих якостей, як самостійність, дисциплінованість, добросовісність, справедливість, чесність, гуманність, порядність, здатність врятувати правові наслідки рішень, що приймаються, відповідальність за свою професійну діяльність тощо. Високий рівень сформованості правової культури професійної діяльності педагога може стати для учнів взірцем для наслідування.

Отже, сьогодні, в умовах війни, важливо зосередитися на настроях, уподобаннях, очікуваннях та готовності українського суспільства побудувати правову державу, важливо з'ясувати значення освітнього впливу на процеси забезпечення формування правосвідомості та правової культури молоді, а також обґрунтувати пріоритетні напрями розвитку навчальних програм для учнів у цій сфері у военний та післявоєнний час.

Список використаних джерел

1. Бабенко В. Г., Янків О. А. Взаємодія і роль психолого-педагогічних процесів в системі професійного навчання працівників практичних органів і підрозділів внутрішніх справ України. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2004. № 5. С. 3-9.
2. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Запоріж. юрид. ін-т МВС України. Запоріжжя, 2002. 198 с.
3. Городиський М. І. Педагогічні умови забезпечення змісту правової освіти майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1999. 167 с.
4. Дмитрієнко В. І. Первісна українська правова культура: початкові форми художньо-правової свідомості та їх артефактів – першооснови нормативно-правового світоосмислення. *Форум права*. 2009. № 2. С. 112–119.
5. Загальна теорія держави і права : підруч. для студентів юрид. спеціальностей вищ. навч. закл. / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
6. Станік С. Р. Динаміка правової культури : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 1997. 19 с.
7. Шишкіна Н. О. Організація самостійної роботи студентів у процесі вивчення юридичних дисциплін у вищому навчальному педагогічному закладі : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Харків, 2004. 187 с.

В'ячеслав МАРТИНОВ,

магістр історії, вчитель історії

Одеської загальноосвітньої школи № 76 I-III ступенів

Одеської міської ради,

м. Одеса, Україна

Формування історичної пам'яті початку Першої світової війни імперською журналістикою

Історична пам'ять є колективними сприйняттями фактів свого минулого членами певної спільноти. На початку минулого століття вплив на уявлення суспільства про ті чи інші події мав високий пріоритет у політичних колах та панівній верхівці Британської, Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій. Таким чином формувався образ «дружніх» та «ворожих» народів та країн. Думку провідних верств суспільства формували різні періодичні видання. Журналісти у своїх оглядах іноземних подій безпосередньо впливали на погляди тогочасного суспільства. Від початку Першої світової війни часописи воюючих держав викладали свої погляди на причини початку збройного конфлікту під різними кутами зору.

З початку століття Німеччина все частіше згадувалася на сторінках часописів. Читачам центральних журналів Російської імперії всі роки напередодні війни Німеччина представлялася джерелом тривоги та агресії. Всі «миролюбні» заяви кайзера та німецьких дипломатів не викликали довіри. Кількісне та якісне збільшення німецьких збройних сил було яскравим прикладом розходження слів і справ. Німецька преса виступала із «захисних» позицій, підкреслюючи виключну миролюбність та непохитність курсу Вільгельма II, та часто звинувачувала в роздмухуванні війни Велику Британію та Францію. Австро-Угорська монархія виступала як традиційний союзник Німеччини та розглядалася як продовжувач політики Берліна.

Імперські журналісти наголошували, що через вбивство Франца Фердинанда австрійська військова партія вийшла на перший план і отримала більший вплив у справах зовнішньої, пе-

реважно балканської політики. В австро-угорських газетах заговорили про задуманий нібито напад на Сербію та можливість розв'язання масштабної війни [2, с. 414].

У спеціальній статті, присвяченій сараєвському вбивству, наголошувалося на тому, що зі смертю Франца Фердинанда не померли тріалістські симпатії, як не померли агресивні тенденції у зовнішній політиці Австро-Угорщини [5, с. 14].

«Нива» характеризувала Франца Фердинанда як одного з найголовніших лідерів австрійського та угорського урядів, який направляв їх на відверто антислов'янську політику. Цікаво, що це практично єдиний часопис, який не дав жодного прогнозу політичних ускладнень через вбивство ерцгерцога [6, с. 519].

Певні журналісти підкреслювали, що сараєвські події викликали у Боснії і в Австро-Угорщині вибух монархічного лоялізму і шовінізму, спрямованих як проти місцевих сербів, так і проти Сербії [7, с. 262]. Особлива увага була приділена ультиматуму Австро-Угорщини і відповіді Сербії. «Вся військово-дипломатична кампанія, розпочата Австро-Угорщиною і Німеччиною, являє собою одне суцільне, грубе заперечення всякого права в ім'я торжества “броньованого кулака”». Автор статті узагальнював: Австрія почала не з переговорів, а з ультиматуму, звинувачуючи цілу державу і народ у заохоченні вбивств і змов проти Австро-Угорщини та її династії [3, с. 398–399]. При цьому окремо було підкреслено, що для Німеччини весь австро-сербський конфлікт мав лише значення зачіпки, яка повинна була допомогти імператору Вільгельму II пустити в хід чудово обладнаний і цілком підготовлений до справи жажливий механізм війни [3, с. 402].

Наголошувалося на згубності сучасної військової політики Німеччини [1, с. 429]. Подібні публікації, в яких засуджувалися Німеччина, її кайзер, військовий мілітаризм німців та дуже часто застосовувалася технологія демонізації ворога, стали дуже часто з'являтися у російській періодиці, яка виходила протягом всієї Першої світової війни. Загальна ж тенденція для всіх російських періодичних видань часів Великої війни – акцент на описі саме військових подій.

Російські імперські журналісти писали, що війна почалася з вини Австрії, яку підтримала Німеччина. Німецько-австрійський союз було названо «джерелом хронічної тривоги в Європі», протиставляючи йому «оборонний» франко-російський союз [9, с. 341]. Початок військових дій був описаний так: «Близько 5 або 6 міль

йонів солдатів братимуть участь в битвах, які відбудуться у різних місцях Європи. Звичайне господарське життя народів призупинилося і завмерло; промисловість і торгівля паралізовані; банки і кредитні установи закриваються або скорочують свої операції, фабрики і заводи здебільшого перестають діяти або значно обмежують свою діяльність; дорожня харчів і відсутність їх підвезення загрожує населенню голодом» [3, с. 389]. Цей апокаліптичний прогноз вибивається із загального тону серпневого номера, нагадуючи про пророкування варшавського банкіра І. Блоха, зроблене в 1898 р. в книзі «Майбутня війна та її економічні наслідки». Під час аналізу послідовності подій, що призвели до війни, наводилося також твердження, що саме «з волі Вільгельма II, Франца-Йосипа та їх наближених... світова війна... стала дійсністю...» [3, с. 388].

Відповідальність за розв'язання війни покладалася на противника: «За сигналом, даним із Берліна і підтриманим Віднем, підготовлена була найбільша катастрофа, яка могла спіткати Європу і все людство – підготовлена спеціально, за допомогою брехливих хитрощів і грубих дипломатичних підрбок» [4, с. 350]. Була дана оцінка діям німецького монарха: «Найдивніша та легкість, з якою кривавий психоз Вільгельма II і його наближених був завоюєний широкими колами німецького населення і майже всією німецькою пресою» [4, с. 355].

Оцінка особистості Вільгельма II під час Першої світової війни була вкрай жорсткою і критичною. Зокрема, імперський журналіст, описуючи стан німецького суспільства напередодні війни, діагностував «злоякісний психоз, що оволодів значною частиною народних мас і передової інтелігенції Німеччини не без безпосередньої участі німецького кайзера» [8, с. 328].

Таким чином, періодичні видання Російської імперії звинувачували в розв'язанні війни, в першу чергу, Німеччину, її військове керівництво та самого кайзера Вільгельма II. Поряд з цим велася постійна демонізація ворога в цілому та особистості німецького імператора зокрема. Все це перетворювало пресу із засобу масової інформації на інструмент пропаганди та впливу на громадську думку для формування необхідної історичної пам'яті початку Першої світової війни.

Сучасні війни розпочинаються так званими «війнами ідей», що є характерним для XXI ст. Українська історіографія справедливо підкреслює те, що саме Велика війна 1914 – 1918 рр. є першим успішним досвідом широкомасштабної інформаційної війни.

Список використаних джерел

1. Арсеньев К. К. Исторические параллели. *Вестн. Европы*. 1914. № 8. С. 424–428.
2. Иностранное обозрение. *Вестн. Европы*. 1914. № 7. С. 404–416.
3. Иностранное обозрение. *Вестн. Европы*. 1914. № 8. С. 387–407.
4. Иностранное обозрение. *Вестн. Европы*. 1914. № 9. С. 350–369.
5. Левин И. О. Смерть эрцгерцога Франца-Фердинанда. *Рус. мысль*. 1914. № 7. С. 11–14.
6. Политическое обозрение. *Нива*. 1914. № 26. С. 519–520.
7. Русанов Н. С. Обозрение иностранной жизни. *Рус. богатство*. 1914. № 9. С. 254–288.
8. Слонимский Л. Суждения о Вильгельме II. *Вестн. Европы*. 1915. № 4. С. 320–328.
9. Слонимский Л. Фатальный союз. *Вестн. Европы*. 1914. № 8. С. 340–348.

Дмитро НІКОЛЕНКО,

студент II курсу факультету історії та філософії,
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова, військовослужбовець,
м. Одеса, Україна

**Публікації в соцмережах та на відеохостінгах
як спосіб популяризації історії
українських грошей**

Популярність соціальних мереж серед громадян України з кожним роком зростає. З 2021 по 2022 рік кількість користувачів соцмереж зросла з 60% до 76,6% [2]. «Соціальні мережі є ключовим джерелом інформації і для жінок (76,2%) і для чоловіків (80%)» [1].

Популяризація історії українських грошей в інтернеті відбувається за допомогою тематичних сайтів, YouTube-каналів, текстових та відеопублікацій в соцмережах. Ми зробимо акцент на останніх двох ресурсах, як на найбільш доступних та тих, що найбільш динамічно розвиваються.

Найпопулярнішими соцмережами не тільки в Україні, а й в усьому світі, є Facebook, Instagram, Telegram. Найбільш популярним безкоштовним відеохостінгом є YouTube [3].

У Facebook існують групи по інтересах, у яких, частіш за все в текстовому (рідше, відео) форматі, ведуться блоги про ті чи інші періоди становлення української грошової системи, розвиток та еволюцію грошей, які існували на території України. Здебільшого, це групи колекціонерів тієї чи іншої тематики (боністики, нумізматики та ін.). На таких сторінках у соцмережі можна поставити запитання більш досвідченим її учасникам, обмінятися та продати експонат своєї колекції. Сторінки за темою існують як особисті, тобто які належать конкретній людині, фахівцю за темою, так і магазинів та аукціонів, на яких можна поповнити свою колекцію чи просто ознайомитися з фотографіями лотів за визначеною темою.

Instagram. У цій соціальній мережі більше представлені теми античних монет, монет стародавніх держав та іноземних. Сторінки з фотографіями українських грошей існують, здебільшого, як

магазини для їх продажу. Окремі періодичні публікації на тему історії українських грошей існують в контексті історичних блогів.

Telegram – соцмережа-месенджер. Інформація в ньому подається у текстовому або відео- та аудіоформаті через так звані телеграм-канали. Існують певні групи за інтересами. В них відбуваються обговорення запропонованих тем, обмін інформацією між учасниками груп, обмін/продаж експонатів особистих, і не тільки, колекцій. Історія українських грошей популяризується окремими статтями в потоці загальної інформації з боністики, нумізматики та ін. Формат передачі інформації схожий на формат у Facebook.

YouTube. Платформа орієнтована на широку аудиторію. На цьому відеохостінгу існують відео, які розповідають про історію українських грошей в контексті історії України. Існують і спеціалізовані, менш популярні, відеоблоги. На теренах YouTube ми можемо знайти описи колекцій, лекції з історії та походження українських грошей, поради з ведення та зберігання особистих колекцій. На цій платформі представлені науково-популярні відео за темою, відео з телевізійних каналів, розважальні, спеціалізовані. На жаль, ці відео не дуже популярні серед широкої аудиторії. Наприклад, за запитом «карбованці» найпопулярніше відео має 1,5 тис. переглядів за 2 роки, не дивлячись на доволі якісний відеоряд. За запитом «гривня» у найпопулярнішого відео переглядів набагато більше (305 тис.), але й відношення до теми, попри назву «Що таке гривні?», набагато менше.

Незважаючи на зростання кількості та якості україномовного контенту в соцмережах, на сьогодні якість контенту про історію українських грошей часто залишає бажати кращого. Зараз, коли в усій країні відчувається патріотичний підйом та росте запит на вивчення національної історії, потрібно змінювати таку ситуацію. Історія грошей прямо пов'язана з розвитком нашої держави та нашої культури. Знання фактів про виникнення грошей, їх розповсюдження та трансформацію відображають певні періоди нашої історії, певні періоди боротьби за нашу Незалежність та бажання зберегти свою самобутність! Потрібно стимулювати появу якісного контенту з цієї теми та заохочувати молодь її вивчати.

Список використаних джерел

1. Габєдава Т. Основним джерелом новин для українців у період великої війни стали соцмережі, рівень довіри до них зрівнявся з телебаченням. *Опора*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/de-ukrajinci-otrimuyut>

novini-pro-viynu-naupopulyarnishi-socmerezhi-doslidzhennya-50337783.html (дата звернення: 19.08.2023)

2. Жила Н. Найпопулярніші соцмережі в Україні під час війни – дослідження Global Logic. URL: <https://mezha.media/2022/08/06/naupopuliarnishi-sotsmerezhi-v-ukraini-pid-chas-viyny-doslidzhennia-global-logic/> (дата звернення: 19.08.2023)
3. Найпопулярніші соцмережі у світі – рейтинг. URL: <https://ain.ua/2023/03/09/najpopulyarnishi-socmerezhi-u-sviti-rejtyng/> (дата звернення: 19.08.2023)

Майя ІВАНОВА,

науковий співробітник організаційного відділу
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського,
м. Київ, Україна

Стратегія формування національного культурного простору в Україні у час війни та післявоєнного відновлення

Військова агресія РФ не полишає спроби стерти українську національну ідентичність, про що свідчить кількість знищених, зруйнованих та пошкоджених культурних пам'яток і цінностей. Базова мережа закладів культури зазнала значних втрат унаслідок цілеспрямованих обстрілів загарбниками цивільної інфраструктури, що призвело до обмеження права на доступ до культурних послуг.

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України (МКІП), за період від 24 лютого 2022 року до 25 липня 2023 року пошкоджено або зруйновано 763 об'єкти культурної спадщини, з них об'єктів національного значення – 105, місцевого значення – 595, щойно виявлених – 63. Пам'ятки архітектури складають 241 об'єкт, архітектури та містобудування – 218, історії – 185, архітектури та історії – 28, монументального мистецтва – 19, містобудування та монументального мистецтва – 17, археології – 18, архітектури, містобудування та історії – 27, містобудування – 5, науки і техніки – 2, садово-паркового мистецтва – 1, архітектури, містобудування та монументального мистецтва – 1, архітектури та монументального мистецтва – 1 (<https://mcip.gov.ua/news/cherез-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-763-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny/>).

У перші місяці повномасштабного вторгнення великих руйнувань внаслідок обстрілів РФ зазнали бібліотеки, зокрема: Чернігівська бібліотека для юнацтва, Донецька бібліотека для дітей, Макарівська публічна бібліотека, бібліотека ім. В. Короленка у Харкові. Росіяни продовжують вилучати з місцевих бібліотек на тимчасово окупованих територіях українські книжки та заміщують їх російською літературою. На сьогоднішній день внаслідок

док обстрілів та внаслідок російської окупації щонайменше 116 українських бібліотек повністю втратили свої фонди книг. Ще майже 400 бібліотек втратили книжкові фонди частково (<http://surl.li/kblwr>).

Перелік дій агресора проти закладів культури, спрямованих на знищення українського культурного простору, можна продовжувати. Такі дії нападника порушують статті 4 та 5 Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Розкриваючи питання формування національного культурного простору в Україні у час війни та післявоєнного відновлення, необхідно чітко визначитися з поняттям «культурний простір». Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року № 2778-VI (Закон 2778) визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей і спрямований на забезпечення доступу до них. У Законі 2778 під культурним простором України розуміється сфера, у якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, телебачення, радіомовлення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище.

На формування цілісного інформаційно-культурного простору була спрямована, зокрема, Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2016 р. № 119-р. Однією із цілей Стратегії було сприяння створенню національного культурного продукту і формування цілісного інформаційно-культурного простору – створення, виробництва, поширення, збереження національного культурного продукту і підвищення рівня його споживання шляхом формування цілісного інформаційно-культурного простору України, здатного акумулювати та засвоювати кращий досвід і впливати на світовий інформаційно-культурний простір. Державна підтримка створення національного культурного продукту спрямована на створення якнайсприятливіших умов для творчої самореалізації особистості через розмаїття форм художнього самовираження, міжкультурний діалог, культурний взаємообмін та мобільність людей

та ідей. За цей час Стратегія втратила свою актуальність, не всі цілі було досягнуто, не було належно проаналізовано її виконання. Проблем формування культурного простору не вирішує і План заходів щодо реалізації Концепції реформування системи забезпечення населення культурними послугами, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 355-р із змінами, внесеними згідно з розпорядженням КМ № 291-р від 06.01.2023.

Аналіз нормативно-правових актів свідчить про відсутність комплексної програми зі збереження національного культурного простору. Формування національного культурного простору в Україні у час війни та післявоєнного відновлення не може бути хаотичним, необхідно врахувати помилки та недоробки, які вже призвели до втрат нашого культурного минулого. Зокрема, на сьогодні відсутня Національна електронна бібліотека, створення якої передбачалося минулими програмами Уряду і якою займалася велика кількість бібліотек. Багато пам'яток культури не було евакуйовано і, як наслідок, вони зруйновані або розграбовані. Пунктом 17 Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326, передбачено, що за напрямом втрати культурної спадщини та культурних цінностей відповідальним за визначення шкоди та збитків є МКІП. МКІП не затвердило методик визначення вартості шкоди та збитків, завданих об'єктам культурної спадщини внаслідок збройної агресії РФ.

Для формування політики зі збереження та відновленню культурного простору повинна бути розроблена відповідна національно-культурна державна цільова програма. Аналіз сайту МКІП свідчить про відсутність такої програми. У Плані роботи МКІП 2023 передбачається розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проекту Закону України «Про захист культурного простору». Безумовно, розробка відповідного Закону є важливою, але його обговорення та прийняття, а потім розробка на його основі програми діяльності Уряду – це довготривалий процес, це час, якого у нас немає.

Тому вважаємо, що прийняття програми з формування культурного простору України є одним із першочергових завдань. До розробки такої програми необхідно залучити провідні культурні заклади, громадські організації, суспільство. У розробці

програми може допомогти також Український культурний фонд, який відповідно до Закону України «Про Український культурний фонд» сприяє національно-культурному розвитку України.

Питання культури – це питання майбутнього української нації, держава повинна безпосередньо брати у цьому участь та виробляти стратегію формування культурного простору в післявоєнний період.

Леся ТУРОВСЬКА,

науковий співробітник

Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського,

м. Київ, Україна

Буктрейлер електронної бібліотечної виставки як жанр дистанційного бібліотечно-інформаційного сервісу

Сучасний користувач очікує від наукової бібліотеки, окрім традиційного способу отримання знань за допомогою паперових документів, широкого спектра інтернет-комунікацій у вигляді дистанційного доступу до бібліотечно-інформаційних ресурсів. Необхідність оптимізації сучасних форм і методів дистанційного бібліотечно-інформаційного сервісу викликана, зокрема, обмеженням або призупиненням фізичного відвідування бібліотек в умовах воєнної небезпеки, обумовила впровадження Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського (НБУВ) нового виду електронного інформаційного продукту – буктрейлера електронної бібліотечної виставки (БЕБВ) як одного із жанрів електронного інформування та розкриття змісту бібліотечних книжкових документів.

Маючи на меті популяризацію та просування електронної бібліотечної виставки (ЕБВ), БЕБВ виступає, з одного боку, – ефективним засобом пропаганди та промоції бібліотечного фонду, з іншого – поштовхом для зацікавлення та заохочення користувачів до перегляду ЕБВ з метою наукового, інтелектуального, просвітницького та культурного розвитку.

БЕБВ вирішує низку завдань:

- дозволяє у цікавій та динамічній формі розповісти дистанційному користувачеві про різноманітні (нові та тематичні) видання з бібліотечного фонду;
- заохочує дистанційного користувача відвідати бібліотеку;
- сприяє економії часу на перегляд дистанційним користувачем певної ЕБВ;
- надає можливість бібліотечному працівнику-організатору БЕБВ відкрити нові грані творчості в своїй професії: спробувати

себе у ролі режисера відеомонтажу, художника, мультиплікатора тощо на шляху перетворення БЕБВ на витвір мистецтва, побудований за власним сценарієм, що розкриває сутність представлених на ЕБВ видань;

- набуваючи статус власного електронного інформаційного продукту, БЕБВ поліпшує імідж бібліотеки у цілому.

За технікою своєї організації БЕБВ максимально наближується до самостійного бібліотечного жанру, оживляючи статичну за своєю природою ЕБВ та різноманітно передаючи її атмосферу аудіо- та відеозасобами.

БЕБВ виступає яскравим свідченням того, що «друге життя» виданням може дати не лише їх статичне експонування, а й ефектно створений буктрейлер.

Перший БЕБВ був створений в НБУВ у квітні 2023 року на базі електронної бібліотечної книжкової тематичної виставки «Україна: етнокультурна мозаїка», до якої були залучені документи універсального підсобного фонду відділу комплексного бібліотечного обслуговування (ВКБО) [4]. Він знайомить користувачів з національною своєрідністю українців, духовною спадщиною, світоглядом, традиційно-побутовою культурою (свята і будні, звичаї та обряди, повір'я і символи та багато іншого). Буктрейлер розміщений на вебсторінці ВКБО НБУВ в соціальній інтернет-мережі Фейсбук [1] та на вебсторінці відділу комплексного бібліотечного обслуговування на відеохостингу «Ютуб» [2].

Фрагмент БЕБВ «Україна: етнокультурна мозаїка» зображений на рис. 1.

Рис. № 1

Назва та зміст цього буктрейлера обрані не випадково та спричинені необхідністю формування національного культурного простору в Україні під час війни і післявоєнного відродження. Адже, за висловом Ліни Костенко, «Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартom. В умовах сучасного світу їй немає ціни» [3, с. 63].

Коріння української етнографії сягає давнини. Вона зароджувалася на народознавчій основі, на ґрунті фольклору і літератури, концентруючи головну увагу на дослідженні духовної культури. Її предметна спрямованість логічно виникла із своєрідного стану тодішньої України як напівколоніальної національної окраїни. Українська інтелігенція намагалася через осмислення духовності українського народу виявити його потенціал з метою визволення та здобуття волі. Вивчення витоків національної культури, осмислення свого родоvodu, в тому числі й у спосіб ознайомлення з цим буктрейлером, конче потрібно для усвідомлення історичного буття українського народу, осмислення його культурної самобутності, піднесення почуття національної гідності. Мірило незламності українського етносу, його цілісність визначалися не ідеологією або чисельністю, а міцністю зв'язку поколінь і точністю передачі досвіду предків своїм нащадкам.

Україна – багатонаціональна держава з широким спектром національно-політичних, регіонально-культурних, релігійних, мовних та інших особливостей, що склалися протягом багатьох століть і освячені часом. Українці ревно бережуть творчий спадок попередніх поколінь у мові, звичаях, традиціях, моральних цінностях, адже українська культура – це душа українського етносу. Саме тому практика створення БЕБВ культурно-патріотичної тематики під час воєнної та ідеологічної небезпеки, коли ворог намагається сплюндрувати та спотворити українську історію і культуру, є актуальною для теорії та практики дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування.

Список використаних джерел

1. Відділ комплексного бібліотечного обслуговування. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100090960507720> (дата звернення: 03.08.2023).

2. Відділ комплексного бібліотечного обслуговування. URL: https://www.youtube.com/@vkbo_library (дата звернення: 03.08.2023).
3. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. С. 63.
4. Україна. Етнокультурна мозаїка: темат. вист. Універс. підсоб. фонду Відділу комплекс. бібл. обслуговування. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/6086> (дата звернення: 03.08.2023).

Наталія КРОПОЧЕВА,

науковий співробітник

Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В.О. Сухомлинського,

м. Київ, Україна

Інформаційні ресурси мережі освітянських бібліотек: культурні та освітні складові

У часи тотальної цифровізації і комп'ютеризації усіх сфер суспільних інституцій поняття «бібліотека» зберігає й уособлює той фізичний і духовний скарб і сегмент національної та культурної ідентичності українців, що найбільш постраждав від повномасштабного вторгнення РФ в Україну. На тимчасово захоплених землях загарбники спалюють або вивозять українську літературу, знищуючи в першу чергу книги про історію України, підручники з історії, книжки українською мовою, зокрема книжки зі шкільної програми, раритетні видання.

За даними пресслужби Міністерства культури та інформаційної політики України, від початку повномасштабного вторгнення зруйновано або пошкоджено понад 1650 об'єктів культурної інфраструктури, серед яких 607 бібліотек [4].

Зазначимо, що Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) як координаційний, науково-методичний центр мережі освітянських бібліотек, учасниками якої є бібліотеки закладів вищої освіти, спеціалізовані бібліотеки установ НАПН України, бібліотеки закладів професійно-технічної освіти, післядипломної педагогічної освіти та бібліотеки закладів загальної середньої освіти, постійно доповнює спектр інформаційних та просвітницьких ініціатив щодо надання відомостей про стан книжкових фондів і приміщень шкільних бібліотек на звільнених територіях та у зоні бойових дій. З цією метою фахівці ДНПБ розробили контент рубрики «Бібліотеки в реаліях війни», в якому згруповано інформаційно-аналітичні ресурси, буктрейлери з візуалізованим змістом найбільш актуальних для бібліотекарів та користувачів відомостей [1].

Досить близьким за звучанням та актуальним в контексті впровадження нових форм наукової комунікації, започаткування нових інформаційних кейсів, проектування сучасного освітнього середовища освітянських бібліотек стало проведення круглого столу «Ресурси та послуги освітянських бібліотек для розвитку сучасного освітнього середовища в умовах агресії РФ», проведеного відділом науково-освітніх інформаційних ресурсів бібліотеки. Представлені учасниками доповіді, інформаційні повідомлення, презентації визначили нові вектори поступу освітянських бібліотек в умовах воєнного стану насамперед у частині репрезентації інформаційних ресурсів як пріоритетної складової освітнього середовища [3].

У локально обмеженому змістовому контурі інформаційного повідомлення представлено дані про сервіси та рубрики, форми наукової комунікації, насамперед науково-практичні заходи, що інтегрують зусилля, професійні компетенції фахівців мережі освітянських бібліотек для того, щоб бути провідниками національних ідей та поширювати досвід продукування нових інформаційно-освітніх ресурсів освітньої та культурної спрямованості.

Список використаних джерел

1. Бібліотеки в реаліях війни [Електронний ресурс]. *[Офіц. портал ДНІПБ України імені В. О. Сухомлинського]*. 2023. URI: <https://dnpb.gov.ua/ua/biblioteku-v-realityakh-viyny/>.
2. Інформаційні ресурси бібліотек закладів освіти: формування та використання : практич. посіб. / НАПН України, ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [Григоревська О. В., Матвійчук О. Є., Вараксіна Н. В., та ін. ; наук. ред.: Пономаренко Л. О.]. Вінниця, 2022. 181 с. (Серія «На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек» ; вип. 28).
3. Круглий стіл «Ресурси та послуги освітянських бібліотек для розвитку сучасного освітнього середовища в умовах агресії РФ» [Електронний ресурс]. *[Офіц. портал ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського]* / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського]. 2023. URI: <https://dnpb.gov.ua/ua/?events=34854>.
4. Через російську агресію в Україні постраждали 1605 об'єктів культурної інфраструктури [Електронний ресурс]. *[Офіц. сайт М-ва культури та інформ. політики України]* [Новини від 28.07.2023]. URI: <https://mkip.gov.ua/news/9555.html>.

Ірина САВЧЕНКО,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
учений секретар Національного центру
«Мала академія наук України»,
м. Київ, Україна

Віктор КУДЛЯК,

старший науковий співробітник відділу створення
і використання інтелектуальних мережних інструментів
Національного центру «Мала академія наук України»,
м. Київ, Україна

Ярослав САВЧЕНКО,

аспірант Інституту обдарованої дитини НАПН України,
молодший науковий співробітник
відділу інформаційно-дидактичного моделювання
Національного центру «Мала академія наук України»,
м. Київ, Україна

Збереження історико-культурної спадщини Григорія Сковороди засобами цифрових технологій

Загально визнано, що історико-культурна спадщина – один із ключових чинників сталого розвитку суспільства, а цифрові колекції – не тільки її невід’ємна інноваційна складова, що входить до цінних інформаційних ресурсів, а й спосіб збереження таких об’єктів для нащадків багатьох поколінь. Григорій Сковорода є одним з найвидатніших українців. Він зробив безцінний внесок у вітчизняну й світову культуру та освіту, його 300-річчя відзначалось у 2022 р. спільно з ЮНЕСКО, і пам’ять про нього є важливою для кожного українця. 7 травня 2022 р. російські окупанти під час обстрілу села Сковородинівка (Харківська обл.) знищили Національний літературно-меморіальний музей Григорія Савовича Сковороди [1] (рис. 1).

Рис. 1. Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди після обстрілу військами РФ (фот. УкрІнформ)

Ця подія не залишила байдужими науковців Національного центру «Мала академія наук України» (далі НЦ «МАНУ») і спонукала до дій щодо реалізації проекту з поповнення колекцій електронних ресурсів культурної спадщини Г. Сковороди засобами цифрових технологій, які не підвладні пошкодженню війною, до ювілею нашого видатного співвітчизника.

Слід зазначити, що у 2018 р. ЮНЕСКО, вивчивши досвід НЦ «МАНУ» щодо організації дослідницької роботи з українськими школярами, визнала його незаперечним лідером у роботі з творчою молоддю. 39-та Сесія Генеральної дирекції ЮНЕСКО прийняла рішення про створення на базі НЦ «МАНУ» Центру ЮНЕСКО 2-ї категорії з наукової освіти для творчої молоді [2]. Згідно з Угодою НЦ «МАНУ» – єдиний у Східній Європі центр з наукової освіти, який розпочав активну роботу з ЮНЕСКО, зокрема і зі створення прикладних розробок історико-культурного та науково-освітнього призначення. Враховуючи вищезазначене, НЦ «МАНУ» спільно із зарубіжними партнерами 25 листопада 2022 р. урочисто відкрив у Паризькій штаб-квартирі ЮНЕСКО виставку, присвячену життєвому і творчому шляху генія українського духу – мислителю-енциклопедисту, філософу-мудрецю, педагогу-просвітителю, поету, драматургу, перекладачу, музиканту, культурно-освітньому подвижнику Григорію Савовичу Сковороді (03.12.1722 – 09.11.1794). Ця надзвичайно цікава подія викликала великий позитивний резонанс та інтерес серед представників країн-членів та Секретаріату ЮНЕСКО. Гості заходу, завдяки

науковцям, програмістам, дизайнерам, фотографам НЦ «МАНУ» мали можливість більше дізнатися про життя і творчість Григорія Сковороди і в черговий раз переконатись у тому, що Україна – це країна високоосвічених, талановитих і сильних людей з високими моральними й культурними цінностями. Ця виставка мала символічне значення, особливо у зв'язку із спільними зусиллями України, її партнерів та ЮНЕСКО зберегти пам'ять і безцінні експонати, пов'язані із життям великого українського філософа, музей якого був зруйнований російськими загарбниками. Тривала експозиція виставки у штаб-квартирі ЮНЕСКО до 2 грудня 2022 р. включно і була відкрита для вільного відвідування [3,4].

Під час виставки науковці НЦ «МАНУ» презентували створені інформаційні ресурси, які складно зруйнувати навіть під час війни, зокрема такі як: цифрові образи нашого видатного співвітчизника, створені засобами Інтернет-порталу; флеш-буклети і флеш-постери, представлені у вигляді електронних книжок, з ефектом перегортання сторінок фоліанту; відеофільм-презентація про нього, створена засобами відеохостингу Ютуб-каналу [5, 6, 7] (рис. 2, 3, 4).

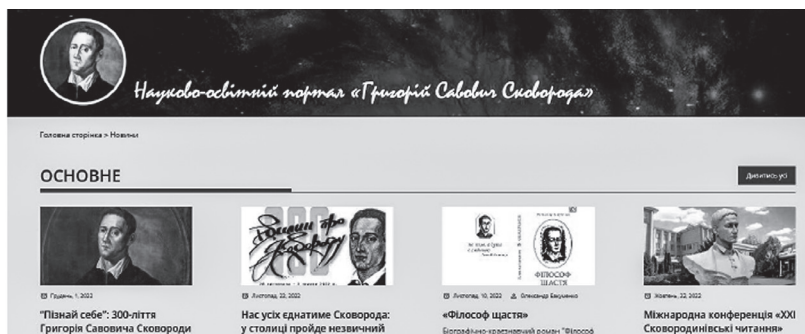

Рис. 2. Науково-освітній Інтернет-портал «Григорій Савович Сковорода»

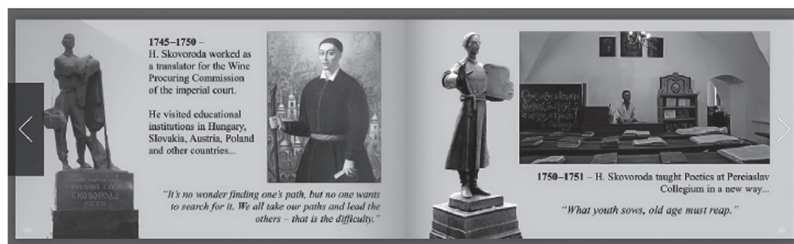

Рис. 3. Буклети, постери, присвячені творчості Григорія Сковороди

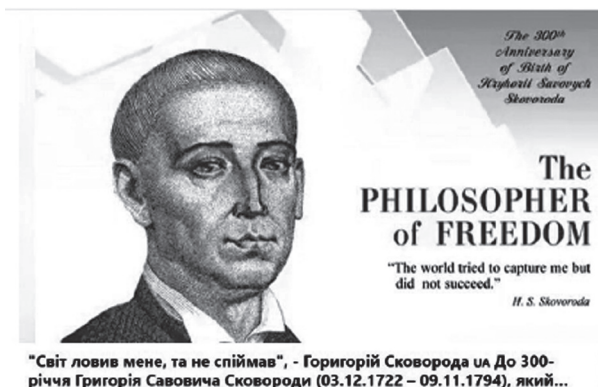

Рис. 4. Фільм-презентація на Ютуб-каналі «Світ ловив мене, та не спіймав»

Флеш-буклети і флеш-постери про Григорія Сковороду англійською та українською мовами виконано під керівництвом В. Кудляка, лауреата Державної премії України в галузі освіти, заслуженого працівника культури України, лауреата Міжнародної літературної премії ім. Григорія Сковороди. За організований і успішно проведений захід Президія НАН України за клопотанням МОН України та постійного представництва ЮНЕСКО нагородила заохочувальними відомчими відзнаками – Подяками НАН України 14 працівників НЦ «МАНУ».

Отже, продовжуємо реалізовувати креативні ідеї відродження національного духу, надважливого не тільки у воєнному протистоянні, а й у протистоянні інтелектів, що актуально і в процесі виховання учнів Малої академії наук України – нашої майбутньої наукової зміни.

Список використаних джерел

1. Розстріляний музей: російська ракета проти філософії Сковороди (2023). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3480681-rozstrilaniy-muzej-rosijska-raketa-proti-filosofii-skovorodi.html>.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до зміни до розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 445 від 04 липня 2018 року «Про підписання Угоди між Урядом України та Організацією Об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) про створення на базі Національного цен-

тру «Мала академія наук України» Центру ЮНЕСКО 2-ї категорії від 21 лютого 2018 р. № 110-р. (2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/110-2018-%D1%80#Text>).

3. У Парижі у штаб-квартирі ЮНЕСКО відбулася виставка з нагоди 300-річчя від дня народження українського мислителя Григорія Сковороди. (2023). URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/u-parizhi-u-shtab-kvartiri-yunesko-vidbulasya-vistavka-z-nagodi-300-richchya-vid-dnya-narodzhennya-ukrainskogo-mislitelya-grigoriya-skovorodi.htm>.
4. Délégation permanente de l'Ukraine auprès de l'UNESCO. (2023). URL: <https://is.gd/bAm9rQ>
5. Науково-освітній Інтернет-портал «Григорій Савович Сковорода». (2023). URL: <https://skovoroda.man.gov.ua/>
6. Буклети, присвячені творчості Григорія Сковороди, англійською мовою. (2023). URL: <http://vkds.in.ua/skovoroda> та українською мовою: URL: http://vkds.in.ua/skovoroda_ua.
7. Фільм-презентація на Ютуб-каналі «Світ ловив мене, та не спіймав». (2023). URL: https://www.facebook.com/watch/?v=723366128619488&%3Bextid=NS-UNK-UNK-UNK-IOS_GK0T-GK1C&%3Bref=sharing.

СЕКЦІЯ 6

ПАМ'ЯТЬ ТА КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ
В ЛОКАЛЬНОМУ ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ

Ольга КАКОВКІНА,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна

**Індустріальні об'єкти України як місця
історичної пам'яті: між деколонізацією
та війною**

З часу появи праць французького історика П'єра Нора та його концепту про місця пам'яті, останні посіли міцні позиції у *memory studies*, які, своєю чергою, значно збагатилися і дослідженнями українських учених. Разом з тим, однією з найменш осмислених тем студій пам'яті є місто імперської та радянської доби, хоча маємо значні здобутки на перетині міської, локальної історії (дослідження О. Гриценка, Г. Железняк, О. Гайдай, А. Портнова та ін.). Варто відзначити проєкт Центру міської історії у Львові «Роз/архівування Пост/індустрії», покликаний «реабілітувати» спадщину індустріальної доби [5].

Тема цієї доповіді виникла як результат роботи з матеріалами Державного архіву Дніпропетровської області з історії міжнародних економічних відносин України, власне Дніпра й регіону, у 1950-х – 1980-х рр. Фонди Міністерства чорної металургії України, Ради народного господарства Дніпропетровського економічного району та промислових підприємств поряд з періодикою та усними свідченнями дають можливості значно розширити коло наукових проблем, дослідженню яких сприятимуть ці джерела. Це стосується й студій пам'яті у широкому контексті.

У центрі уваги – регіони України, де зосереджена основна частина важкої промисловості держави, до яких належить і Дніпропетровщина з містами Дніпро, Кривий Ріг, Кам'янське, Нікополь, Марганець, Павлоград, Новомосковськ, Покров, Жовті Води. Індустріальні об'єкти, у першу чергу промислові виробництва, заводи та комбінати, які пов'язані з історією регіону не один десяток років, у багатьох випадках стали містоутворюючими, впли-

нули не тільки на економічний, а й на соціокультурний розвиток, ментальність населення. Це стосується і малих міст, як, наприклад, Новомосковськ, де таким підприємством був трубний завод [3], і великих, як Дніпро, візитівкою якого тривалий час був «Південмаш» та його «ракетна» історія.

Чому сьогодні ці міста та їх індустріальна спадщина привернули увагу? Найперше – це місця пам'яті, що можуть зникнути фізично внаслідок війни і цілеспрямованого знищення російськими агресорами. Приклад «Азовсталі» – найтрагічніший, але не єдиний факт. У зв'язку із цим необхідно згадати виставку «Азовсталь: нові сенси», відкриту в річницю російського вторгнення 24 лютого 2023 р. у Національному музеї історії України. Вона присвячена оборонцям Маріуполя, і у ній йдеться про нові сенси в історії одного з найбільших металургійних комбінатів України і Європи після героїчної та драматичної історії захисту міста [1]. «Азовсталь» перетворилася на особливе місце пам'яті, а його історія привернула увагу всіх, хто вперше почув про Маріуполь і цей завод. Та ця обставина виводить на другий важливий аргумент звернення до індустріальних об'єктів: вони можуть бути втраченими, залишившись не вивченими у нашій історії. Це стосується й інших промислових осередків, що опинилися під загрозою знищення, в окупації, або наразі закинуті внаслідок ліквідації чи продовжують працювати, переживши з імперських та радянських часів значні трансформації.

Розмову про індустріальні об'єкти України як місця історичної пам'яті актуалізує ухвалений Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики», який набрав чинності місяць тому [2]. Виникає питання про його вплив на предметне поле історичних студій, пов'язаних з російським імперським та радянським періодом. Миська та індустріальна історія нашого та багатьох інших регіонів України, а відтак – і місць пам'яті – тих об'єктів, які її презентують, припали саме на імперські й тоталітарні часи. При цьому питання полягає не у «консервуванні» назв міст, за якими відомі й підприємства (наразі обговорюється перейменування Новомосковська, Нікополя, Павлограда). Наприклад, «Криворіжсталь» пережила непросту історію приватизації та стала «АрселорМіттал Кривий Ріг». «Азовсталь», як й інший, не менш відомий металургійний комбінат у Маріуполі, – імені Ілліча, стали міжнародними брендами, що дало підстави власникам зберегти їх назви. У зв'язку з цим ціка-

во виглядало перейменування Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча у 2016 р.: на зборах акціонерів було змінено трактування назви, щоб виконати норми закону про декомунізацію. Тепер «Ілліч» у назві – це відомий металург і науковий діяч Зот Ілліч Некрасов, а не Володимир Ілліч Ленін [4]. До речі, частина захисників Маріуполя тримали оборону і на території комбінату Ілліча, який не був так зруйнований, але трагедія «Азовсталі» відсунула його історію на другий план.

Опрацювання джерел дозволяє зробити висновки про те, що радянська доба в економічній історії України залишається не просто маловивченою, а часто незнайомою, що стосується й періоду 1950-х – 1980-х років, який «обріс» значною кількістю міфів та стереотипів. Їх сьогодні активно тиражує російська пропаганда та прихильники радянського минулого. Поширення міфів на кшталт «Це вам СРСР усе збудував» дозволяє росії «приватизувати» частину української історії та взагалі її знеособлювати, йдучи за практикою тоталітарного СРСР. То чи варто зрощувати цей комплекс меншовартості у спробах довести право на незалежність, давати «на відкуп» російській пропаганді й дослідникам вагомий період історії України та її населення? Регіональні джерела здатні заповнити значні лакуни у цьому плані та сприяти творенню того нового нарративу, який стане заміною радянсько-російським кліше.

Одна з непопулярних тем у часи СРСР – співпраця з країнами Заходу в період «холодної війни». З одного боку – не таємниця, з іншого, – не афішована інформація про обопільний інтерес в економічній площині, про що практично не говорили радянські ЗМІ і що також вплинуло на історичну пам'ять «покоління СРСР». Для прикладу. Один з найбільших радянсько-британських торговельних проєктів 1960-х рр. – закупівля у Великої Британії новітнього обладнання для шинного заводу у Дніпропетровську на 15 млн фунтів стерлінгів. Його виготовлення та налаштування обумовили доволі щільні зв'язки з англійцями протягом декількох років. На Новомосковському трубному заводі чи не уперше в СРСР почали виробляти труби великого діаметру для будівництва трубопроводів. Та перш ніж виробництво запрацювало, ці труби, зокрема для нафтопроводу «Дружба», закупували у ФРН, і значна частина «дружньої» нафти текла по трубах ідеологічних ворогів СРСР. Разом з тим, технічні досягнення українських фахівців дозволяли торгувати з «капіталістичними»

країнами ліцензіями, за які платили валютою. Таким «ходовим товаром» були прокатні стани, що демонструвалися на Нікопольському південно-трубному заводі і куди приїздили представники провідних фірм ФРН, Франції, Великої Британії, Швеції, Бельгії, Японії. Для переважного числа свідків та учасників тих подій їх загальний контекст та залаштунок сторона були практично не відомі, а обмеженість інформації та її політична заангажованість сформували й особливості пам'ятання про період СРСР.

Як один з напрямів практичної реалізації наукового вивчення феномену радянського промислового міста та вкладених у нього наративів чи ідеологем можна розглядати так званий індустріальний або промисловий туризм. Оригінальні маршрути такого туризму є, наприклад, у Кривому Розі, куди включено вражаючі кар'єри з видобутку залізної руди Інгулецького, Південного та інших гірничо-збагачувальних комбінатів [6]. Та річ не тільки у тому, щоб інтегрувати ці унікальні місця до туристичної карти, а й наповнити новим контентом розмову про них. Туристичні путівники і гіді, як правило, повторюють інформацію, яку містять радянські видання і позбавлені адекватної історичної складової.

Отже, індустріальні об'єкти України, що постали в імперсько-радянські часи, залишаються недооціненими дослідниками разом із широким контекстом епохи, яку вони втілили. Наразі видається важливим включити їх у дослідження як місць пам'яті, звернувшись до джерел українських зібрань та усної історії. Крім того індустріальна історія міст потребує й іншої музейної, туристичної презентації. Вже зараз, як і «Азовсталь», ці об'єкти набувають нових сенсів, особливо для поколінь, які зростають у роки української незалежності.

Список використаних джерел

1. 24 лютого відкрилася виставка «Азовсталь: нові сенси» про один із найпотужніших символів героїзму російсько-української війни. *Офіційна сторінка Національного музею історії України*. <https://nmiu.org/povnyu/2936-24-liutoho-vidkrylasia-vystavka-azovstal-novi-sensy-prodyn-iz-naipotuzhnishykh-symvoliv-heroizmu-rosiisko-ukrainskoi-viiny>
2. Закон «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімій» (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 3097-IX від 03.05.2023). Набрав чинності 27. 07. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

3. Каковкіна О., Качур Є. Великі зв'язки маленького міста: Новомосковськ у зовнішньоекономічних відносинах України у 1950-х–1980-х рр. «*Universum Historiae et Archaeologiae = The Universe of History and Archaeology = Універсум історії та археології*»: зб. наук. ст. Дніпро, 2021. Т. 29, вип. 2. С. 119–137.
4. ММК ім. Ілліча «перейменувався» на честь іншого Ілліча. 26. 04. 2016. *Офіційна сторінка інтернет-сайту LB.ua*. URL: https://lb.ua/economics/2016/04/26/333877_mmk_im_ilicha_pereimenovalsya.html#:~:text=%D0%9C
5. Переосмислення індустріальної спадщини: цифрові інструменти, залучення громади, міжрегіональна співпраця. *Офіційна сторінка Центру міської історії*. URL: <https://www.lvivcenter.org/discussions/rethinking-industrial-heritage/>
6. Руденко Є. Сарахман Е. Залізне серце України. Як видобувають руду в кар'єрах Кривбасу. 10. 05. 2019. *Офіційна сторінка сайту «Українська правда»*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/05/10/7214622>

Віталій ЯКОВЛЄВ,

заступник генерального директора з наукової роботи
Національного меморіального комплексу
«Висота маршала І.С. Конєва»,
м. Харків, Україна

Увічнення пам'яті жертв нацистського терору на Харківщині

Жодна подія не залишила такого глибокого сліду в пам'яті українського народу, як Друга світова війна, яка на довгі роки стала уособленням людського горя, неймовірного напруження духовних і фізичних сил. Небували за розмахом руйнування періоду тотальної війни та знелюднення територій набули апокаліптичних масштабів. Мільйонні жертви, покладені на терези перемоги над нацизмом, попри сподівання українців, не призвели до демократизації політичного ладу, а, навпаки, зміцнили сталінську диктатуру.

У повоєнний час влада запропонувала власну інтерпретацію подій Другої світової війни, в якій історична реальність і міфи, правда і вигадки склалися в досить струнку систему. Абсолютно спотворена картина минулого була створена комуністичними ідеологами та втілена в життя радянськими науковцями та митцями. Все це було потрібно, зокрема, для того, щоб виправдати в очах власних громадян жакливу трагедію, пережиту країною. Саме звідси бере початок складне переплетення замовчувань, напівправди та відвертого обману, характерне для радянської пам'яті про війну. Це стосувалося, насамперед, приховування справжньої кількості жертв, адже за жакливі людські втрати несло відповідальність радянське військово-політичне керівництво.

Сучасні дослідники схиляються до думки, що Друга світова війна стала, передусім, випробуванням для мирного населення. «Формально бої між арміями відбувалися на початку і в кінці конфлікту. У проміжку то була війна окупації, репресій, експлуатації та винищення, у якій солдати, штурмовики й поліція розпоряджалися щоденним життям та самим існуванням десятків мільйонів захоплених людей. Деякі країни перебували в окупації

впродовж майже всієї війни. Всюди вона посіяла страх та злидні», – цілком слушно зазначав історик Т. Джадт [2, с. 33–34].

Проаналізувавши статистичні відомості, зібрані Харківською обласною комісією зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників, а також дані, наведені в Книзі пам'яті України, щодо загальної кількості людських втрат жителів Харківської області під час Другої світової війни, можна дійти висновку, що число загиблих комбатантів та цивільного населення майже однакове [5, арк. 9; 3, с. 13, 40].

За радянських часів одним із важливих каналів поширення нарративу про «Велику Вітчизняну війну» стали пам'ятники та меморіали, присвячені героям та жертвам минулої війни. Створення перших пам'ятників на звільнених від німецьких загарбників територіях було результатом народної ініціативи. Монументи виготовлялися власними силами військовослужбовців та місцевих жителів з доступних матеріалів. Найголовнішим на той час було зафіксувати місця поховань, бо могили військовослужбовців і мирних жителів дуже швидко губилися в навколишньому ландшафті. Попри те, що минуло зовсім небагато часу, судмедексперти, які досліджували місця масових страт цивільного населення та військовополонених на території м. Харкова та на його околицях, у своїх висновках зазначали, що могили заросли травою і бур'янами і знаходити їх доводилося шляхом «пробного розривання ґрунту» [1, арк. 63].

Ще під час війни радянське керівництво почало брати під свій контроль народну самодіяльність у питанні пам'яткотворення. У 1944 р. за дорученням Харківського обкому КП(б)У графік і скульптор, народний художник УРСР А. Й. Страхов розробив 11 проєктів нових пам'ятників для м. Харкова і Харківської області. З семи монументів, присвячених темі війни, три стосувалися жертв нацизму і мали бути встановлені в районі ХТЗ, у с. Подвірки та у м. Куп'янську на місцях масових розстрілів радянських громадян нацистами [6, с. 180]. Це свідчить про те, що на той час жертви нацизму розглядалися владою як такі, що мають бути обов'язково представлені в офіційному державному нарративі про війну. Однак ні ці, ні інші пропозиції харківської влади, зокрема, й присвячені загиблим військовослужбовцям Червоної армії, в перше повоєнне десятиліття не були втілені в життя.

Не отримавши підтримки на загальнодержавному рівні, місцева влада продовжувала дослухатися до думки громади щодо

меморіалізації місць масових страт жителів Харківщини принаймні доти, доки народна ініціатива не починала суперечити «лінії партії». Однак вже тоді держава почала застосовувати селективність щодо вшанування пам'яті певних груп загиблих. Передусім це стосувалося жертв масового терору – євреїв: про них воліли не згадувати, пропаганда знеособлено іменувала їх «мирними радянськими громадянами», а також радянських військовополонених з Холодногірського й Орджонікідзевського таборів та вихованців дитбудинку № 1 в Сокольниках [6, с. 181–183].

Період з кінця 1970-х – середини 1980-х рр. характеризувався черговим ідеологічним наступом держави на історичну пам'ять. Урочисті заходи, пов'язані з подіями Другої світової війни, набули особливої помпезності. Це знайшло відображення й у спорудженні величних меморіальних комплексів з обов'язковими атрибутами – пам'ятником Невідомому солдатові або скульптурою Батьківщини-матері та Вічним вогнем. На чільне місце висувається героїзм та подвиг радянського солдата, що мало прищеплювати молоді почуття гордості за свою Батьківщину та стало відображенням героїко-патріотичної парадигми німецько-радянської війни. Певні групи учасників війни та жертв нацизму, як і раніше, не були представлені в комеморативному просторі.

Майже два роки нацистської окупації краю принесли значні жертви серед цивільного населення та військовополонених. Проте через причини ідеологічного характеру жертви нацистського терору опинилися в тіні «величного подвигу радянських людей у боротьбі за свободу й незалежність Вітчизни». Серед 949 пам'ятників Другої світової війни, розміщених на території Харківської області, лише 34 присвячені жертвам нацизму [4].

Вибірковість вшанування пам'яті загиблих на Харківщині торкнулася жертв Голокосту, дітей-сиріт, військовополонених. Жертви нацистського терору, позбавлені власного голосу за радянських часів, набули його лише після краху комуністичного режиму, тоді, коли вже майже ніхто не міг цим скористатися.

Список використаних джерел

1. Архівна кримінальна справа О. О. Посевіна . *Архів УСБУ в Запорізькій області*. Спр. 20368. Т. 23. 224 арк.
2. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. К. За-рембо. Київ : Наш Формат, 2022. 928 с.

3. Книга Пам'яті України. Харківська область: Харків, Дзержинський р-н, Жовтневий р-н, Київський р-н, Комінтернівський р-н / голов. редкол. : І. О. Герасимов (голова) та ін. Харків : Наук. ред. Харків. обл. вид. Книги Пам'яті України, 1994. Т. 1. 702 с.
4. Перелік пам'яток Другої Світової війни Харківської області. URL: http://www.spadschina.kh.ua/assets/files/Reestri/Perelik_pamyatok_Drugoii_Svitovoi_viyuny_Harkivska_obl.pdf (дата звернення: 07.05.2023).
5. Сводные ведомости по учету злодеяний и по уgonу советских граждан в немецкое рабство и копии актов по г. Харькову. *Харьковская областная комиссия содействия Чрезвычайной государственной комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников и причиненного ими ущерба.* ДАХО. Ф. 2. Оп. 14. Спр.1. 102 арк.
6. Склокіна І. Є. Перетворення матеріального простору як чинник політики пам'яті про нацистську окупацію Харківщини (1943–1953 рр.). *Національна та історична пам'ять.* 2013. Вип. 6. С. 174–186.

Віктор ДРОЗДОВ,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та методики її навчання
Ізмаїльського державного гуманітарного університету,
м. Ізмаїл, Україна

**Радянський меморіальний простір
на анексованих українських територіях
у період пізнього сталінізму**

Радянізація анексованих українських територій (Західна Україна, Північна Буковина, Південна Бессарабія та Закарпаття) супроводжувалася конструюванням нової радянської ідентичності та, відповідно, активною політикою режиму щодо трансформації історичної пам'яті населення. Насадження радянських міфів потребувало створення нових символічних маркерів, які б перетворилися на своєрідні пункти кристалізації колективної пам'яті («місця пам'яті»). Ними стали пам'ятники, пам'ятні місця (архітектурні споруди, поля битв, кладовища, братські могили тощо), меморіальні дошки, музеї і назви об'єктів топоніміки, які формували нові образи населених пунктів відповідно до радянського метанаративу. Водночас, забороняючи існування будь-якої альтернативної версії минулого, радянська влада прагнула стерти ті місця, які суперечили її офіційним канонам. Отже, формування радянського меморіального простору було одним із найголовніших завдань політики пам'яті сталінського режиму.

Упродовж 1939–1941 рр. влада розпочала процеси трансформації меморіального простору, з одного боку, руйнуючи пам'ятники й інші пам'ятні знаки, пов'язані з попередньою польською і румунською владою, а з іншого – встановлюючи власні маркери в символічному просторі. Зокрема, в 1940 р. в багатьох містах Західної України, Північної Буковини й Південної Бессарабії були перейменовані вулиці згідно з радянською топонімічною традицією. За перший рік радянської влади було встановлено чимало ідеологічних маркерів – пам'ятників Леніну і Сталіну, які не впливали на історичну пам'ять населення, але були місцями проведення комеморативних ритуалів.

У Львові збудували пам'ятник «Визволенню» (або «сталінської конституції»), а в Чернівцях встановили червону зірку на місці колишнього пам'ятника «Об'єднання», а також обеліск із гербами радянських республік. Зазначимо, що встановлення нових пам'ятників на місці знесених було загальною радянською практикою перекодування меморіального простору. Водночас великі меморіальні проекти, зокрема пам'ятники Леніну у Львові та Суворову в Ізмаїлі, встановити не встигли. Із початком радянсько-німецької війни в червні 1941 р. більшість радянських пам'ятників було зруйновано, а вулицям повернули колишні назви або знову перейменували.

Після повернення радянської влади в 1944 р. меморіальний простір анексованих територій зазнав кардинальних змін. Зокрема, у Львові до кінця 1940-х рр. залишилося лише чотири пам'ятники, що були пов'язані з польською присутністю [5, с. 76]. Влада активно позбувалась і українських пам'ятних місць, зокрема монументів на могилах бійців часів Першої світової війни або борців із радянською владою. Вулицям повернули радянські назви, а вивіски німецькою або румунською мовою мали бути замінені. У Закарпатті проводили аналогічну політику навіть до офіційного включення краю до складу СРСР [4].

Крім ідеологічного маркування анексованих територій пам'ятниками вождів, радянська влада створювала нові місця пам'яті, які закріплювали в меморіальному просторі головні офіційні історичні наративи. При цьому влада зберігала символічне значення тих пам'яток, які вписувались у радянську версію історії, переозначаючи їх шляхом встановлення меморіальних дошок. Загальне уявлення про радянський меморіальний простір на анексованих територіях у роки пізнього сталінізму дає «Довідка про наявність пам'ятників на території західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей», підготовлена в липні 1953 р. [1, арк. 29–34]. Довідка містила перелік пам'яток у дев'яťох областях УРСР загальною кількістю 91 найменування. А це далеко не повний їх перелік, проте він містив ті меморіальні об'єкти, які мали вагомий символічний значення для режиму.

На основі аналізу цього переліку можна виокремити основні вектори формування радянського меморіального простору: 1) вшанування пам'яті національних історичних і культурних діячів, яких включили до радянського героїчного пантеону (20 пам'ятників і пам'ятних місць, присвячених Ярославу Осмомис-

лу, Богдану Хмельницькому, Олексі Довбушу, Лук'яну Кобилиці, Тарасу Шевченку, Юрію Федьковичу, Івану Франку, Лесі Українці, Марку Черемшині, Ользі Кобилянській; до них можна віднести ще три пам'ятники польському поетові Адаму Міцкевичу); 2) меморіалізація місць, пов'язаних із діяльністю російських і радянських політичних, військових і культурних діячів (серед них пам'ятник Олександрову Суворову в Ізмаїлі, фундаменти академії і друкарні, де працював Іван Федоров, будинки у Львові й Луцьку, де зупинявся Петро І, тощо); 3) увічнення подій, які сталінський режим інтерпретував як народну боротьбу за встановлення радянської влади та «возз'єднання» українських земель (наприклад, пам'ятники «Героям Татарбунарського повстання» у м. Татарбунари і м. Вилкове, могили робітників, які загинули під час страйку в 1925 р. в с. Давиняче, Станіславської області, площа у Львові, на якій польська поліція розстріляла «антифашистську демонстрацію» в 1936 р., будинки, де відбувалися вибори депутатів Народних зборів у Львові й Самборі); 4) меморіалізація перемоги у «Великій Вітчизняній війні» та вшанування пам'яті загиблих солдатів і жертв німецької окупації (пам'ятники «Перемога» в Чернівцях і Білгороді-Дністровському, пам'ятник танкістам і «Пагорб Слави» у Львові, могила С. Руднева у м. Делятині, братські могили, Янівський табір). Останній напрям набув найбільших масштабів, оскільки влада здійснювала постійний контроль за обліком і облаштуванням братських могил та увічненням пам'яті загиблих воїнів у війні з нацистською Німеччиною [3, с. 174].

Радянську меморіальну політику в роки пізнього сталінізму не варто розглядати як таку, що призвела до тотальної реконструкції символічного простору. Вона мала низку проблем, пов'язаних із труднощами післявоєнної відбудови (нестача коштів на спорудження монументів, фінансування будівництва за кошти місцевих бюджетів, низька якість встановлених пам'ятників), радянською бюрократичною системою (затримка затвердження проектів пам'ятників республіканськими й центральними органами влади, заборона витратити позалімітні бюджетні кошти, помилки в проектній і фінансовій документації) та ідеологічними пріоритетами (зокрема заборона на спорудження у Львові монумента Івану Франку до встановлення пам'ятника Леніну [2, с. 210]). Внаслідок цього багато пам'ятників було споруджено із великою затримкою або не збудовано взагалі.

Список використаних джерел

1. Довідка про наявність пам'ятників на території західних, Ізмаїльської та Закарпатської областей Української РСР. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 9496. Арк. 29–34.
2. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві : пер. з англ. Київ : Критика, 2008. 303 с.
3. Ковальська-Павелко І. М. Мілітарні комеморативні практики як складова історичної пам'яті українського народу про Другу світову війну. *Проблеми політичної історії України*. 2020. Вип. 15. С. 168–180.
4. Леньо П. Ю. Меморіалізація «визволителів» у період превентивної радянської Закарпаття (1944–1946 рр.). *Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Історія*. 2021. Вип. 2 (45). С. 142–150.
5. Середа В. В. Місто як lieu de memoire: спільна чи поділена пам'ять? Приклад Львова. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія соціологічна*. 2008. Вип. 2. С. 73–99.

Лілія ЩЕРБІН,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна

**Між зникненням і забуттям: місця пам'яті
Першої світової війни на Івано-Франківщині**

На території Івано-Франківської області під час Першої світової війни відбулися бої, під час яких загинуло багато військових. Після завершення війни Польща взяла на себе зобов'язання щодо благоустрою військових поховань відповідно до статей 225–226 Версальського договору (28 червня 1919) та статті IX Ризького миру від 18 березня 1921 р. Розпорядженням польського уряду від 27 серпня 1922 р. опіку над військовими похованнями було доручено Міністерству громадських робіт Польщі. На території Східної Галичини створили окружні Дирекції громадських робіт з секторами військових поховань. Частиною такої структури у Станіславському воєводстві був Реферат військового гробівництва, що у 1919–1939 рр. шукав і перепоховував полеглих солдатів [1, с. 59]. Благоустроєм військових кладовищ у міжвоєнний період займалися українські та польські громадські, культурні організації.

Польське законодавство щодо військових поховань було доповнене розпорядженням уряду від 28 березня 1933 р. «Про військові поховання та кладовища» [12]. У 1933 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі ухвалило рішення про проведення «комасації військових кладовищ» – утворення збірних військових цвинтарів за рахунок перепоховання на їх територію останків із дрібних кладовищ чи цвинтарних полів. Закономірним результатом комасації стало зменшення кількості військових поховань у Східній Галичині. На сьогодні одним із таких збережених є цвинтар у Калуші. Українські культосвітні, молодіжні, господарські, спортивні громадські об'єднання краю ініціювали різноманітні заходи задля належного зберігання та вшанування поховань полеглих українських героїв [6, с. 211–218].

Культ «Великої Вітчизняної війни», радянська риторика про «імперіалістичну», «несправедливу», «царську» війну 1914–1918 рр. не тільки затьмарили в історичній пам'яті трагічні сторінки історії, але й призвели до планомірного знищення частини військових поховань на Станіславщині радянською владою. У гірських урочищах на землях Галицької Гуцульщини відбулося чимало військових битв. Військові цвинтарі збереглися під Великою Козмескою, під Куколем, на Чуфровій, на Панській, під Хітанкою, під Шурдином, на Шешорській, на Луковицях, біля Буркутця, в Чимірному. Найбільшим було кладовище австрійських вояків у верхів'ї Чорного Черемошу, в с. Буркут, на Верховинщині, яке за радянської доби знищили задля розвитку інфраструктури робітничого селища лісорубів. До прикладу, усього на території колишнього Косівського повіту у 1916 р. налічувалося 62 братські могили різних підрозділів австрійського війська [5, с. 165].

Наприкінці 1980-х рр. розпочинається відновлення військових поховань, повернення їх у простір ландшафтів та публічності. Похованнями солдатів інших національностей в Україні, зокрема й на Івано-Франківщині, опікуються відповідні іноземні організації. З 2000-х рр. представництво в Україні заснувала Австрійська громадська організація «Чорний хрест», її зусиллями на Івано-Франківщині було відновлено й упорядковано кілька кладовищ Першої світової війни, зокрема у м. Рогатині, с. Татарів і с. Ценжів. Збереженим місцем пам'яті хорватських солдатів є с. Глибівка. У 1916–1917 рр. на кладовищі біля церкви Перенесення мощей св. Миколая були поховані вояки 25-го Загребського та 26-го Карловацького піхотних полків 42-ї піхотної дивізії XIII Загребського корпусу [11]. Реконструкція меморіального комплексу хорватів здійснена за сприяння Республіки Хорватія. У 2016 р. у м. Рогатині та с. Лопушня посол Туреччини в Україні Йонет Джан Тезель урочисто відкрив меморіали турецьким воїнам, які загинули у 1916 р. на Східному фронті [7–8].

Місцевими ентузіастами в Івано-Франківській області відновлено і облаштовано військові некрополі у с. Ямниця, м. Галичі, м. Калуші. 15 липня 2023 р. у с. Старий Мартинів відкрито пам'ятник 707 чеським воїнам, що загинули під час Великої війни [2]. Учасником та координатором цього проекту була ГО «Memento bellum». Фінансувала реконструкцію Чеська Республіка [2].

В Івано-Франківській області діє комунальне підприємство обласної ради з питань пошуку та перепоховання жертв воєн, де-

портацій та репресій тоталітарних режимів «Пам'ять», керівник – В. Тимків. КП «Пам'ять» здійснює пошук, ексгумацію, перепоховання жертв Першої світової війни.

У 2018 р. ГО «Поступовий гурт франківців» реалізовувала проект «Велика війна: поховання та історична пам'ять» за підтримки Івано-Франківської обласної ради та Міжнародного Вишеградського фонду. Створено інтернет-сайт, що містить маршрутолог полеглих та інтерактивну мапу військових меморіалів, солдатських поховань [3–4]. З ініціативи ГО «Поступовий гурт франківців» у співпраці КП «Пам'ять» та ГО «Гірський рятувальний центр» у рамках різних проектів волонтери впорядкували кілька військових цвинтарів в Івано-Франківській області: 2018 р. – у с. Сенечів, м. Галичі [9–10]; 2019 р. – у с. Блюдники; 2020 р. – у с. Незвисько, у с. Нижнів; 2021 р. – у с. Богрівка відновлено ДОТ «Паламент»; 2022 р. – у с. Павлівка. Військові кладовища очищені від чагарників; знайдені хрести, залежно від стану їх збереження, піднято, пофарбовано. На території некрополів встановлено анотаційні дошки.

Військові поховання Першої світової війни на Івано-Франківщині потребують відновлення, впорядкування, обліку, здійснення науково-пошукових експедицій, запровадження комеморативних практик.

Список використаних джерел

1. Гаврилюк О. Збереження пам'яток воєнної історії на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: політичний аспект, зміст, результати. *Чорномор. літопис*. 2010. Вип. 2. С. 58–63.
2. Льницький В. У цивілізованій спільноті кожен солдат буде вшанований. Навіть і через 100 років! URL: <https://day.kyiv.ua/article/suspilstvo/utsyvilizovaniy-spilnoti-kozhen-soldat-bude-vshanovanyu-navit-i-cherez-100>
3. Місця пам'яті. URL: <http://mp.if.ua>
4. Родим'юк П. Волонтери впорядкували військовий цвинтар в Галичі. URL: <http://gk-press.if.ua/volontery-vporyadkuvaly-vijskovyj-tsvyntar-v-galychi>
5. Сіреджук П. Галицька Гуцульщина у Великій війні. 1914–1918 рр. Косів, 2016. 536 с.
6. Соляр І. Перша світова війна в національній пам'яті галичан (1923–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 211–218.

7. Турки «захопили» Рогатин. На Прикарпатті відкрили меморіал загиблим у Першій світовій. URL : <http://vikna.if.ua/news/category/if/2016/05/21/54245/view>
8. Турки в Рогатині. На Франківщині вшанували воїнів Османської імперії URL: <https://report.if.ua/lyudy/turky-v-rogatyni-na-frankivshchyni-vshanuvaly-voyniv-osmanskoji-imperiyi/>
9. Чемеринський А. Полеглі в боях заслуговують пошани : [про військ. поховання ХХ ст. на території м. Галича]. *Галицьке слово*. 2012. 9 листоп. С. 6.
10. Чемеринський А. У Галичі проведено роботи з благоустрою військового кладовища. URL : <http://galych.com.ua/novyny/nashe-misto/item/1363-blahoustriu-viiskovoho-kladovyshcha>
11. Rašovic R. Galicija: Najveća klaonica hrvatskih vojnika u Prvom svjetskom ratu. URL : <https://www.vecernji.hr/premium/galicija-najveca-klaonica-hrvatskih-vojnika-u-prvom-svjetskom-ratu-925807>
12. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych // Internetowy System Aktów Prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19330390311>

Ірина САХНО,

студентка IV курсу факультету історії та філософії
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

Формування культурного простору пам'яті в Україні: досвід і виклики під час війни на прикладі етнографічного туризму

Сьогодні повномасштабна війна показала, наскільки важлива присутність культурного простору пам'яті в Україні. Його важливо формувати не тільки під час навчання в закладах середньої та вищої освіти, а й поза навчанням та роботою. Етнографічний туризм є відмінним засобом формування культурного простору пам'яті, через нього можливо також відображати різні фактори культури: традиції, обряди, традиційний одяг, місця пам'яті (що може включати відвідування місць трагедій задля національної пам'яті) тощо. Враховуючи специфіку цього питання, для доповіді використано, переважно, аудіовізуальні джерела, а методами дослідження цієї теми є порівняльно-історичний та описовий. Дослідження виявило нові аспекти теми [1].

До повномасштабного вторгнення РФ в Україну кількість людей, які подорожували всередині країни, постійно зростала. Питання наявності об'єктів внутрішнього туризму особливо гостро постало під час пандемії, бо люди не могли виїжджати на відпочинок за кордон і почали шукати цікаві місця та об'єкти для подорожей Україною. В числі того, що шукали, були об'єкти та місця етнографічного та історико-культурного туризму. Зі зростанням національної свідомості, інтересу до історії та культури власного народу й країни, зростає і попит на етнографічний та історико-культурний туризм, тому що після війни та відновлення нормального життя і повернення додому переселенців, які були змушені тікати від війни в інші країни, зростає інтерес громадян до етнографічного туризму, бо це є одним зі способів знайомитися та вивчати історію, отримуючи до цього ще й відпочинок та емоції.

Важливо також враховувати фактор зацікавленості іноземців Україною, її історією та культурою, що має стати поштовхом до розвитку етнографічного туризму. Ми маємо розуміти, що за кордоном впродовж багатьох років працювали російські пропагандистські засоби масової інформації, на жаль, у деяких країнах вони і досі працюють. Не виключено, що навіть після нашої перемоги та завершення війни нам доведеться пояснювати та демонструвати іноземцям те, що ми є різними народами та маємо свою історію та культуру. Нам також важливо демонструвати те, що росіяни на окупованих територіях робили усе для знищення не тільки наших людей, а й нашої культури [2].

Важливо не забувати про корінні народи України, такі як кримські татари, проти яких активно працювала російська пропаганда, намагаючись нав'язати нам думки про те, що вони є ворогами. Десятками років росія намагалася фізично знищити їх як народ, а з часу окупації Криму в 2014 р. фактично прагне знищити в Криму все, що пов'язано з кримськими татарами та українцями.

Ми бачимо, що істориків та знавців культури чекає багато роботи, особливо на територіях, що були окуповані з 2014 р. Починати працювати на формування культурного простору України треба було ще вчора, це завдання виконували об'єкти етнографічного туризму, але в їх роботу втрутилася повномасштабна війна [3].

Через певний час після початку вторгнення об'єкти, що знаходяться відносно далеко від лінії фронту, відновили свою роботу, таким чином допомагаючи економіці країни жити та функціонувати. Найбільший ризик для них зараз – це загроза ракетних обстрілів території України росіянами [4]. Об'єкти на окупованій території перебувають у невідомому нам стані. На жаль, деякі з них, можливо, не можна буде відновити через те, що вони зруйновані через бойові дії або розграбовані російськими військовими. Багато пам'яток культури було знищено внаслідок техногенної катастрофи, спричиненої підривом Каховської ГЕС, влаштованим росіянами.

Список використаних джерел

1. Дутчак О. Теоретико-методологічні проблеми українського етнотуризму : історіографія. *Вісн. Прикарпат. ун-ту. Історія*. 2013. № 23/24. С. 318–322.

2. Карпенко Ю. В., Гвоздик Т. О. Етнографічний туризм як інноваційна форма збереження та відродження історико-культурної спадщини регіону. *Розвиток українського етнотуризму: проблеми та перспективи*». Зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів. Львів, 2016. С. 101-107.
3. Софій О. Олександр Софій: культурний туризм – непрості відносини. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/kulturniy_turizm__neprosti_vidnosini_n1506840 (дата звернення: 17.08.2023).
4. Фрумушика-Нова. Навіщо одеський бізнесмен побудував село в степу Бессарабії. *Укр. правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/08/9/7223127/> (дата звернення: 18.08.2023).
5. Черненко Н. О., Зінченко Л. А. Розвиток туризму як пріоритетної галузі економіки. *Підприємництво та інновації*. 2019. № 8. С. 99-104. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/8.16> (дата звернення: 18.08.2023)

Світлана ГЕЙ,

доктор філософії з історії,
м. Київ, Україна

Перейменування топонімів в Україні під час нацистської окупації в роки Другої світової війни

Слово «топонім» (гр. *τοπωνύμιο*), яке походить від двох давньогрецьких слів, означає географічну назву. Головним завданням топонімів є фіксація місць – вулиць, міст, річок, морів та ін. – на поверхні Землі. В залежності від категорії об'єктів, що фіксуються, топоніми поділяються на кілька категорій: годоніми – назви вулиць, астіоніми – назви міст, ойконіми – назви населених місць, гідроніми – назви річок, ороніми – назви гір тощо [11, с.14].

Стосовно найменування вулиць ми повинні зазначити, що, надаючи вулиці певну назву, люди першочергово прагнули виокремити певну вулицю поміж інших вулиць, що робило більш зручною орієнтацію у населеному пункті (в місті). Джерелами топонімів, зазвичай, виступають певні фізичні особливості місцевості (район Виноградар у Києві), міфологічні персонажі (місто Одеса в Україні та Болгарії (сучасна Варна), назване на честь міфічного мандрівника Одиссея), імена реальних або міфічних засновників поселень (станція метро Либідська у Києві), християнські святі (вулиця Володимирська у Києві), назва церкви, розташованої поблизу (Андріївський узвіз у Києві, назва походить від Андріївської церкви, що знаходиться поруч), видатні історичні діячі (місто Хмельницький) тощо. Водночас слід додати, що, називаючи іменем видатної людини певну вулицю або місто, містяни прагнули увіковічнити її пам'ять та вчинки, оскільки її життєдіяльність, як правило, була пов'язана з цим містом. У сучасних назвах вулиць та міст України вкарбовані імена та події, тісно пов'язані з долею нашого народу та історією державності: видатні битви (вулиця Героїв Крут у Сумах), полководці (вулиця Івана Богуна у Києві та Львові), державні діячі (вулиця Грушевського у Києві), митці (міста Кропивницький, Івано-Франківськ) та ін. Таким чи-

ном, назви вулиць та міст є, за влучним виразом французького історика П. Нора, «місцями пам'яті»: вони не тільки створюють певний культурний простір, а й виступають невід'ємною складовою історичної пам'яті, яка, будучи різновидом колективної та культурної пам'яті, є сукупністю сталих уявлень людської спільноти (групи) стосовно її минулого [14, р.17, 249]. Водночас, назви вулиць та міст є засобом історичної політики, а тому активно використовуються владними елітами задля створення власного культурно-історичного простору, оскільки забезпечують формування історичної пам'яті та ідентифікацію людини з соціальною групою (групами) [14, р.17].

Щойно прийшовши до влади, більшовики здійснили масштабне перейменування вулиць та міст в Україні, надаючи їм назви, пов'язані з більшовицьким рухом. Так, наприклад, у Києві вулиця Велика Васильківська з 1919 р. почала називатися Червоноармійською [10, с. 327], а Львівська вулиця у 1926 р. була перейменована на вулицю Артема [10, с. 45]. Однак двадцять років панування більшовиків не змогли викоринити з людської пам'яті звичні їм назви. Як пише у своїх спогадах Улас Самчук, усі кияни пам'ятали старі дореволюційні назви, а тому «говорити про вулицю Леніна, а не згадати Фундуклея [Фундуклеївська – дореволюційна назва вулиці], вважалося зрадою минулого» [4, с. 10].

У 1941 р. слідом за німецькими військовими частинами в Україну, у складі похідних груп, прийшли члени ОУН, першочерговим завданням яких було очолення ключових посад у місцевих адміністраціях (після невдалої спроби проголошення незалежності у Львові 30 червня 1941 р.). Будучи борцями за здобуття незалежності українською державою, як у 1917-1920 рр. (у часи УНР), так і в міжвоєнний період у Польщі, у 1941 р. на українській землі вони одразу почали проводити політику декомунізації, у ході якої вони намагалися позбутися радянської спадщини у будь-якому її прояві. Зі свого боку, німецька окупаційна влада також забороняла використовувати у публічному просторі, тобто на шпальтах газет, назви міст, які носили імена більшовицьких діячів, пропонуючи, наприклад, називати м. Кіров Єлисаветгородом [3, с. 197].

Одним з напрямів процесу декомунізації, який широко розгорнувся вже у перші місяці нацистської окупації, було перейменування вулиць та міст. Частині вулиць були повернуті їх дореволюційні назви. Таким чином, за свідченнями очевидців, у Києві

знов з'явилися такі звичні містянам вулиці, як Олександрівська (колишня Кірова), Прорізна (колишня Свердлова), Фундуклеївська, Катерининська (колишня Рози Люксембург) [5; 2, с. 96, 110], Костельна (колишня Челюскінців), Софіївська площа (колишня Героїв Перекопу) [1, с. 154] та ін. Подібна практика відбувалася в усіх українських містах. Так, у Луцьку у 1941 р. вулиці Карла Лібкнехта повернули їй попередню назву – Троїцька [12, с. 37].

Водночас вулицям надавалися імена видатних політичних діячів українського народу, у тому числі й сучасних. Тому не дивно, що вже у перші місяці німецької окупації з'явилася вулиця Симона Петлюри у Крем'янці [3, с. 139-140] та Гетьмана П. Дорошенка у Києві (колишня Щорса) [9, с. 5]. Вулиці перейменовувалися також на честь видатних українських митців – письменників, драматургів, композиторів та ін. Так, уже на самому початку окупації з'явилися такі вулиці, як Уласа Самчука у Крем'янці [3, с. 139-140], Тараса Шевченка (в роки окупації його іменем називалися не тільки вулиці багатьох українських міст, а й театри та кінотеатри), Івана Франка у Луцьку (зокрема, у 1941 році колишня вулиця Володимира Маяковського, яка у свою чергу з 1920 по 1939 р. носила ім'я Королеви Ядвіги, була перейменована на вулицю Івана Франка) [12, с. 26-27], вулиця Лисенка у Києві (колишня Театральна) [9, с. 6] та ін.

Деякі, як правило, головні вулиці українських міст були перейменовані на честь нацистських діячів. Так, наприклад, у Києві та Сумах з'явився майдан (площа) Адольфа Гітлера [9, с. 4; 7, с. 2], а також такі вулиці, як фон Райхенау у Сумах [7, с. 2], оскільки саме він у той час був головнокомандувачем групи німецьких армій «Південь», вулиця Тодтштрассе (на честь райхсміністра озброєння та боеприпасів) та Бісмаркштрассе у Києві [5] та ін.

Однак Гітлер особисто був незадоволений тим, що його ім'ям могли назвати корабель, а на східних окупованих територіях – вулиці та площі. Пояснював він це тим, що потоплення корабля, який носив ім'я, справило б гнітючий та деморалізуючий вплив на населення Німеччини [15, р. 556–557]. Відповідний наказ про заборону найменування вулиць ім'ям Гітлера був виданий у листопаді 1941 р. [13, с. 39], і вже у грудні у Сумах були зроблені перейменування: площа Гітлера (до цього Покровська) була перейменована в Українську площу, вулиця фон Райхенау – у Миколаївську, вулиця фон Обстерфельдера – у Церковну [8].

28 січня 1942 р. був опублікований наказ А. Розенберга, райхсміністра східних окупованих територій, в якому визнав

факт використання місцевими жителями дореволюційних назв, а тому пропонувалося перевірити доцільність їх використання до того часу, коли вулицям будуть надані нові назви [13, с. 39]. Згодом, у серпні 1942 р., Генеральний штаб німецької армії видав наказ, згідно з яким вулиці повинні були перейменовуватися тільки у випадку, коли вони носили ім'я радянського діяча, як, наприклад, вулиця Артема, або стосувалися радянського поняття, як-от вулиця Соціалістична тощо. Також суворо заборонялося при перейменуванні вулиць надавати їм імена діячів Третього Рейху загалом та Гітлера зокрема, а вулиці, які вже носили їх імена, потрібно було негайно перейменувати. При цьому пропонувалося надати вулицям аполітичні, нейтральні назви [6, с. 212] як, наприклад, Північна вулиця (Луцьк) [12, с. 63-64].

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що в роки нацистської окупації на українських землях були здійснені численні, хоча й несистемні перейменування вулиць: це було проявом як бажання з боку місцевого населення та діячів ОУН позбутись радянської символіки, так і прямою вказівкою німецької влади уникати вживання у публічному просторі назв міст, які носили імена відомих радянських діячів. Таким чином, частині вулиць повернули дореволюційні назви, оскільки саме їх активно використовували самі містяни, в той час, як деякі з них отримали нові назви, пов'язані з іменами видатних українських митців та борців за незалежність України. Вулиці, які попередньо були названі на честь нацистських діячів, як-от вулиця Райхенау у Сумах, були перейменовані, оскільки нацистська влада суворо заборонила при перейменуванні надавати вулицям імена високих посадовців Третього Рейху, включно з Гітлером, тому що можлива загибель того чи іншого об'єкта, як-от корабля, або руйнування міста, яке носило, наприклад, ім'я Гітлера, справило би гнітюче враження на німецьке суспільство.

Список використаних джерел

1. Величківський М. Сумні часи німецької окупації у 1941–1944 роках. *Визвольний шлях*. 1965. Кн. 2(204). С. 152–162.
2. Малаков Д. Оті два роки...У Києві при німцях. Київ : Амадей, 2002. 328 с.
3. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. 2-ге вид. Вінніпег : Вид. т-ва «Волинь», 1972. 251 с.

4. Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. 2-ге вид. Вінніпер : Вид. т-ва «Волинь», 1990. 361 с.
5. Хорошунова І. Дневник киевлянки. Ч. третья. URL: <https://gordonua.com/specprojects/khoroshunova3.html>
6. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО). Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1635. С. 212.
7. Сумський вісник. 1941. №1. С. 2.
8. Вертіль О. Краєзнавець Сергій П'ятченко: «Карта Сум очищується від будь-яких міток «руськава міра». URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/kraeznavec-sergij-pyatachenko-karta-sum-ochishuye/>
9. Гедз В. Топоніміка київських вулиць періоду нацистської окупації 1941-1943 рр. в історичних дослідженнях. 8 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hedz_Vitalii/Toponimika_kyivskykh_vulyts_periodu_natsystskoi_okupatsii_1941_1943_rr.pdf
10. Киев: енцикл. справ. /под ред. А.В. Кудрицкого. Киев : Гл. ред. Укр. сов. енцикл., 1986. 801 с.
11. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 274 с.
12. Пясецький В., Мандзюк Ф. Вулиці і майдани Луцька : історико-краєзнав. довід. Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. 399 с.
13. Себга Т. Топонімія Києва і Рівного у 1941-1944 рр. : тенденції і характер перейменувань. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2013. № 4 (187). С. 38-51.
14. Kasianov G. Memory Crash. The Politics of History in and around Ukraine 1980s–2010s. Budapest ; Vienna ; New York : Central European University Press, 2022. 424 p.
15. Trevor-Roper H. R. Hitler's Table Talk 1941-1944. His Private Conversations / transl. N. Cameron, R.H. Stevens. New York : Enigma Books, 2000. 746 p.

Марія СРІБНА,

кандидат історичних наук, учений секретар
Національного музею історії України,
м. Київ, Україна

**Вшанування героїв війни на прикладі
виставкових проєктів Національного музею
історії України**

Національний музей історії України активно проводить виставкові та науково-освітні заходи, які мають національно-патріотичне спрямування, приурочені до державних свят, висвітлення подій, пов'язаних із збройною агресією росії проти України, а також спрямовані на підвищення рівня знань про видатних осіб українського державотворення, борців за незалежність України.

З початком російсько-української війни особлива увага у виставкових проєктах прикута до українських воїнів. Завданням музею є збереження пам'яті про усіх героїв, які присвятили або поклали своє здоров'я та життя заради незалежності та територіальної цілісності України.

Комплектування матеріалів, пов'язаних із сучасною війною, розпочалося ще 2014 р. На основі зібраних матеріалів було побудовано чимало виставок («За Україну, за її волю» 2014 р., «Історія з війни» 2015 р., «На захисті незалежності» 2019 р.), які популяризували військову службу, доносили достовірну інформацію про роль Збройних сил України, Національної гвардії України, добровольчих батальйонів у забезпеченні миру і стабільності в Україні тощо.

24 лютого 2022 р. розпочалася нова сторінка в діяльності музею та активне поповнення фондової колекції матеріалами зі звільнених українських територій та про героїв війни. Зокрема, у лютому 2023 р. в музеї було відкрито виставку «Азовсталь: нові сенси», де окрім історії створення та діяльності підприємства розповідалося про героїчних захисників міста Маріуполя. На виставці представлено речі українських захисників та світлини бійців полку «Азов», які загинули, боронячи Україну. Вистав-

ку допомогла створити громадська організація родин загиблих захисників України «Серце назовні».

У квітні 2023 р. було відкрито нову виставку «Концтабір Ягідне», де розповідається про мешканців села Ягідне (Чернігівська обл.), яких російські окупанти тримали у підвалі школи. У перші дні повномасштабного російського вторгнення в Україну окупанти, зайнявши село, примусово зігнали місцеве населення до підвалу школи, перетворивши його у справжній концтабір. Майже місяць у нелюдських умовах перебувало понад 300 осіб, серед яких були й діти. Простір підвалу не дозволяв людям лягти для відпочинку, це можна було робити тільки по черзі. Не вистачало повітря, їжі та води. Виставку було створено до річниці звільнення села Ягідне. Її оформлення нагадує прохід до підвалу. Сходинок, що вели до виходу з підвалу-концтабору, люди у Ягідному називали «сходишками до життя». Відвідувачі музею можуть побачити малюнки, які були створені до та після окупації; іграшки, які відволікали дітей від жахів війни; речі, якими люди користувалися у підвалі (банки з їжею, що залишилися після російських окупантів, та речі з повністю згорілого будинку).

8 червня 2023 р. співробітники музею завдяки волонтерам «Команди Ех» та громадської організації «Севен Філдс» організували благодійний аукціон-виставку «Фортеця Бахмут» на підтримку 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр» та окремого батальйону спецпризначення тактичної групи «Бахмут». Мета заходу – збір коштів для закупівлі системи «Лелека» та дронів. Бійці 93-ї бригади «Холодний Яр» ще 2014 р. пройшли найзапекліші бої під Іловайськом та Донецьким аеропортом, а з 24 лютого 2022 р. боронять Україну на різних напрямках (Сумщина, Харків, Ізюм, Балаклія, Соледар, Бахмут). Воїни 21-го окремого батальйону спецпризначення працювали в Київській і Запорізькій областях та у різних містах Донбасу (Нью-Йорк, Торецьк, Озарянівка, Курдюмівка, Кліщіївка, Бахмут). Відвідувачі музею могли не тільки побачити виставку та більше дізнатися про українських захисників, але і долучитися до благодійного збору.

Науковці музею через виставкову діяльність намагаються донести до відвідувачів, що Україна має понад тисячолітню історію українського державотворення, а прагнення до свободи та незалежності є визначальною рисою українців, що давала сили залишатися собою в часи бездержавності та продовжувати боротьбу. Робиться також наголос і на тисячолітніх військових

традиціях (воїни княжої доби, козаки, січові стрільці, воїни УПА і сьогоденні українські воїни-захисники). Цей наратив добре відображено у виставці «През шаблю маєм право», яка була відкрита на початку 2023 р. Назва виставки доносить ідею: національне військо є справжньою та найважливішою запорукою державності, тобто права нації бути господарем на своїй землі.

Таким чином, виставки Національного музею історії України сприяють увічненню пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті, осіб, які брали участь у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, українських воїнів. Метою науково-освітніх заходів музею є висвітлення героїчної боротьби українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, борців українського визвольного руху ХХ століття, Героїв Небесної Сотні, українських воїнів, волонтерів та інших громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності держави.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

КУЛЬТУРА ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ:
НАУКОВІ, КУЛЬТУРНІ ТА ОСВІТНІ АСПЕКТИ

Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції
Одеса, 23-24 серпня 2023 р.

Українською мовою

УПОРЯДНИКИ
М. В. Миргород, С. М. Герасимова

ВЕРСТКА
І. М. Свістунова

Підготовлено до оприлюднення
редакційним відділом
Одеської національної наукової бібліотеки
Підписано до оприлюднення 29.03.2024 р.
Обл.-вид. арк. 11,0